

Branko Tošović (Grac)

Ćopićev model žene

Rad je podijeljen u tri dijela: u prvom se objašnjava istraživački korpus, u drugom daje tumačenje modela uopšte, a u trećem (osnovnom) prezentira Ćopićevo viđenje žene. Pišćev globalni model obuhvata ženske realne (ontološke, denotativne), konceptualne (pojmovne, gnoseološke, signifikativne) i formalne (izražajne, nominativne) komponente. On se diferencira na kategorijalni, književni, jezički i stilski podmodel. Nije dan od njih nije izolovan, već se međusobno prožimaju, ukrštaju, naslanjaju, obrazujući složeni sistem odnosa.

0. Naš pokušaj da se u obliku modela osmisli Ćopićeva vizija žene na književnom, jezičkom i stilskom planu preduzet je na materijalu koji se sastoji od primarnog korpusa (tekstova koji su detaljno, kvalitativno i kvantitativno, razmotreni), sekundarnog korpusa (tekstova koji su djelimično obrađeni) i tercijalnog korpusa (tekstova iz kojih su uzimani ilustrativni primjeri).¹ Primarni korpus čine tri romana – *DELIJE NA BIHAĆU*, *ORLOVI RANO LETE* i *PROLOM*, osamdeset pripovijedaka, sekundarni 85 pripovijedaka iz ciklusa *BOJOVNICI I BJEGUNCI* i 64 pripovijedaka iz zbirke *SKITI JURE ZECA*, a tercijalni 37 pripovijedaka iz zbornika *LJUBAV I SMRT* (v. izvore).

1. Model predstavlja apstraktnu konstrukciju nekog objekta (u obliku sheme, algoritamskog koda i sl.) u cilju njegovog osmišljavanja, izučavanja i opisivanja. U osnovi toga procesa nalazi se kategorizacija, konceptualizacija, funkcionalizacija, identifikacija, kvantifikacija, koncentracija i finalizacija. Kategorizacijom se objekat svodi na elementarne kategorije, u konceptualizaciji se pronalaze njegove pojmovne dominantne, funkcionalizacija je usmjerena na utvrđivanje opšteg opterećenja i uloge, u identifikaciji se osobine objekta svode na uži krug kvalifikatora sa najopštijim obilježjima, kvantifikacija je usmjerena na formalizaciju najvažnijih količinskih pokazatelja, u koncentraciji se vrši sublimiranje u pojmovne legure i integrative (integracione cjeline), finalizacija je usmjerena na nalaženje posljednjeg, konačnog elementa.

¹ Primarni i sekundarni korpus se nalazi u Ćopićevom Gralis-Korpusu iz koga su za analizu uzimani primjeri (pošto se radi o elektronskom izvoru, stranice se ne ukazuju).

prvih značajnijih kategorizacija mogla bi se primijeniti i na Ćopićev model – kategorije koje je izdvojio Aristotel imaju svoje mjesto u sistemu piščevih ženskih likova: suština ili supstanca, kvantitet, kvalitet, mjesto, vrijeme, odnos, položaj, stanje, radnja, patnja.

U Ćopićevom modelu žene izdvajaju se kluzivne, manifestacione i diferencijalne kategorije. Kluzivne kategorije predstavljaju (a) podskup koji se ne može povećavati (dekluzivne, zatvorene kategorije) i (b) podskup koji se može proširivati (konkluzivne, otvorene kategorije). Dekluzivne kategorije (zatvoren skup bez mogućnosti dodavanja) čine ženski rodbinski odnosi (majka, kćerka, baka, sestra i sl.), odnosi polova (žena i muškaraca), a u konkluzivne (otvorene) spadaju ženska zanimanja ili oznake žena po muškim zanimanjima (bolničarka, carica, čobanica, domaćica, gazdarica, glumica, govedarica, hodžinica, kraljica, krčmarica, kuvarica, omladinka, partizanka, popadija, sobarica, studentkinja, špijunka, učenica, učiteljica, učiteljka, žetelica), svojstva (babica, bezobraznica, bjegunica, bolesnica, đavo, đavolak, đavolica, đavolko, đavo i po, gospojica, gundalica, igračica, jadnica, jezičara, jogunica, junica, kaluđerica, kokica, krivousta, kumica, kupačica, leptirica, ljepotica, ljubimica, milostivica, mladica, mučenica, mudrica, neznanka, poigravalica, pokojnica, prokletnica, ptičica, sirotica, snašica, sokolica, stođavo, suložnica, vještica, žandarusa, ždre-bica)². Manifestacione ženske kategorije imaju formalni izraz, npr. vlastito ime (Katica, Kosovka, Lunja, Marija, Mirjana i dr.), ličnu zamjenicu i dr. (eksplicitne kategorije) ili su pak skrivene, podrazumijevaju se – kada je žena ne imenuje (implicitne kategorije). Diferencijalne kategorije se sastoje od klasifikacionih i modifikacionih. Klasifikacione kategorije se odlikuju time što se jedinica jedne ženske podkategorije ne može zamjenjivati jedinicom druge ženske podkategorije (u takvom odnosu se nalazi strina i tetka)³. Modifikacione kategorije obuhvataju promjenljive ženske taksone (recimo, tokom života djevojčica prelazi u djevojku, djevojka u odraslu ženu, a ova i staricu).⁴ Postoje pluralne i singularne ženske kategorije. U pluralne spadaju one koje imaju više članova (porodični

² Nismo našli oznake tipa *bludnica*, *brbljivica*, *ljubavnica*, *marljivica*, *miljenica*, *oštokondža*, *provodadžika*, *raspuštenica*, *razvedenica*, *preljubnica*, *soldatuša*, *tračara*, *usidjelica*, *zavodnica*.

³ Recimo, u ovakvom kontekstu strina ne može biti zamijenjena tetkom: *Moja stri-na Sava, u čitavoj toj stvari najviše zainteresovana, shvatila je sve sa šaljive strane i uvijek bi se rado našalila u svakoj smijuriji na račun stričevih brkova* (LJUBAVNI JADI).

⁴ Među Ćopićevim ženskim likovima najizrazitija transformacija se zapaža kod Katicice iz PROLOMA: ona ulazi u pripovijedanje kao djevojčica, zatim postaje djevojka, a onda žena.

odnosi), a u singularne one koje imaju samo jedan član, recimo mlâda 'žena koja se tek udala ili se sprema za to'.⁵

5. U Ćopićevom viđenju žene postoje tri fundamentalna odnosa – identičnost, sličnost i različitost. Identičnost se izražava, između ostalog, pridjevom *ista*:

Ona ti je ista kao i čovjek: nekad vesela i brbljiva, nekad hučna i ljutita, nekad opet zamišljena i puna sjetnog šapata (DELJE NA BIHAĆU). ♦ – *Šta, zar ona ista Treperika Lakonogić iz mojih djetinjstih dana? – uzbudi se „spiker“ Lijan* (DELJE NA BIHAĆU).

Ćopić koristi i tipično narodni izraz *pljunuta*:

– *Pa... pričaju čobani da se oždrijebila Miralemova kobila. Dobila kobilicu, pljunuta mater* (GRMLJAVINA) ♦ *U kum Lazinoj štalici oglasi se tužnim beukom Mrkuljino telence, nejačak volica, pljunuta mater* (KRAVA KUME SARE).

Sličnost se sastoji, između ostalog, u tome što se daje poređenje (a) nečega sa ženom i (b) žene sa nečim. Prvi slučaj nalazimo kada se, recimo, vrbe dovode u vezi sa samohranim ženama:

Često tako drveće u sutonu liči seljaku na ljude: vrbe su kao stare samohrane žene, koje putuju na groblje i koje pored dragih srodničkih grobova više nikog nemaju, hrastovi na brijegu stražare i čekaju nekog ko će jedne večeri ipak doći, niski crni trnovi ukraj drumova odmaraju se od duga puta, a glog je, evo, kao i on – stoji tu, vidi se da bi htio nekud da otputuje, a ne može (PRIJATELJI).

Kod Ćopića je mnogo češći drugi slučaj – kada se žena poredi sa prirodnim pojavama, mrtvim predmetima i živim bićima. Pri tome funkciju komparativne spojnice ima najčešće *kao*. To može biti 1. poređenje nežive prirode (zvijezda) sa ženom

Ugledah munju, zatim puče grom sa Grmeča, a sad... ehe-behe, vidim kako se zemlja zaista okreće, pa čak i prevrće, a oko nje igraju zvjezdice baš kao naše mlade partizanke kad se u kolo uhvate (DELJE NA BIHAĆU). ♦ – *Deder, zrikni još malo bolje, vidi li se neka malo pokrupnija zvijezda, ovakva kao ja, a?* (DELJE NA BIHAĆU).

2. poređenje žive prirode (drveća – vrba) sa ženom

Često tako drveće u sutonu liči seljaku na ljude: vrbe su kao stare samohrane žene, koje putuju na groblje i koje pored dragih srodničkih grobova više nikog nemaju, hrastovi na brijegu stražare i čekaju nekog ko će jedne večeri ipak doći, niski crni trnovi ukraj drumova odmaraju se od duga puta, a glog je, evo, kao i on – stoji tu, vidi se da bi htio nekud da otputuje, a ne može (PRIJATELJI).

⁵ Npr.: *Bosanci su za nas doseljenike, bili „tuđa vjera“ zbog svojih brojnih „turskih“ običaja, rugali smo se njihovom strahopoštovanju prema vlastima, tome što su bili kmetovi, što ne odlaze u Ameriku, a ličke djevojke osobito su zazirale od toga što je u bosanskoj kući mlada bila prava robinja, koja je morala ljubiti u ruku čak i muško dijete* (STRIČEVO KUMOVANJE).

3. poređenje muškaraca (đaka, komandanta...) sa ženom

*Prišao bi zatim drugom đaku a kad bi ovaj, uplašen sudbinom svog druga, kazao da hoće batine, podozrivi učitelj bi se razgoropadio: – Aha, i ti li si **kao ona jogunasta djevojčica**: tobože hoćeš batine, a ovamo gledaš kako ćeš strugnuti kroz prozor (ORLOVI RANO LETE). ♦ Sam komandant Druge krajiške, Ratko Martiović, ličio je pa mladog srndaća, lak i vitak, **lijep kao djevojka sa Kupresa** (DELIJE NA BIHAĆU). ♦ – Ti misliš da se on smije **kao ti i tvoje cure** (DELIJE NA BIHAĆU).*

4. poređenje žene sa ženom (svim ženama, majkom)

*Ja njemu bila **kao rođena majka**, pazim ga, gledam, a on – nudi mi da se objesim (PROLOM). ♦ Ženetina, bolan, kume, **kao i sve ostale!** – hladno bi ga upljeskao trezveni surovi Pero, poznati drski bombaš iz borbi s Bugarima, gaseći tako nemilosrdno sve stričeve zanose (IZUZETAN DOGAĐAJ). ♦ Krišom od djeda Rade, strina ode nekoj babi vračari u obližnjem zaseoku i ispriča joj svu svoju muku, natenane i potanko **kao žena ženi** (LJUBAVNI JADI). ♦ **Još ovako mala, kao ova Lunja**, ona odmah zatreperi čim se u blizini pojavi nešto novo i neobično (ORLOVI RANO LETE). ♦ Ne gubeći mnogo vremena, Lunja skoči na noge, otrese suknju (**kao što bi uradila svaka djevojčica**, pa makar s neba skočila!) i trkom pojuri u prvo ljeskovo šipražje (ORLOVI RANO LETE).*

5. poređenje žene sa muškarcem

*Bavila se svojim sanitetskim stvarima i držala se ozbiljno **kao zabrinut muškarac** (GAVRAN I KOSOVKA).*

6. poređenje žene sa djetetom

*Udovica Esma, debela, krivonoga i crna žena, navikla da se sa svoje troje djece otre-sito i muški probija kroz život, uzela je **Katicu** za ruku **kao malo dijete** i posadila je na širok minderluk podno niska prozora (PROLOM).*

7. poređenje žene sa životinjom (pticom, govečetom, psom, kujetinom, bravom, telencetom, zvjerkom, muvom)

*Gojko se upravo penjao uz tijesan dolić nedaleko od zaseoka i u po njega zastao da oslušne puške, kad se na gornjoj ivici dola iznenada pojavi Mirjana, pa kad ugleda Gojka, sjuri se niz obronak i **kao krilata** dopade do momka i pograbi ga za ruku (PROLOM). ♦ Lako je to reći, ali zaista teško izvršiti, jer je Lunja **kao krilata** jurila pravo u Prokin gaj (ORLOVI RANO LETE). ♦ Kosovki se nije kazivala njezina teška žalost i tajna muka, a onda druga, Janja, nit je umjela nit imala išta da kaže, oduvijek je živjela i teglila ravnodušno i ćutke **kao goveće** (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ Vidjećeš, omr-znuće on tu svoju prokletnicu **kao najgoru kujetinu**, spasa joj nema (LJUBAVNI JADI). ♦ – Stan, stani, sad ćemo mi to da naciľjamo i ugojonimo, pa će ženska da **zine kao pečen brav**: ma je l ovo Nidžo? (LJUBAVNI JADI). ♦ Mnogoznačno je bilo to njegovo šiš-tanje, ne bi ga uvijek ni on sam umio rastumačiti, a kamoli će **jedna djevojka s visoravni Kozina, dojučerašnja čobanica**, koja inače nije ni bila bogzna kakav „bistrać“ i gledala je na ovaj šareni božji svijet **kao kakvo bezgrešno telence** (ŽENID-BA MOGA STRICA). ♦ Vidio je kako djevojka zastrašena krije oči da se ne bi sukobila s njegovim pogledom i sklanja se po ćoškovima **kao teško ranjeno zvijere** (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ Mile se branio od nje **kao od nasrtljive i dosadne muve**: – Ajd, bolan,*

tetka, ćuti, kad se u to ne razumiješ. Neki dan si se jedva išćupala od ustaša a sad već kukaš što je dječaka otišao (PREOBRAŽENJE MILE TOBĐIJE).

8. poređenje žene sa biljkom (cvijetom, cvijetkom)

Omladinac Đoko Potrk podsjećao je na pustopašno ždrijebe, ošišane grive, a ponekad djevojka iz brigade odisala je skromnom ljepotom **kao usamljen cvijet s planinske visoravni koji oplemenjuje surovu divljinu u kojoj se nalazi** (DELJE NA BIHAĆU). ♦ Od toga dana neugledna i neprimjetljiva djevojka, djevojčurak, naglo je oživjela i stala, naočigled sviju, da se razvija i cvjeta kao da se na njoj razvezao neki čvor i oslobodio njezinu skrivenu ljepotu iz sive koprene u kojoj je drijemala **kao cvijetak u mrku pupoljku** (CVJETANJE).

9. poređenje žene sa životinjom i biljkom (mačkom i paprikom)

Oštronosa Drekačeva žena, zvana Kreštalica, **prgava kao divlji mačak, a ljuta kao paprika**, virnu niz tijesan seoski put, pa od čuda pljesnu rukama i zakuka od straha dovikujući svojim tavanlijama: – Ajme meni, evo ide brdo od čovjeka, a na njemu... a na brdu... (DELJE NA BIHAĆU).

10. poređenje žene sa artefaktom (krečom, svilom, šilom, automatom, tenkom, čekićem)

Dok je jedan od Jeličića iznosio puške i opasače, Bauk se okrenu debeloj Kostinoj ženi, koja je, podsječenih nogu i bijela **kao kreč**, sjedila za kelnerajem (MAJOR BAUK). ♦ Desno od njega, bijela **kao kreč**, njegova ugojena mlohava žena (PROLOM). ♦ – I kako samo ima meku kosicu, **kao svila** (ORLOVI RANO LETE). ♦ **Kao šilo** Mrvica se probija u kolo (DELJE NA BIHAĆU). ♦ Djevojčica se za tren oka sjuri na drum, pred naše delije i zataraka **kao automat u zasjedi**: – Aha – ha – ha, poznala sam te odmah, striče Lijane! (DELJE NA BIHAĆU). ♦ Mara izgura na vrata, moćno **kao tenk, ošinu pogledom naš kratki stroj i opali**, sigurno i precizno: – Bursać Nikola! (DELJE NA BIHAĆU). ♦ Kroz gužvu vesela naroda gura se Džan i očima traži sinovku, dok ti se istom pred njim zaustavi krupna i otesita omladinka u plavom radničkom kombinezonu i pljesnu ga po ramenu rukom teškom **kao parni čekić** (DŽAN AMERIKANAC). ♦ Gud dej, onkl Džan! – tresnu ona gromko i veselo **kao da puče revolver** (DŽAN AMERIKANAC).

11. poređenje žene sa prirodnom pojavom (sjenkom, kamenom, hladnoćom, priviđenjem, dijelom reljefa)

Sreća! – šapatom reče on sam sebi i u toj jednoj jedinoj riječi osjeti sliveno sve ono što ga je, kao začarana, nosilo kroz ovu noć: uspjelu jučerašnju akciju, veselu majku, četu prema kojoj ide, a iza svega toga, **kao blistavu šumnu plimu**, proleterske brigade na granici Krajine (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ U sjećanju mu trenutno minu Lunja ali samo **kao laka sjenka**, a zlatasta Maričina kosa bila je tu, živa i opipljiva (ORLOVI RANO LETE). ♦ I svaki put, **kao laka oblačna sjenka**, dolazio je susret s Kosovkom (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ Čim bi čuo za đaka, ludak se smirivao i sjedao pored babe, a ona je, skupljena u ćošku i **nepomična kao kamen**, ćutala s praznom preslicom i klupkom vunena konca pored sebe, sve dok Simo ne bi ponovo skočio i stao da viče (CAR NA BEKEZU). ♦ Cepteći **kao od zime**, prigušeno je grcala (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ Djevojka se trže i za tren ukoči **kao plaho i lako priviđenje** koje svaki čas može da iščezne ostavljajući iza sebe samo brborenje potoka i lagano njihanje

urbovih grana (PROLOM). ♦ *Slabo sam ja tome vješt – prošišta Nikoletina kroz osušeno grlo, a sve mu se kroz ustreperenu omaglicu čini da će djevojka odjednom iščeznuti kao varljivo priviđenje* (MITRALJEZAC GOLUBIJEG SRCA). ♦ *Sad joj se više nije činio kao planina* (ORLOVI RANO LETE).

12. dovođenje u vezu žene sa duševnim, psihičkim, emocionalnim stanjem (zanosom, opsjednutošću, začaranošću, sanjarenjem)

Ljuljala se tamo – amo kao u zanosu i ne gledajući više Gojka (PROLOM). ♦ *I dok je Đuka, srećna da može nekog da mazi, ustrajno milovala tu podatnu i milu glavicu, Rada je i dalje, ne videći ništa i nesvjesna onoga što govori, bez prestanka ponavljala kao u zanosu: – Nikad slađe... nikad* (CVJETANJE). ♦ *Žene su obično gledale da nam izmame koju ribu; neke od njih, kao opsjednute, uporno su nas pratile i poput mačaka zurile u ribu, sve dok ne bi do bile svoj dio* (POZNANIK IZ KLANCA). ♦ *Ugrabivši ponekad, između dva zahvata srpom, da baci kratak pogled na okolne njive, ona bi, sva obasjana i vedra, prošaputala kao začarana: Radi se... žanje se* (CVJETANJE). ♦ *Videći da je otvorio oči, ona se spusti pored njega i onako isto kao u onome noćasnjem snu-javi obuhvati mu dlanovima lice i skoro jauknu: Jadu moj gorki, zar mi nećeš izići iz planine?!* (GAVRAN I KOSOVKA).

13. dovođenje žene u retrospektivski odnos

Djevojčica ga pogleda, toplo i milo, kao i onih minulih dana i reče: – Striče, neću te zaboraviti, ali znaj: nikad više nećeš naći one svoje nekadašnje Lunje (ORLOVI RANO LETE).

14. dovođenje žene u odnos sa radnjom izraženom glagolom (*čekati, čuti, gledati se, goditi, govoriti, odgovarati, ogledati se, općiniti, oplakati, pokazati se, predosjećati, prisustvovati, probuditi, raditi se, reći, sahranjivati, spremati se, štititi, udariti, uplašiti se, uputiti, vezivati, vidjeti, vidjeti, željeti*)

Kao da odavno čeka njegovo pitanje, žena se spremno odazva: – Šta bi znao? (PROLOM). ♦ *Borba na uzvišici iznad njih je prestajala, ali Kosovka kao da ništa nije čula* (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ *Ona ga je gledala povjerljivo, s umornom sjetom, kao što se gledaju dragi, bliski ljudi o kojima znamo više od svijui onih koji ga momentalno slušaju* (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ *Kao da joj godi milovanje lagašne mlake struje vazduha, ona se podatno uvijala, ničim nesputana, slobodna i naga* (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ *Kao da joj Gavran čili iz očiju, iz ruku, iz života, ona je pritiskivala mokro lice uz njegov obraz, milovala ga po kosi i šapatom se javlja kao da govori sjenki ili nekom koga više nema* (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ *Kao da joj odgovara na to njezino tajno pitanje, Mačak odjednom progovori: – Vratice se opet naši dječaci, treba u to vjerovati* (ORLOVI RANO LETE). ♦ *Prosute kose, nagnuta nad crnu vodu kao da se ogleda, gola neznanka je lagano gladila oble grudi i bijela ramena još se ne odlučujući da zagazi u vodu* (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ *– Moraš joj reći kao da si... kao da te je ona svojom blizinom prosto općinila, pa ti, unesen u taj plav...* (PJESNIK). ♦ *Vraćao se, pognut i zamišljen, s odsjajem nekakve tužne sreće u duši, kao da je Kosovka maloprije na njegovom ramenu otplakala nekoliko trenutaka svoje gorke ratne ljubavi, izgažene još u začetku u onome noćnom susretu na potoku* (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ *On stuknu i sav porumeni kao da se djevojka pred njim odjednom pokazala gola golcata* (MITRALJEZAC GOLUBIJEG SRCA). ♦ *Kao da predosjećajući prisustvo neželjena posmatrača, kupačica podiže glavu i zagleda se prvo prema onome brijestu iza koga je ležao*

komandir (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ *Slušao bi i slušao raspricu govornika, pa bi zadrijemao kao da prisustvuje dokonom ćurkastom ženskom prtljanju* (BUNAR BEZ VODE). ♦ *Kao da je iznenada surovo probuđena iza sna, Rada dugo nije mogla da se snađe u prvim nedjeljama ustanka* (CVJETANJE). ♦ – Dobro, pomagacu stricu Lijanu – reče ona jednostavno i prosto *kao da se radi* o nekoj najobičnijoj stvari (ORLOVI RANO LETE). ♦ Ovoj ogrubjeloj djevojci sve je bilo jednostavno (dura se, pa šta ćeš!), ali zato ga Kosovka pogleda za trenutak zabrinuto i s tužnom bojazni *kao da će reći*: – A kako li je tebi? (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ *Katica prevuče svoje stvari kod udovice, uveče prenese kod nje i kokoši i prevede kravu, pa zaključa kuću i krenu uta-banim puteljkom preko bašte, žalosna kao da Iliju po drugi put sahranjuje* (PROLOM). ♦ *Radila je to sporo i svečano kao da se sprema* za nekakav tajni ponoćni čin tu kod ukrivena potoka (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ – Ne, ne, ne! – zamuca djevojka i stežući mu lice još se više nagnu nad njim *kao da ga štiti* od nevidljive opasnosti (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ *Ona mu jogunasto zavrnu dug plav brk, lako ga udari* po obrazu *kao neko svoje đaće* i spusti oba dlana u hladnjikavu travu (LJUBAVNI JADI). ♦ *Pogledao je Kosovku s nadom, skoro molećivo, već gotov da joj priđe, ali djevojka kao da se od nečeg iznenada uplašila*, lagano spusti oči i pribi se uz Janju *kao da traži zaštitu* (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ *Eh, kako li ga samo voli – pomisli on dirnut i obradovan kao da je dio te djevojčine predane ljubavi i nehotice upućen njemu* (PROLOM). ♦ *Više od ičeg kao da ih je vezivalo zajedničko ćutanje* (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ *Stric je kradom, poput krivca, bacio pogled na Lunju, ali djevojčica se pravila kao da ga i ne vidi* (ORLOVI RANO LETE). ♦ *Kad se vratio za katedru, on izbulji oči u Lunju kao da je sad prvi put vidi* (ORLOVI RANO LETE) ♦ *Djevojka je pritiskivala na grudi gomilu zgužvane odjeće i uzmicala natrag kratkim koracima i grčeći se kao da želi da se što više smanji i utone u spasonosnu tamu* (GAVRAN I KOSOVKA).

15. dovođenje žene u kolokacijski odnos (*muku mučiti, tražiti zaštitu, izreći kaznu, gunuti iz očiju, čiliti iz očiju, dolaziti kraj*)

Vješala mu se o ruku penjući se uz brijeg i tako su putovali saučesnički ćuteći kao da istu muku muče (LJUBAVNI JADI). ♦ *Pogledao je Kosovku s nadom, skoro molećivo, već gotov da joj priđe, ali djevojka kao da se od nečeg iznenada uplašila*, lagano spusti oči i pribi se uz Janju *kao da traži zaštitu* (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ *Kad su joj to kazali svečano, pred četiri radne čete, ona je u početku skoro uplašeno zažmirkala kao da su joj izrekli kaznu*, ali kad je ugledala mnogobrojne nasmiješene oči upe-rene u nju, osjetila je da je sve to zbilja i da se desilo nešto veliko što je, čini joj se, odavno čekala (CVJETANJE). ♦ *Ovih posljednjih dana otkad se bataljon povukao u pla-ninu, Gavran je opazio kako ga djevojka gleda s prikriivenom zebnjom kao da joj svakodnevno gine iz očiju* (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ *Kao da joj Gavran čili iz očiju, iz ruku, iz života, ona je pritiskivala mokro lice uz njegov obraz, milovala ga po kosi i šapatom se javlja kao da govori sjenki ili nekom koga više nema* (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ *Oko nje je sipala sve gušća mećava i već se hvatao suton odvajajući njih dvoje od bitke, od šume, od čitava svijeta, a djevojka, kao da dolazi kraj svemu, zaboravljala je svoju bolničarsku dužnost i sve se grčevitije privijala uz ranjenika* (GAVRAN I KOSOVKA).

16. poređenje žene u obliku nizanja kategorijalno različitih pojmova (čvora i cvijetka)

Od toga dana neugledna i neprimjetljiva djevojka, djevojčurak, naglo je oživjela i stala, naočigled sviiju, da se razvija i cvjeta kao da se na njoj razvezao neki čvor i oslobodio njezinu skrivenu ljepotu iz sive koprane u kojoj je drijemala kao cvijetak u mrku pupoljku (CVJETANJE).

17 poređenje od strane žene muškarca sa svojstvom koje joj se pripisuje (da je otrovna)

– *Ma stani, druže vodniče, što se tamo zakrećeš kao da sam ja otrovna* (GAVRAN I KOSOVKA).

18. razne poredbene situacije

Srce mu tako burno i snažno zalupa, da mu se učinilo da će ga otac sigurno čuti i začas otkriti iza one bukve kao da je ona jedina na svijetu, isturena naprijed i vidljivo obilježena (PROLOM). ♦ *Sjedila je pored Jovančeta, tiha, srećna i zanesena, kao da su sami na svijetu* (ORLOVI RANO LETE). *Plakala je mirno, okružena tišinom, kao da je sama na svijetu* (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ *Od toga dana, kao po nekom prećutnom sporazumu, dodir između Gavrana i Kosovke ograničio se samo na te rijetke nijeme razgovore očima* (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ *Taj zelen i obasjan predio pred njom, s Gojkom koji se iznenada pojavljuje, sad je stajao pred začuđenom djevojkom kao prizor odavno čekan i poznat sve do najmanjih sitnica* (PROLOM). ♦ *Tako se svaki put pita Škuro, kad se sjeti Gornjeg Šehera i svojih šetnji, i pred oči mu ponovo, kao živa, izlazi nepoznata djevojka, koja je dosad jedina obratila pažnju na nj* (PROLOM). ♦ *Kosovki je Janja dobro došla kao zaklon od svakog dodira s komandantom* (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ *Čitavo to jutro zaobilazio je djevojku oprezno kao ranjavo mjesto, a kad je bataljon krenuo dalje, bogzna kud, opet mu se u zamornoj tišini planine, punoj šumljenja, činilo da čuje žalostan šapat: – Jadno moje, milo...* (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ *Trčala je kao bez daha i kad je već daleko odmakla, pala je ničice u bujnu i hladnu travu pod jednom starom vrbom uz sami potok* (CVJETANJE).

Manje se pojavljuje spojica poput (nekoga, nečega)

Janja, njezina vjerna pratilica, ćutala je pribijena uza nju poput ozebla nemušta živinčeta (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ *Činilo mu se samo da se sve više steže i tone u zemlju, dok je žena u bijelom rasla poput oblaka* (PROLOM). ♦ *Katica se poput osamljene ptice gnijezdila u bujnim vrežama bijele bundeve, u samom ćošku bašte, i tu bi se smirila sa očima uprtim u bjeličast put pred sobom* (PROLOM). ♦ *Gledajući tako nju kako tiha i bezglasna, poput sjenke, hoda i usprema po kući i brata kako, vraćajući se s posla, teška i umorna koraka, sjeda za postavljenu stolicu prerano ogrubio i uozbiljen, Bora bi često izlazio van ostavljajući nedojeden ručak* (SMRTO RUVO SOJE ĆUBRILOVE). ♦ *Tako u mislima šapuću džematske žene i nečujno poput sjena miču se iza zastrih prozora kroz ćutljive sumračne sobe* (SREĆNA ZEMLJA). ♦ *Margita, uzbuđena poput djeteta, pribi se uza okno* (ZIMA). *Onako zgurena i crna, spora poput kornjače, odbata stara i do malog seoskoga groblja, da se požali svome Kuzmanu i da ga izruži za ono što nije stigla za njegova života* (OSVAJAČ DEMIGRADA).

slična (nekome)

Više puta dosad ova se djevojka učinila Škuri slična onoj plavoj neznanki iz Gornjeg Šehera (PROLOM).

ličiti (na nekoga)

*Trezvena Mara prevaljuje na Ilibašu svoje krupne oči i podrugljivo primjećuje: – Dupla hladovina, hm? Riduša! Pa još **na curu liči**, a? Ma znam ja tebe i u starim opancima. Nijesi ti ostavljao na miru ni žensko marvinče, a kamoli ćeš nešto drugo (ILIBAŠA BOJAK BIJE). ♦ **Zar moja bakica liči na neki tamo blesavi bunker iz koga sijevaju ognjene zmije?** (LIJAN VODI KARAVANE).*

sjećati (na nekoga)

*Ali tužna visoka partizanka nosila je u svojim krupnim očima, u stasu i svakom pokretu, nešto od uzbudljivog čara starinskih pjesama, **sjećala je na onu nesrećnu Kosovku djevojku koja po bojištu traži nekog od svog roda** (GAVRAN I KOSOVKA).*

U pišćevom pripovijedanju o ženi dolazi do izražaja i različitost, suprotnost, protivrječnost, nesklad između sadržaja i forme, riječi i djela, želja i realnosti. Suprotnost nastaje između (a) žene i žene, (b) žene i muškarca. Prvi slučaj nalazimo u pripovijeci GAVRAN I KOSOVKA – antipodi koje se privlače su Kosovka i Janja. Kosovka je lijepa, ozbiljna i tužna ljepotica, jedna od prvih djevojaka koja je stupila u partizane pa su je u Omladinskoj udarnoj s naročitim ponosom gledali. S druge strane, njena vjerna pratilica Janja je trapava, ne umije niti ima išta da kaže, oduvijek živi i *tegli ravnodušno i ćutke kao goveće*, ne govori i sada pribijena uz Kosovku *poput ozebla nemušta živinčeta*. Drugu vrstu suprotnosti čine Katica i Ilija u PROLOMU. Upoznali su se u Slavoniji kad se Katica sve češće počela motati oko nespretnog i ćutljivog Ilije, koji je crvenio i zbunjivao se od njenog prisustva, gubeći smjelost i okretnost. Katica je bila aktivna i dovtijiva. Brzo se snalazila u varoši, lako je nalazila posao u srezu, u žandarmeriji, po školama i privatnim kućama, uklanjala prepreke i smetnje koje bi se našle pred Ilijom. Bila je opijena sama sobom, vječito je pjevušila i svršavala poslove kod kuće i u varoši, vrtjela se kao čigra i treperila od nemirne snage. Na Katičino zauzimanje Ilija je dobio poslužiteljsko mjesto u srezu, zaštitila ga je od zatvora i progona, tješila materinski kao neuko i ludo dijete. S druge strane, Ilija, sitan i propao trgovčić sa stočne pijace, varoške periferije, poluseljak-poluvarošanin, bio je mirne naravi, zbunjiv, spor, tunjav. Svakom oko sebe je dokazivao da je miran čovjek, da gleda samo svoj posao i ne miješa se ni u šta. Njemu je jedina zaštita bila svemogućna mudra Katica, četrnaest godina mlađa. Iako je znao za Katičino slobodno ponašanje sa muškarcima, Ilija nije htio to da vidi, niti je mario za ono što je Katica okolo radila. Kada su početkom rata otpočele kod nje tajne večernje pijanke, Ilija je spokojno i mirno spavao na štaglju iza kuće, budeći se samo onda kad bi se krava ispod njega uznemirila. Pod Katičinom svemoćnom zaštitom mirno je i marljivo obavljao posao, zadovoljan što ima neko koji za nj brine i ostavlja ga da na miru zarađuje svoj komad hljeba.

Različitošć leži u osnovi odnosa kontrarnosti i kontradiktornosti⁶, inkompatibilnosti, disharmonije, isključivanja (izuzimanja). Marker te korelacije je, na primjer, prilog *drukčije*.

Sve poslove oko kojih je valjalo podviknuti i galamiti obavljala je Markova tetka, Marta, spečena džorlava udovica, koja nije ni umjela drukčije razgovarati nego iz ljute glave (NE TRAŽI JAZBECA). ♦ – *Da je s tobom bilo ono što je sa mnom, drukčije bi ti pjevala* (PROLOM).

Ćopićeva žena stupa u dva tipa odnosa: homogene (žena ↔ žena) i heterogene (žena ↔ muškarac), koji mogu biti rodbinski, porodični, ljubavni (parovi i trouglovi,⁷ igra udvaranja i zavodenja; prve ljubavi; ljubavni jadi), bračni (odnosi između supružnika – vjernost, prevara, preljuba), generacijski, radni..., a odlikuju se koordinacijom ili subordinacijom (nadređenošću/podređenošću)... i dolaze u različitim procesima – privlačenju, odbijanju (prema zakonima odbijanja i privlačenja), zavlacenju, mučenju, prekidanju, napuštanju... Žena kod Ćopića je ponekad podvrgnuta diskriminaciji, neravnopravnosti, češće osjeća dominaciju drugog pola nad sobom nego svoju nadmoć.⁸ Jedan od markera

⁶ Odnos kontradiktornosti čine dva pojma koji predstavljaju vid istog roda, pri čemu jedan ukazuje na neka svojstva, a drugi ih negira, ali ih ne zamjenjuje drugim obilježjima (kao u slučaju kontrarnosti). Takav je slučaj dijalog učiteljice i učenika oko toga kakav je vuk: da li je zelen ili ne (BAŠTA SLJEZOVE BOJE).

⁷ Jedan od Ćopićevih trouglova čini Dule Dabić, Duka Mamut i Zora u kazivanju LJUBAVNI TROUGAO (Čengić 1987/1: 187–188). O drugom piše Radovan Vučković: „I ovde je Ćopić odabrao dva junaka i opisao njihovo ponašanje u novoj sredini: jedan je Mile Banjac, a drugi je Stojan Gloginjar. Banjac je, pošto je i njegova sentimentalna istorija sa Maruškom u centru romana, neka vrsta glavne ličnosti dela NETUGUJ BRONZANA STRAŽO. Ranjen u ratu, 'prisvojen' od mlade negovateljice i čobanice Maruške, on po dolasku u Banat doživljava erotsku euforiju i lirsku razdraženost. Čini mu se da je sve moguće i sve na dohvata ruke. Praznina nakon ostvarenog cilja zahteva da se popuni nečim – žena se javlja kao jedina mogućnost. Banjac se pretvara u krajiškog Don Žuana, kome miris ženskog bića muti svest i on dugo pliva u ljubavnoj egzaltaciji dok se u jednom momentu ne otrezne u dodiru sa samouverenom i u ljubavi suverenom banatskom učiteljicom Nadom. Pisac je u Banjčevu lirsku dramu upleo još dve ličnosti i tako stvorio klasični ljubavni trougao. Osobito ga je interesovala sudbina mlade i divlje bosanske žene, spremne na sve žrtve da bi održala stalnost porodičnog života: njena samoća i tuga u trenutku kad se oseti ostavljenom u tuđem svetu“ (Vučković 1981: 78).

⁸ To nije karakteristično samo za Ćopićevu ženu nego (uglavnom) za ženu uopšte u to vrijeme. Neka istraživanja ukazuju na „univerzalnu i pankulturnu činjenicu – drugorazredni položaj žene“ (Papić/Sklevicky 1983: 18). Rozaldo i Lamfer ističu postojanje univerzalne podređenosti žene sve dotle dok ona bude determinisana pretežnom materinskom i kućnom ulogom (Papić/Sklevicky 1983: 26). Ljudski polovi zauzimaju različita, asimetrična mjesta i uloge (Frojd je isticao da je anatomija sudbina žene): „Svet očinstva i muškarca odvaja se kao s v e t k u l t u r e dok se materinstvo i svet žene

takvog odnosa je supstantivizirani pridjev *žensko*, koji se javlja i sa ličnom zamjenicom u srednjem rodu *ono*.

– Šalju nekog na pregovore – domišljaju se Demirovljani vireći iz dubokih rovova. – *Ono će, koliko se vidi, biti nekakvo žensko čeljade, a?* (OSVAJAČ DEMIRGRADA). – *Ih, da mi žensko dođe u logor!* (ORLOVI RANO LETE). *Mačak frknu kao pravi mačor: – Zar mene žensko da vodi!* (ORLOVI RANO LETE). – *E, kad mi neko spomene žensko! bron dao je Jovandeka* (ORLOVI RANO LETE).

Odnos apsurdnosti, kontradiktornosti i nespojivosti dovodi do krajnje tačke u obliku nonsensa, koji predstavlja jedan od postupaka Čopićevog slikanja žene, npr:

Zar da mi sjutra vladika obrije bradu što po selu ženim žene (ŽENIDBA MOGA STRICA). ♦ – *Pa tako, brate... ti si žensko. – Kako žensko? – Tako, brate hrišćanine... maticu rođenih... kao žensko. – Upisan si kao žensko, i kako te ja onda mogu vjenčati s drugom ženskom, de?* (ŽENIDBA MOGA STICA).

Drugi važniji odnosi u Čopićevom modelu su jednosmjerni i dvosmjerni. Prvi su tranzitivni, a drugi recipročni i refleksivni.⁹ Jednosmjerni (nerecipročni) odnos dolaze kao a) žensko-ženski (žena → žena: žena djeluje prema ženi)

Po završetku govora, suježa, porumenjela i pomalo zbunjena kao da se tek sad probudila, Leka se pomiješa među žene i među prvima zagrlj malu Čanu (PROLOM)

b) žensko-muški (žena → muškarac: žena djeluje prema muškarcu)

Ona ga je nekad voljela predanije i s više požrtvovanja nego što će ga više iko u životu voljeti (ORLOVI RANO LETE). *Otišao je Stric noseći u duši prvu istinsku tugu u životu i neizbrisiv lik tihe djevojčice, koja ga je nekad predano voljela i koju on ipak nije umio sačuvati* (ORLOVI RANO LETE). ♦ *Bosanci su za nas doseljenike, bili „tuđa vjera“ zbog svojih brojnih „turskih“ običaja, rugali smo se njihovom strahopoštovanju prema vlastima, tome što su bili kmetovi, što ne odlaze u Ameriku, a ličke djevojke osobito su zazirale od toga što je u bosanskoj kući mlada bila prava robinja, koja je morala ljubiti u ruku čak i muško dijete* (STRIČEVO KUMOVANJE). ♦ *Ona baci na travu zgužvanu hrpu rubenine, odlučno zabaci plavu kosu i blistajući suznim očima, čvrsto zagrlj iznenađenog momka, pa se isto tako naglo okrenu, sakri lice i potrča uskom utabanom stazom koja se gubila u bujnom kukuruzu* (PROLOM) ♦ *Katica mu se nesigurno primače, oprezno ga dodirnu, a onda ga čvrsto zagrlj i zaplaka* (PROLOM). ♦ *Kao da joj Gavran čili iz očiju, iz ruku, iz života, ona je pri-*

poistovećuju s onim nižim svetom – svetom prirode“ (Papić/Sklevicky 1983: 18). Skoro u svim društvima žena se tumači kao bliža prirodi, za razliku od muškarca, jer su njeno tijelo i život čvršće zarobljeni zakonima vrste. U najvećem broju poznatih društava muškarac pripada onom višem domenu kulture, dok se žena i ženskost poistovećuju s nižim svijetom, svijetom prirode. O ovome v. takođe Levi-Strauss 1989.

⁹ Ovi posljednji se najviše ispoljavaju u humoru, što posebno dolazi do izražaja u Čopićevim anegdotama (v. brojne primjere u Čengiće 1987/1, 1987/2).

tiskivala mokro lice uz njegov obraz, **milovala ga po kosi** i šapatom se javlja kao da govori sjenki ili nekom koga više nema (GAVRAN I KOSOVKA).

c) muško-ženski (muškarac → žena: muškarac djeluje prema ženi)

*Ratnik pojede svoj dio krompira pažljivo, natenane, pljusnu dlan o dlan, **zagrljenu preko uzanih ramena svojom teškom ručerdom** i veselo guknu: E, majčice rođena, sad mi se malo odmakni od ove moje pucaljke, valja meni na posao* (ARTILJE-RAC MARKO NEDIĆ). ♦ ***Dječaci su začuđeno gledali za njom*** (ORLOVI RANO LETE).

Dvosmjerni (uzajamni, recipročni) odnos može biti a) žensko-ženski (žena ↔ žena: žena djeluje jedna prema drugoj)

*Tu ti se onda **nas dvije zagrlimo, poljubimo, zaplačemo, pa u kuću*** (NEPOSTOJANA BAKICA).

b) žensko-muški (žena ↔ muškarac: žena i muškarac djeluju jedno prema drugom)

*Nije to ličilo ni na duge susrete opijenih i **zatravavljenih ljubavnika koji se pogledima uporno nose, iscrpljuju i umaraju do mraka i nesvijesti*** (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ *Bilo je to i nehotice rečeno rodbinski i s brigom, pa to i jedno i drugo osjetiše i brzo se razidoše da ne bi morali da **se još jednom susretnu pogledima*** (PROLOM). ♦ *Istovremeno, kao po dogovoru, **oboje su digli glave i pogledali se: on malo blijed i sjajnih očiju, a ona zarumenjena, zbunjena i srećna što ga vidi živa*** (CVJETANJE). ♦ *Kratk je i plah bio **taj uzajamni pogled**, oboje su ponovo brzo oborili glave, ali je poslije toga trenutka čitava Sanička dolina postala drukčija* (CVJETANJE). ♦ *Nijesu to bili **plašljivi brzi pogledi mladih stvorenja koji se ukrštaju i krešu munjevito, s varnicama, kao dvije sablje*** (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ *Plava neznanka, svakodnevn maštanja, beskrajne šetnje, drhtanje, **plašljivi pogledi!*** (PROLOM). ♦ *Leka mu je popravila pokrivač, uzdigla jastuke i donijela suježe vode, a Radekić je samo napeto i krišom **lovio pogled njezinih prekrupnih očiju** i svaki put bi s olakšanjem zažmurio i u sebi obnovio njezin osmijeh i pogled* (PROLOM).

Recipročnost se može odnositi na identična stanje kod oba pola, npr. u PROLOMU u toploj izmaglici se nalazi Katica zbog Todora, a Todor zbog Katice:

– *Todor... Todor... – prošaputa umorna **Katica u toploj omaglici** od koje se sva zanosila* (PROLOM). ♦ *Todor Bokan pomože pri unošenju ranjenika, jedno dvaput u prolazu pogleda se s Katicom (to je sad bilo sasvim drugo, preobraženo stvorenje od čijeg je pogleda **Todora hvatala omaglica**) pa uze dvije kante i pođe po vodu* (PROLOM).

6. Funkcija podrazumijeva ulogu Ćopićeve žene u dijelu sistema ili čitavom sistemu te njenu interakcijsku zavisnost. Žena u Ćopićevim tekstovima dolazi kao učesnik u komunikaciji, primalac i pošiljalac informacije, subjekat i objekat djelovanja i naslade. Ćopićeva žena se realizuje i ispoljava kroz ulogu u odnosu na okolinu, isti i drugi pol, razmjenu poruka, djelovanje i estetsko doživljavanje. U skladu s tim za ženu se vezuje pet osnovnih funkcija: korelaciona, komunikativna, informativna, perlokutivna i estetska. U centru komunikativ-

ne funkcije nalazi se opštenje u koji stupa žena (njegovi krajnji oblici su prekomjerna govorljivost¹⁰ i velika ćutljivost¹¹), suština komunikativne funkcije leži u opštenju, informativna funkcija je orijentisana na ono što ona prima ili šalje, perlokutivna funkcija se odnosi na djelovanje (žena → žena, žena → muškarac, muškarac → žena), a estetska na kategoriju lijepog (žena kao lijepa ili ružna). Primarna je korelaciona funkcija jer predstavlja odnos koji povezuje sve funkcije, kategorije i značenja. Druga funkcija po rangju je komunikativna, iz koje se granaju sve ostale – informativna, perlokutivna, estetska i druge.

7. Značenje je jedno od važnih obilježja žene. Ono dolazi u dva oblika: značenje žene i žena kao značenje. Prvi aspekt (značenje žene) podrazumijeva njenu socijalnu relevantnost (ulogu u društvu). Drugi aspekt – žena kao značenje nastaje u trouglu denotat (žena kao referent, ekstencional) – singifikat (predstava o referentu, intencional) – oznaka. Na denotativnom planu žena je objekat iz realnosti, na signifikativnom predstava o objektu iz realnosti, a na semantičkom spoj referenta (denotata), ekstencionala (onoga što se u realnosti bira za prezentiranje), signifikata, intencionala (slike žene iz realnosti) i jezičkog znaka (forme kojom se označava signifikat). Drugim riječima, žena je denotacija (živo biće), signifikacija (misaona, pojmovna predstava o ženi) i nominacija (jezički izraz). Postoji nesklad između broja denotata žene (njihova je količina neograničena), broja signifikata žene (broj predstava o ženi kao denotatu je manji) i broja jezičkih sredstava (njih je još manje). Recimo, kod Ćopića smo registrovali 109 različitih naziva za ženu (ne računajući lična imena i prezimena): *baba, baba romica, Bačkulja, baka, babica, bezobraznica, bjegunica, Bogorodica (sveta), bolesnica, bolničarka, carica, cura, curica, čobanica, djevoja Marija, djevojčica, djevojka, domaćica, đavo i po, đavo, đavolak, đavolica, đavolko, gazdarica, glumica, gospodica, gospojica, govedarica, građanka, Grmečanka, gundalica, hodžinica, igračica, jadrnica, jetrva, jezičara, jogunica, junica, kaluđerica, kćerka, kokica, komšinica, kraljica, kraljica, krčmarica, krivousta, kuma, kumica, kupačica, kuvarica, leptirica, Ličanka, ljepotica, ljubimica, majka, majka samohrana mamica, milostivica, mlada, mladica, mučenica, mudrica, neznanka/Neznanka, omladinka, partizanka, Podgoranka, poiğraivalica, pokojnica, popadija, posestrima, prokletnica, ptičica, punica, rođaka, seljanka, seljančica, sestra, sestričina, sinovka, sirotica, Slavonka, snaha, snašica, sobarica, sokolica, starica, stođavo, Stonogica sveta, strina, studentkinja, suložnica, supruga, svekrva, špijunka, tetka, učenica, učiteljica, učiteljka, udovica, vjerenica, vještica, žandaruša, ždrebica, žena, žena na selu, seoska žena, varoška ženica, žetelica*.

¹⁰ Govorljivost Ćopić izražava, između ostalog, glagolom *mljeti*: *Kako li samo onako melje, nikad kraja!* (PROLOM). *Dao je bog jezik, pa nek melje* (MEGANDŽLJA SRETEN).

¹¹ Ona je, recimo, karakteristična za Janju (GAVRAN I KOSOVKA).

Žena ima svoje značenje i svoj smisao (nešto iz stvarnosti što se tvrdi ili negira).

8. Ćopićeva žena se ponekad nalazi u procijepu istine i laži. Istinu može da prihvata, da je negira, da se sa njom miri, da je krije, da je sama proizvodi i sl.

Istina, žalila je Mileta što tako ludo propade, ali svi oblaci nad njom bili su se odavno rasturili (PROLOM). ♦ *Starica je od njega krila istinu, dok momak malo ne prezdravi, i obično navodila razgovor na Krajišnike, na Prvu krajišku brigadu, koja je već čistila četničku teritoriju vojvode Rade* (MAJOR BAUK).

Laž može dolaziti od žene (kada ona ne govori istinu) ili o ženi (kada se o njoj govori neistinito). Kombinacije se povećavaju ako se u ovaj odnos uključe muškarci (žena laže ženi ili muškarcu o muškarcima, muškarac laže ženi ili muškarcu o ženi, žena laže o ženi ili o muškarcu, muškarac laže o ženi...). Up.:

– *Ma lažeš, cura* (DELJE NA BIHAĆU). ♦ *Samo kad je ostala nasamo sa mnom, ona umorno predahne kao da konačno zbacuje sa sebe čitav taj teret lažnog junačenja: – E, vala, dosta je i moga* (PROLJEĆE, SMRT I NADA). ♦ *Međutim, uveče, dok su izdvojeni od ostalih sjedili kraj limene peći u staroj Dinjarevoj kolibi, Katica osjeti da je Todor ponovo njezin, da je još uvijek onaj stidljivi, lažno strogo ranjenik, koji s prikrivenim nestrpljenjem očekuje njezine korake kod svog kreveta* (PROLOM). ♦ – *Ehej, tu li si, lažove jedan! – povika nekakva baba* (LJILJAN VODI KARAVANE). ♦ – *Ma lažeš, cura* (DELJE NA BIHAĆU) ♦ *Nikada ti ne znaš pravo šta je u njoj laž, a šta istina, ne zna to ni onaj koji se bavi takvim besposlicama i slaže pjesme, pa deder onda: protiv čega ćeš se u njoj boriti?* (ŽENIDBA MOG STRICA).

U našem istraživačkom korpusu laž se mnogo više veže za muškaraca nego za ženu. To potvrđuje i činjenica da se lažov pojavljuje na sedam mjesta, a nigdje nema lažljivice.¹²

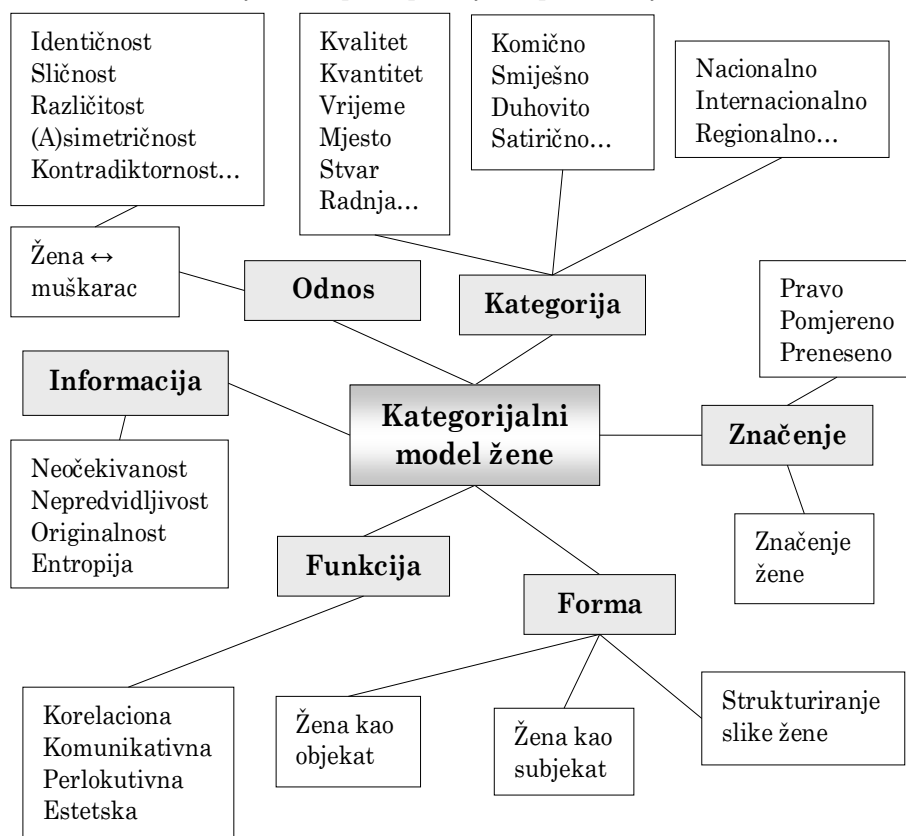
U semantičkoj prirodi žene postoji ekstencionalna identičnost i intencionalna različitost, koja posebno nastaje na bazi iskaza koji nemaju nikakav smisao, referencijalno su prazni, logički besmisleni, komunikativno raščlanjivi na temu i remu te gramatički pravilni.

9. Forma je važan element Ćopićevog modela žene. U njegovim tekstovima ona dolazi kao subjekat i objekat, za nju se veže radnja, postupak (pojavni oblici, način realizacije). Ovdje je centralna kategorija izgled žene i njegov opis (o tome kasnije).

10. Važan aspekt Ćopićevog modela žene je informativna struktura. Na ovom planu značajno je pitanje kakva se vrsta informacije prenosi o ženi, koliko su u tome zastupljene osnovne vrste informacije (apriorna, djelimična, egzo-

¹² O lagarijama u stvaralaštvu Branka Ćopića v. Šarančić Čutura 2013: 58–66.

terička i ezoterička¹³, eksplicitna, estetska, fiziološka, formalna, hronotopska, implicitna, korisna, personalna, potpuna, pragmatička, semantička, socijalna, utilitarna...), kako izgleda informacijski kanal, kakve postoje smetnje (svjesne i nesvjesne) u njemu, koje su glavne karakteristike prenošenja informacije, kako se ponaša žena kao pošiljalac i kao primalac, koliko se kodiranje žene bazira na ekonomiji i redundanciji, koliko se na ženu odnosi nepredvidljivost i originalnost, a takođe koliko je bitna presupozicija u spoznavanju žene.

Ilustr. 2. Čopićev opšti model žene

11. U Čopićevom stvaralaštvu dolazi do izražaja simbolički, normativni, socijalni i individualno-psihološki položaj žene pa ona funkcioniše kao simbol, element norme, dio društva i individua. Žena u Čopićevom stvaralaštvu je pozicionirana reistički (žena kao stvar), atributivno (žena kao svojstvo) i relaciono (žena kao odnos).

U reističkoj perspektivi ona se doživljava kao stvar, privatno vlasništvo.

¹³ Egzoterička informacija je opšte dostupna, opšte razumljiva, namijenjena bilo kome, a ezoterička tajna, skrivena, razumljiva samo određenom recipijentu.

Zašto da se ko miješa u Osmine poslove, žena je samo njegova i on može ako će je i ubiti, šta se to koga tiče (UŠUMI).

U atributivnoj perspektivi u prvi plan izbija karakterizacija, determinacija čiji su markeri: **(a)** ženski pogled na svijet, feminizam, **(b)** tradicionalnost, patrijarhalnost, konvencionalnost, konzervatizam, **(c)** emocionalnost, osjetljivost, uljudnost, delikatnost, skromnost, skrušenost, otvorenost/zatvorenost, poslušnost, pokornost, (ne)predvidljivost, kooperativnost, stid, strah, zabluda, sumnja..., **(d)** (ne)zadovoljstvo, pravdanje, opraštanje, izvinjavanje, upozoravanje, prilagođavanje, suzdržavanje, inačenje..., **(e)** ženski lirizam, liričnost žene.

U relacionoj perspektivi posebno dolazi do izražaja privlačnost, seksualnost, seksepilnost, seksizam, erotika, erotičnost, erotizam, ženskost, ženstvenost, ženski habitus (opšti utisak, ukupni lik, cjelovita predstava), fizička i psihička ljepota. Ta svojstva Ćopić daje uglavnom u nagovještajima i aluzijama, a glavni marker je pogled. Sama riječ *pogled* ima izraženu frekvenciju – 707. Na ženske poglede upućene muškarcima odnose se 24 primjera: $\text{ž} \rightarrow \text{m}$, $\text{m} \rightarrow \text{ž}$, $\text{ž} \leftrightarrow \text{m}$. Prva formula ($\text{ž} \rightarrow \text{m}$) ukazuje na to da je pogled žene uprt ka muškarcu, druga ($\text{m} \rightarrow \text{ž}$) da je muškarčev pogled usmjeren ka ženi, a treća ($\text{ž} \rightarrow \text{m}$) da žena i muškarac razmjenjuju poglede:

$\text{ž} \rightarrow \text{m}$ (13)

Dok joj je drmao ruku, otvrdlu od srpa, opečen i ponešto zbunjen njezinim pogledom, Jovan je i nehotice pomislio: Đavole, lijepa oka! (CVJETANJE). ♦ *Lunja obori pogled i lagano, sasvim lagano nasloni glavu na njegovu mišicu* (ORLOVI RANO LETE). ♦ – *To je bilo samo zbog tebe – priznade Lunja i osmjehnuvši se pogleda ga velikim sjajnim očima* (ORLOVI RANO LETE). ♦ *Djevojčica ga pogleda, toplo i milo, kao i onih minulih dana i reče: – Striče, neću te zaboraviti, ali znaj: nikad više nećeš naći one svoje nekadašnje Lunje* (ORLOVI RANO LETE). ♦ *Na rastanku ga je još jednom pogledala ozbiljno i tužno i jedva čujno protepala: – Ne, neću te zaboraviti* (ORLOVI RANO LETE). ♦ *Savka ga pogleda pažljivo, skoro radosno, i taj pogled velikih crnih očiju prodrije mu, čini mu se, do samog srca* (PROLOM). ♦ *Odgovarala mu je grubo i kratko, ljutito okretala glavu, a poslije bi ga, odnekle iz prikrajka, ustrajno pratila pogledom* (PROLOM). ♦ *I djevojka pogleda snažnog razbarušenog Miloša tako milo i s toliko topline da joj i samoj udari krv u lice, a Radekić osjeti kako mu taj pogled prodrije do samog srca i pred njim za tren mrknu soba i nestade čitavo društvo* (PROLOM). ♦ *I onako rumena od naporna hoda po snijegu, divlja djevojka sad sva planu, ošinu Bojana ostrim pogledom, pa se smače s prtine i mučenički se osmijehnu* (PROLOM). ♦ *Gaga šumno uzdahnu, žmirnu, a zamagljen pogled skliznu joj mimo Bojana, pa se izgubi i raspršti nekud po večernjem rumenilu zapadnog neba* (PROLOM). ♦ *Mala Čana, sva očarana, netremice je pratila pogledom njih dvojicu i u njoj je sve klikalo od radosti, pa više nije mogla izdržati a da ne prišapne svojoj komšinici: Dragi bože, kako mogu biti onako naočiti, ko dvije jabuke?* (PROLOM). *Mnogo je njih već, boreći se uveče sa snom i umorom, pokušavalo da na svoj način riješi i razumije šta li kaže taj pogled, zagonetan, dirljivo drag i samo jedan na svijetu* (CVJETANJE).

m → ž (7)

Gavran se okrenu, pogleda djevojku oštro i začuđeno, pa kad sasvim izbliza smotri velike tužne oči, zbuni se i jedva mu pođe za rukom da se osmjehne nesigurno kao krivac (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ *Vidio je kako djevojka zastrašena krije oči da se ne bi sukobila s njegovim pogledom i sklanja se po ćoškovima kao teško ranjeno zvijere* (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ *Pogledao je Kosovku s nadom, skoro molećivo, već gotov da joj priđe, ali djevojka kao da se od nečeg iznenada uplašila, lagano spusti oči i pribi se uz Janju kao da traži zaštitu* (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ *Nikoletina izvadi iz džepa veliki nož koričnjak i u neprilici pogleda u djevojčinu nogu* (MITRALJEZAC GOLUBIJE SRCA). ♦ *Stric je kradom, poput krivca, bacio pogled na Lunju, ali djevojčica se pravila kao da ga i ne vidi* (ORLOVI RANO LETE). ♦ *Gojko u početku i ne obrati pažnju na to, ali kasnije, što je jutro dalje odmicalo, a Mirjana se nije pokazivala, on sve češće stade bacati pogled na krivudav red vrba izverugan uzduž tijesne doline pod bujnim kukuruzom* (PROLOM). ♦ „I ovo sad!“ s lakom jezom pomisli Škuro i *pogleda ispod oka u djevojku* (PROLOM).

ž ↔ m (5)

♦ *Kratak je i plah bio taj uzajamni pogled, oboje su ponovo brzo oborili glave, ali je poslije toga trenutka čitava Sanička dolina postala drukčija* (CVJETANJE). ♦ *Nijesu to bili plašljivi brzi pogledi mladih stvorenja koji se ukrštaju i krešu munjevito, s varnicama, kao dvije sablje* (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ *Nije to ličilo ni na duge susrete opijenih i zatravavljenih ljubavnika koji se pogledima uporno nose, iscrpljuju i umaraju do mraka i nesvijesti* (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ *Plava neznanka, svakodnevnog maštanja, beskrajne šetnje, drhtanje, plašljivi pogledi!* (PROLOM). ♦ *Leka mu je popravila pokrivač, uzdigla jastuke i donijela svježe vode, a Radekić je samo napeto i krišom lovio pogled njezinih prekrupnih očiju i svaki put bi s olakšanjem zažmurio i u sebi obnovio njezin osmijeh i pogled* (PROLOM);

ovdje dolazi i glagol pogledati se:

Istovremeno, kao po dogovoru, oboje su digli glave i pogledali se: on malo blijed i sjajnih očiju, a ona zarumenjena, zbunjena i srećna što ga vidi živa (CVJETANJE).

U predstavljanju pogleda izdvaja se postupak uparivanja – ispred ili iza imenice *pogled* dolaze dva pridjeva, dva priloga ili dva glagola: *pečen i ponešto zbunjen njezinim pogledom* ♦ *ogleda ga velikim sjajnim očima* ♦ *djevojčica ga pogleda, toplo i milo* ♦ *još jednom pogledala ozbiljno i tužno* ♦ *pogled velikih crnih očiju* ♦ *djevojka pogleda snažnog razbarušenog Miloša tako milo i s toliko topline da joj i samoj udari krv u lice* ♦ *pogleda djevojku oštro i začuđeno* ♦ *pogledao je Kosovku s nadom, skoro molećivo* ♦ *plašljivi brzi pogledi mladih stvorenja koji se ukrštaju i krešu munjevito, s varnicama*.

Pogleda pisac kvalifikuje kao kratke, plahe, oštre, plašljive, brze, tople, mile, ozbiljne, tužne, a oči sjajne, velike, krupne. Po snazi izdvajaju se slučajevi u kojima pogledi *prodiru do samog srca* (dva puta), tako su mili i sa toliko topline da od njih *udara krv u lice* (jednom). Neki pogledi znaju opeći, zbuniti, zastrašiti, moliti, iscrpljivati i umarati (*do mraka i nesvijesti*), ustrajno pratiti, zamagljivati vid, kliziti...

Suzdržani opis ženske erotičnosti postiže se i time što se izbjegavaju riječi kojima se slika otvoreno, neprikriveno, naturalistički golo žensko tijelo. Kod Ćopića su rijetki dijelovi teksta sa detaljnim opisom ženskog tijela, pogotovo njegovog bujanja u mlađim godinama života:

*Od toga dana neugledna i neprimjetljiva djevojka, djevojčurak, naglo je oživjela i stala, naočigled sviju, da se razvija i cvjeta kao da se na njoj razvezao neki čvor i oslobodio njezinu skrivenu ljepotu iz sive koprene u kojoj je drijemala kao cvijetak u mrku pupoljku. Odjeća joj je osjetno kraćala i postajala tijesna. Čitavo tijelo postajalo je zaobljeno i gipko sa lomnim pokretima, koža čista i glatka s nekim kadifastim prelivima, lice bljeđe i ponešto izduženo, a oči su joj dobijale nov sjaj i bistrinu tako da je već mnogi momak zadrhtao od tog pogleda koji prodire i peče u samom srcu. Mnogo je njih već, boreći se uveče sa snom i umorom, pokušavalo da na svoj način riješi i razumije **šta li kaže taj pogled, zagonetan, dirljivo drag i samo jedan na svijetu** (CVJETANJE). ♦ Ni prisebniji se ne bi umio snaći ni oteti se toj žensko-muškoj napasti, a kamoli će jedna, neuka i uplašena mladica, kojoj se oči magle i srce izdajnički bubeta čim ugleda muško da joj ide u susret, a kao za pakost uvijek je blizu kakav ljeskar, konoplja, žito il neka druga zelena propast (ŽENIDBA MOGA STRICA).*

Od 80 primjera upotrebe pridjeva *gola* (sa odgovarajućim oblicima) samo se sedam direktno odnosi na ženu. Jedni od njih ukazuju na kompletno golo tijelo:

*Kad stiže nadomak prvog stabla, nagnuta nad potok i malo poizdiže glavu, grlo mu se naglo osuši od uzbuđenja i on s mukom uze da guta nepostojeću pljuvačku: **pred njim je stajala gola žena** (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ *Prosute kose, nagnuta nad crnu vodu kao da se ogleda, **gola neznanka** je lagano gladila oble grudi i bijela ramena još se ne odlučujući da zagazi u vodu (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ **Žagor ptica sve je više osvajao najavljujući dan koji će je bespoštedno razotkriti, **golu** i osramočenu (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ – Gledao **golu djevojku** pa šta onda?! (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ On stuknu i sav porumeni **kao da se djevojka pred njim odjednom pokazala gola golcata** (MITRALJEZAC GOLUBIJEG SRCA),,****

a drugi na dio (ramena, koljena, ruke, noge)

***Gola ženska ramena** izazivački su se bjelasala u tami pred njim (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ *Priča, i to pred muškarcem, nasamo, a **koljena su joj gola** i usko malo ramence tako je prisno pribijeno uza nj, svaki mu čas dodiruje mišicu (LJUBAVNI JADI). ♦ Ha, aa... šta ja znam njihov jezik! – zamuca preplašena krčmarica sapeto podižući s koljena **gole mesnate ruke** (MAJOR BAUK). ♦ Ispod njih stade da se prosipa kava, ispod Marine suknje nekakva pređa, sijevale su im **gole noge** sa crnim blatnim koljenima (KOD BOLESNE ROĐAKE).**

Jednom je registrovan pridjev *naga*:

*Kao da joj vodi milovanje lakašne mlake struje vazduha, ona se podatno uvijala, ničim nesputana, slobodna i **naga** (GAVRAN I KOSOVKA).*

Ćopić koristi i riječ *bedro*, ali bez isticanja golotinje:

*I djevojka, **uz lak drhtaj u priljubljenim bedrima**, ponovo zamišlja čitavi onaj doživljaj pored rijeke (PROLOM). Skuplja se i napinje svaki mišić pred svoje umišljeno bjekstvo poslije zagrljaja i, zanoseći se, s nemirnim poigravanjem u grudima, očekuje*

da je, zaslijepljenu i srećnu, ponovo počne da šiba kukuruzovo perje, **budeći joj u bedrima i mišicama sve novu i novu snagu** (PROLOM).

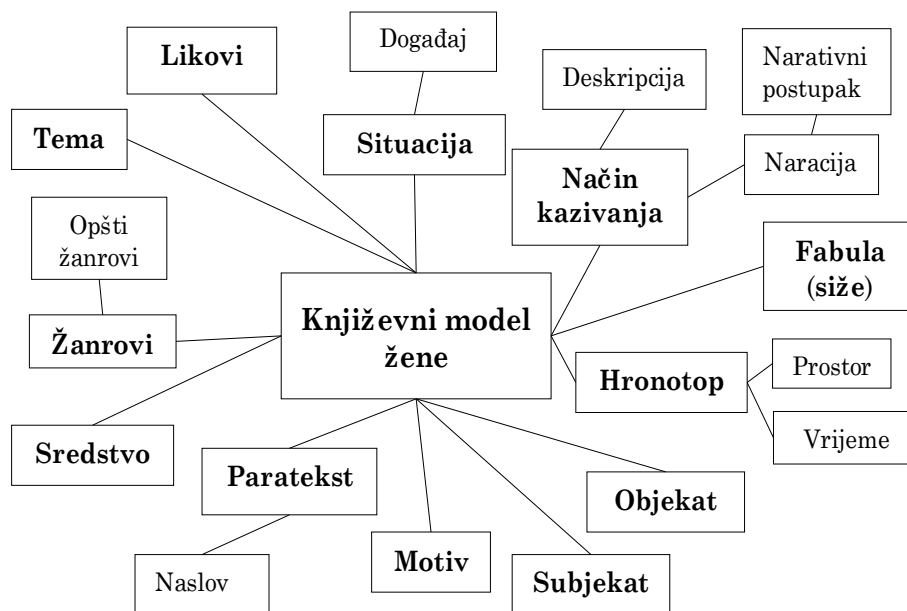
Erotičnost žene signalizira se i odjećom, posebno suknjom. Ćopićeva žena njome vijori, omahuje, otresa je, čisti, briše, diže, spušta i skuplja. Pod ustreptalom suknjom nemirno tijelo kretanjima opija i zanosi:

Činilo se da se to jedro, nemirno tijelo pod ustreptalom suknjom opija i zanosi svakim svojim pokretom, izražavajući u njemu svoju razigranu snagu, kojoj je stalo samo do toga da se negdje ispolji i probije, pa ma gdje to bilo i na koji način bilo. (PROLOM).

Suknja otkriva čvrste bijele noge:

Bez prestanka je nešto gukala, pjevuckala i zujala, krileći oko sebe zavitanom kratkom suknjom koja je svaki čas otkrivala iznad koljena čvrste bijele noge (PROLOM).

12. Konstituenti Ćopićevog književnog modela su likovi, situacija, način kazivanja, fabula (siže), hronotop, žena kao objekat i subjekat, motiv, paratekst, sredstvo, žanrovi, tema.

Ilustr. 3. Ćopićev književni model žene

13. Važan dio modela je paratekst (okruženje teksta koje se sastoji od naslova, epigrafa, posveta, poruka, sadržaja i sl.). Što se tiče naslova, u njima se mnogo manje spominju žene nego muškarci (26). Najčešće je to ime (12 u 13 naslova) – *Soja*, *Kosovka*, *Lunja*, *Mara*, *Margita*, *Marica*, *Marijana*, *Milka*, *Milja*, *Mrvica*, *Desa*, *Vasilisa*: SMRTNO RUVO SOJE ČUBRILOVE [POD GRMEČOM], PISMO SOJE ČUBRILOVE [POD GRMEČOM], GAVRAN I KOSOVKA [LJUBAV I SMRT], TAJNA RUKA LUNJU VODI [SLAVNO VOJEVANJE], POSLJEDNJA MARGITINA NOĆ [ŽIVOTI U MAGLI], MARICA I MAČAK

[SLAVNO VOJEVANJE], **MARIJANA** [BAŠTA SLJEZOVE BOJE], POVRATAK **MARIJANI** [SKITI JURE ZECA], PRIČA O VELIKOJ OFANZIVI, O **MILANU** I **MILKI** I O ADŽI SA BIJELOM BRADOM [PRIČE PARTIZANKE], **MRVICA** BRANI KOMANDANTA [ROSA NA BAJONETIMA], **VASILISA** I MONAH [RAZGOVORI STARI II], **KOSOVICA** I NJEZIN SIN [U CARSTVU LEPTIROVA I MEDVJEDA], s tim što u dva slučaja dolazi isto ime: **MARIJANA** [BAŠTA SLJEZOVE BOJE], POVRATAK **MARIJANI** [SKITI JURE ZECA], OMLADINKA **MARA** [OSTALE PJESME], TATA, **DESA**, DJED I MAČAK PUTUJU U BANAT [BOJNA LIRA PIONIRA], **MARIJA** NA PRKOSIMA [OSTALE PJESME], **MRVICA** BRANI KOMANDANTA [ROSA NA BAJONETIMA]. Rijetko iza imena slijedi prezime: SMRTO RUVO **SOJE ČUBRILOVE** [POD GRMEČOM], PISMO **SOJE ČUBRILOVE** [POD GRMEČOM]. Druga najčešća imenica je *majka* (6): **MAJGIN** DULE [SKITI JURE ZECA], **MAJKA** IZ GLUVOG DOLA [ROSA NA BAJONETIMA], **MAJKA** DRVARČANKA [ROSA NA BAJONETIMA], **MAJKA** MILJA [SUROVA ŠKOLA], SUNČANI SVIJET MOJE **MAJKE** [PRIČE ZANESENOG DJEČAKA], ISTORIJA **MAJKE** DRINE [LJUBAV I SMRT]. Ako uzmemo u obzir da se u dva naslova ime i prezime odnose na majku (SMRTO RUVO **SOJE ČUBRILOVE**, PISMO **SOJE ČUBRILOVE**), onda će broj biti veći (8). Treća po učestalosti je *baba/baka/bakica* (3): **BABA** S HILJADARKOM [RAZGOVORI STARI II], TARLAŠEVA **BAKA** [RAZGOVORI STARI I], NEPOSTOJEĆA **BAKICA** [BAŠTA SLJEZOVE BOJE]. Ostale imenice su predstavljene jediničnim primjerima – *ženica, kći, starica, kuma, učiteljica, vračara*: VESELA **ŽENICA** [SEOSKO GROBLJE], SREĆA MARGINOVE **KĆERI** [DELIJA MARTIN], **STARICA** PRATI ZVIJEZDE [RAZGOVORI STARI I], KRAVA **KUME** SARE [SKITI JURE ZECA], **UČITELJICA** [LJUBAV I SMRT], ĐAVO I **VRAČARA** [ŽIVOTI U MAGLI].

Od 154 naslova u kojima se ukazuje na zanimanje, osobinu i sl. samo se sedam odnosi na lica ženskog pola: ČOBANICA [MJESEČINA]; RASTANAK S **DRUGARICOM** [PJESME: OSTALE PJESME]; PRIČA O **IZGUBLJENOJ** [PJESME: RATNIKOVO PROLJEĆE]; **PASTIRICA** STADO OSTAVILA [PJESME: RATNIKOVO PROLJEĆE]; **UČITELJICA** [LJUBAV I SMRT]; VESELA **ŽENICA** [SEOSKO GROBLJE]; **VEZILJA** SLOBODE [PJESME: OGNJENO RAĐANJE DOMOVINE]¹⁴.

Niz naslova (18) sadrži rodbinske odnose, čiji su nosioci *majka, mama* – **MAJKA** IZ GLUVOG DOLA [ROSA NA BAJONETIMA]; **MAJKA** DRVARČANKA [ROSA NA BAJONETIMA]; **MAJKA** MILJA [SUROVA ŠKOLA]; SUNČANI SVIJET MOJE **MAJKE** [PRIČE ZANESENOG DJEČAKA]; ISTORIJA **MAJKE** DRINE [LJUBAV I SMRT]; **MAJKA** [PJESME PIONIRKE: PRIČE ISPOD KRNJEG MJESECA]; HEROJEVA **MAJKA** [PJESME: RATNIKOVO PROLJEĆE]; **MAJGIN** DULE [SKITI JURE ZECA]; **MAMIN** I DJEDOV DJEČAK [MJESEČINA], *baba, baka, bakica* – TARLAŠEVA **BAKA** [RAZGOVORI STARI I]; **BABA** S HILJADARKOM [RAZGOVORI STARI II]; MJESEC I NJEGOVA **BAKA** [PJESME PIONIRKE: ČAROBNA ŠUMA]; **BAKINO** PISMO [PJESME PIONIRKE: PRIČE ISPOD KRNJEG MJESECA]; **BAKA**, ON, ĐAK I SLON [PJESME PIONIRKE: PRIČE ISPOD KRNJEG MJESECA]; NEPOSTOJEĆA **BAKICA** [BAŠTA SLJEZOVE BOJE]; DOBRA **BAKA** [MJESEČINA], *kćer* – SREĆA MARGINOVE **KĆERI** [DELIJA MARTIN].

U naslove Ćopić unosi antroponime – imena i prezima, nadimke (kognomeme), dodatna imena (agnomeme), nazive naroda (etnonime), nazive ljudi po naseljenim mjestima (etnike) i sl. Pretežno su to muški antroponimi – samo u

¹⁴ Ovdje ne računamo riječi koje se tiču srodstva (*majka, baka, kćerka* i sl.) i uzrasta (*djevojka, djevojčica, starica* i sl.).

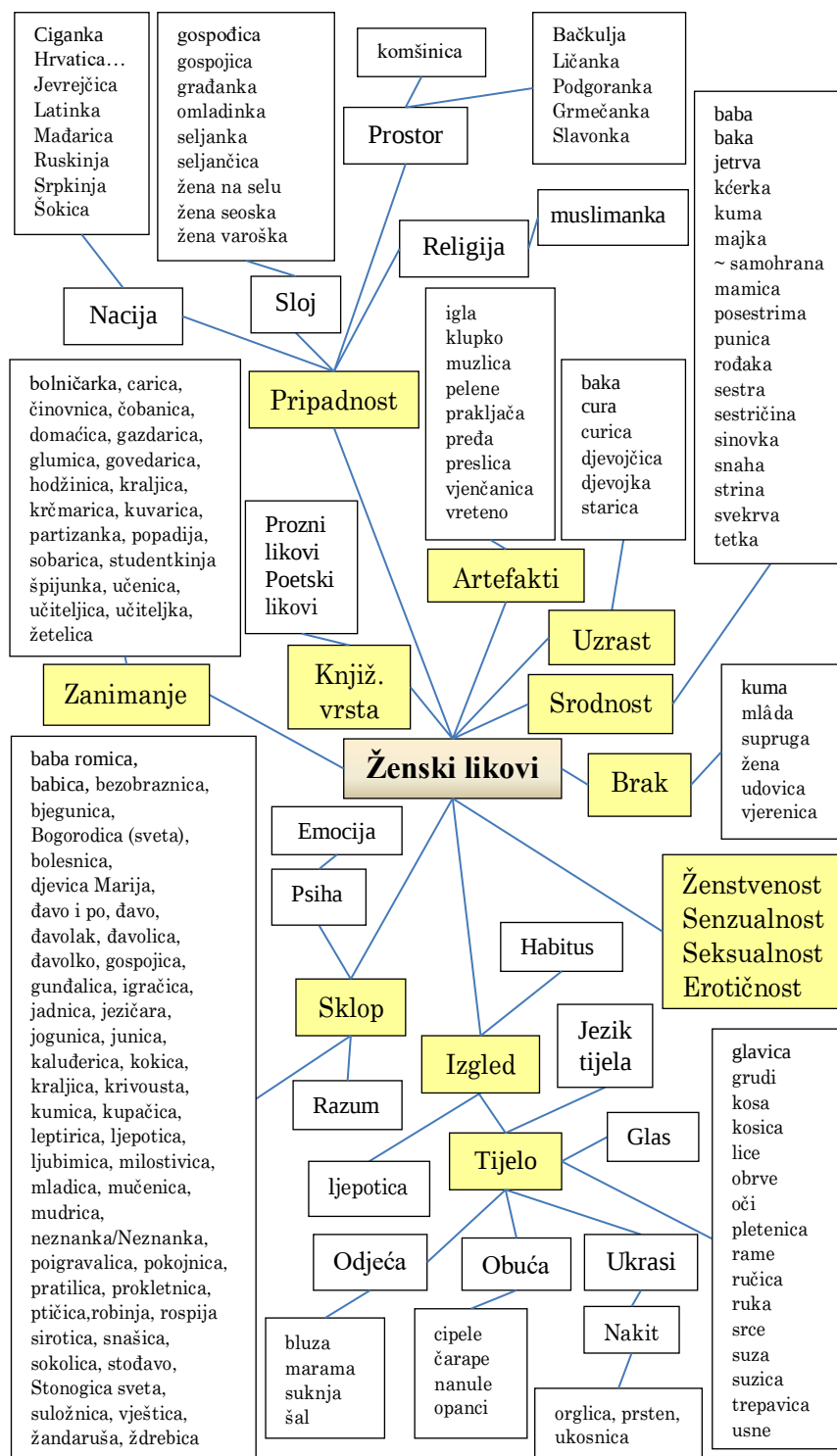
20 tekstova pojavljuju se oznake za lica ženskog pola: GAVRAN I **KOSOVKA** [LJUBAVI SMRT]; KRAVA KUME **SARE** [SKITI JURE ZECA]; **LALAJ BAO** [poema]; MAJKA **MILJA** [ROSA NA BAJONETAMA]; **MARGITA DJEVOJKA** [RATNIKOV PROLJEĆE]; **MARICA** I **MAČAK** [SLAVNO VOJEVANJE]; **MARIJA** NA PRKOSIMA [OSTALE PJESME]; **MARIJANA** [BAŠTA SLJEZOVE BOJE]; **MRVICA** BRANI KOMANDANTA [ROSA NA BAJONETIMA]; O MILANU I **MILKI** I O ADŽI SA BIJELOM BRADOM [PRIČE PARTIZANKE]; OMLADINKA **MARA** [OSTALE PJESME]; PISMO **SOJE ČUBRILOVE** [POD GRMEČOM]; POSLJEDNJA **MARGITINA** NOĆ [ŽIVOTI U MAGLI]; POVRATAK **MARIJANI** [SKITI JURE ZECA]; POVRATAK **MARIJANI** [SKITI JURE ZECA]; PRIČA O VELIKOJ OFANZIVI, O MILANU I **MILKI** I O ADŽI SA BIJELOM BRADOM [PRIČE PARTIZANKE]; SMRTNO RUVO **SOJE ČUBRILOVE** [POD GRMEČOM]; TAJNA RUKA **LUNJU** VODI [SLAVNO VOJEVANJE]; TATA, **DESA**, DJED I **MAČAK** PUTUJU U BANAT [BOJNA LIRA PIONIRA]; **VASILISA** I **MONAH** [RAZGOVORI STARI II].

Među ženskim antroponimima malo je etnika (naziva ljudi po naseljenom mjestu): MAJKA **DRVARČARKA** [ROSA NA BAJONETAMA].

Po uzrastu u naslovima se izdvajaju se dvije kategorije – mlade žene (koje označavaju riječi *djevojka*, *omladinka*, *mala /moja/*) i stare žene (*baba*, *bakica*, *starica*); **MARGITA DJEVOJKA** [PJESME: RATNIKOV PROLJEĆE]; *omladinka* – **OMLADINKA MARA** [PJESME: OSTALE PJESME]; *mala (moja)* – **MALA MOJA** IZ BOSANSKE KRUP¹⁵ [zbirka pjesama]; *starica* – **STARICA PRATI ZVIJEZDE** [RAZGOVORI STARI I]; **STARICA PRATI ZVIJEZDE** [RAZGOVORI STARI II].

14. Dominantna kategorija u književnom modelu su ženski *l i k o v i*. Oni su determinisani socijalnom pripadnošću, srodnošću, uzrastom, izgledom, zanimanjem, intelektualno-emocionalnim sklopom, prostorom i artefaktima. Elementi ovog podmodela su: **(a)** spacijalnost: žena u prostoru – unutrašnjem (kuća, kuhinja) i spolnjem (Krajina, Lika, Bosna, Srem, Vojvodina...), **(b)** sila, moć, maštanje žena, **(c)** žena u ratu i miru, **(d)** ženske omiljene teme.

¹⁵ „U srži te pesme je storija o prvoj ljubavi dečaka-seljačića koji dolazi u varoš na Uni i tu ugleda plavokosu lepojkicu, devojčicu koja mu je ostala u srcu za ceo život“ (Marjanović 1988: 126–127).

Ilustr. 4. Ćopićev model ženskih likova

15. U Ćopićevim djelima uz ženu se vežu pozitivne, negativne i pozitivno-negativne karakteristike, ali se ponekad ona slika i bez kvalitativne eksplikacije.

16. Markeri pozitivnih osobina su: a) fizička svojstva – krupna, snažna, visoka, vitka, mlada, bujna, lijepa, kršna, jedra, raskošna, rumena, raskošne kose, krupnih očiju, vitkih noga, nezaboravnog mirisa (oznake tipa tanka, tanjušna, krhka ne doživljavaju se pri čitanju kao nedostaci)

– *Povlači se fra Božo, povlači* – uznemireno je ponavljao advokat Juranić šetkajući se večerom ispred svoje **krupne žene**, koja je mirno plela (PROLOM). ♦ *Advokat se na to smirivao, sav u hladnoj živčanoj jezi, popravljao kosu i pojavljivao se pred svojom **krupnom rumenom ženom*** (PROLOM). ♦ *Pa i sam Ilija osjećao se nelagodno pred poznatim ljudima imajući pored sebe tako **bujnu i lijepu ženu*** (PROLOM). ♦ *Tako se, lagano i s mukom, **mlada žena** vraćala životu i hvatala se za nj tanjušnim nitima* (PROLOM). ♦ *Činilo mu se da još uvijek gruba vojnička tkanina diše toplinom i draška mu nozdrve onim **jedinstvenim nezaboravnim mirisom žene** koju je prvi put osjetio u onoj vjetrovitoj noći, kad se Katica, činilo mu se, upijala u njegovu dušu čvrsto ga stežući u zagrljaj* (PROLOM). ♦ *Pljuštale su oštre svađe između djedova i unuka, trinaestogodišnjaci su se proglašavali za šesnaestogodišnjake samo da se ubace u transport, a jedne noći Džanova **sinovka, kršna i jedra djevojka**, klisnula kradom na prugu* (DŽAN AMERIKANAC). ♦ *Ta vitka crnomanjasta **djevojka, raskošne kose i krupnih ozbiljnih očiju**, odudarala je i po nošnji i po držanju od ostalih seoskih djevojkica pod Grmečom* (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ *Gradili su u šumi, na padini niska brijega, neki vojni objekat i tu im je, skoro svaki dan, a praznikom redovno, dolazila kod njihove kantine **kćerka župnikove kuvarice**, ova ista Katica, **rumen i veseo djevojčurak** od petnaestak godina* (PROLOM). ♦ *S omladinom iz Jaruga već mjesec dana radila je **mlada učiteljica Leka**, jedno **tanjušno i živahno djevojčice**, kratke, muški podsjećene kose* (PROLOM). ♦ *Veoma živo zamišljao je kako se **tanjušna krhka djevojka** na ovoj studeni zimogrožljivo skuplja pod pokrivačem i provlači uz bradu **vitke noge*** (PROLOM). ♦ *vagnula Jednom tako, sa svojim crnim društvom, stric je dospio i u neku javnu kuću, vjerovatno negdje u Kožarskoj ulici, i tu je počela njegova neobična istorija s Evicom, **sićušnom djevojkom plave kose i svijetlozelenih očiju**, koja je na sve prije ličila nego na stvorenje njezina zanimanja* (IZUZETAN DOGAĐAJ).;

u nizanju može da se pojavi i nešto što djelimično narušava pozitivno percipiranje atribucije:

Pepina žena Mika, visoka, tanka i bljedunjava, ali još uvijek s tragovima negdašnje ljepote, počinjala bi ponekad da se žali: – *Kunu te žene po selu, stra božji slušati* (PROLOM). ♦ *Lijevo od oca, jedno uz drugo, stajali su njegov mršuljavi petnaestogodišnji sin i **osamnaestogodišnja kćerka, visoka i vitka djevojka, veoma plave kose i pocrvenjelih očnih kapaka*** (PROLOM).

b) umna svojstva – duševna, razborita

*Slobodna i preduzimljiva Esma, koja je dobro osjećala i procjenjivala ljude, lako s njima dolazila u dodir i brzo se povjeravala dobru čovjeku, otprve je vagnula Katicu i donijela o njoj kratak sud: – **Dobra žena, duševna*** (PROLOM).

c) životne (komunikativne) vrline – sigurna, otresita, kočoperna, spretna, okretna, prkosna, nesavitljiva, čista, srčana

Mikača je, pored ostalog, bila poznata kao veoma sigurna i srčana stara žena, pa kad bi se u selu desila kakva nezgoda, bilo da nekog ubode goveče, da se ko gadno posiječe ili što slično, odmah šalji po Mikaču (PROLOM). ♦ Naša nova učiteljica bila je jedno sićušno plavo djevojče, okretna i laka leptirica, koja je među nama, u školskom dvorištu, lebdjela kao šaren šuštav oblačak bez težine, gotov da svakog trenu poleti naviše s prvim povjetarcem (LJUBAVNI JADI). ♦ Kad je saslušao kratko i ljutito curino pričanje, Bojan se uozbilji i za trenutak zaboravi da je pred njim prkosna i nesavitljiva djevojka sa kojom on odavno ima muke i neprečišćenih računa (PROLOM). ♦ – Crkni-pukni, baš će doći – draži ga kočoperna djevojka, a usta joj došla još iskričljiva i prkosnija (DELIJE NA BIHAĆU). ♦ Po kuhinji se neumorno vrtjela čista spretna ženica, jakih preplanulih listova i velikih grudi, sva okrugla (PROLOM). ♦ U tvojim godinama bilo bi najprirodnije da te zateknem na obasjanom stepeništu Narodnog pozorišta u Beogradu kako očekuješ jednu lepršavu bezbrižnu djevojku, a ti... čekaš tenkove, Švabe, crnu legiju, ustaše, Talijane, žvalave četničke bradonje, topove, bacače, avione, tamne zbijene streljačke strojeve crnih bezdušnih ubica (DELIJE NA BIHAĆU).

d) socijalne vrijednosti – prava, poštena, brižljiva, tiha

– Da je ona prava i poštena ženska, ona bi dosad imala bar dvoje-troje djece, a ne bi se obadala ovako ko jalova junica – zavidljivo su unjkale njezine prve komšinice, prerano ostarjele, iscijeđene čestim rađanjima (PROLOM). ♦ U ova vremena, s ovakvim poslom i brigama za vratom, teško je bilo svakog u boga jutra dočekivati ovu tihu i brižljivu ženu, koja odvlači misli na minule dane, kad je sve teklo spokojno, po starom, uturđenom i dobro znanom redu (PROLOM). ♦ Pozvale ga žene, sve s obrazom i s poštenjem, da im pomogne peći rakiju, a on tako... komšiluk svoj (SUBENJE). ♦ Lunja je bila tiha čutljiva desetogodišnja djevojčica, velikih mirnih očiju, Stričeva prva komšinica (ORLOVI RANO LETE). ♦ Otišao je Stric noseći u duši prvu istinsku tugu u životu i neizbrisiv lik tihe djevojčice, koja ga je nekad predano voljela i koju on ipak nije umio sačuvati (ORLOVI RANO LETE).

e) seksualna privlačnost, zavodljivost

S muškarcima se Katica nije upuštala ili se bar nije znalo za njezine ljubavne podvige, iako se po selu pričalo o njezinim neobičnim avanturama otprije dvije-tri godine, dok je još bila djevojčica i zaludivala čak i starije, odavna ženjene ljude (PROLOM). ♦ Zaboraviće i to i ono svoje vrtoglavo ludovanje poslije župnikova naglog odlaska, kad je prerano sazreli djevojčurak uzbunio čitavo selo, pa se poslije godinu dana naprečac smirio (PROLOM).

Ćopić vrlo često uparuje ženske fizičke i duhovne vrline:

Tu li se, dakle, smirila ona krupna razborita žena, jedino stvorenje koje ga je u životu iskreno voljelo (PROLOM). ♦ Dvapat mu je došla u posjetu njegova jedra mlada žena, dovedena odnekle iz Slavonije (PROLOM). ♦ Daleko od svoje snažne i otresite žene, on je gubio i ono malo samopouzdanja i snalažljivosti kojom je raspolagao i pretvarao se u tupoumo i neodlučno stvorenje, koje se veoma teško upuštalo u bilo kakav posao izvan svog svakodnevnog uobičajenog kruga (PROLOM). ♦ Bio je to zdrav okrugao djevojčurak, plave kose i modrih očiju, nasmijana i dobrodušna

(ORLOVI RANO LETE). ♦ *Prije matere, prije svakog ostalog, sjetio se te svoje **slabačke dobrodušne sestre, tihog djevojčeta** koje ga je volio predano i od srca ne tražeći da joj se to bilo čime vrati* (PROLOM).

U nekim slučajevima nižu se i do tri kvalifikatora:

– *Jedna **prava i dobra žena, duševna*** (PROLOM).

Ponekad dolazi do spoja minusa (fizičke slabosti – *sitna, plašljiva*) i plusa (pozitivnog odnosa – *ženica*):

*A **sitna plašljiva ženica** dolazeći s punom torbom da obiđe sina partizana, stidljivo se propitivala kod prvih straža: – Vjere ti, druže, je l ovde četa Mile Tobdžije?* (PREOBRAŽENJE MILE TOBDŽIJE).

Afirmativni odnos se slika i metonimijski, sinegdohski – za oznaku cjeline uzima se dio (ženskog tijela).

*Koraćao je, snažan, čvrst i odrešit, istinski ratnik i zaštitnik, a **djevojčina ruka**, meko savijena oko njegova vrata, bez prestanka mu je napominjala da se duboko u njemu njiše i guče nezaboravni golub s najniže grane školskog oraha, golub dostupan ruci svakog dječaka* (MITRALJEZAC GOLUBIJEG SRCA).

Vrijednosti žene može da izražava samo hipokoristika (*ženica*):

*Sve je to, kanda, bilo protiv njegove volje i nije mu se baš osobito svidjelo, pa nikako nije ni razgovarao sa svojom dućkastom mladicom, nego su jutrom kretali na posao kao dva nijemca, a kad se **ženici** već moralo nešto saopštiti, stric je šištao na nos kao ljutit gusak; mrštio se i crvenio, a to mu je onda značilo: „Okreni desno konje, a ne na tu stranu“, „stani, vidiš da nisam gotov“, „kud zujeraš, zapećeš za vratnice“, itd. (ŽENIDBA MOGA STRICA).*

17. Markeri negativnih osobina su: a) fizički nedostaci – *sitna, omalena, splakana, neugledna, tunjava, ugojena, mlohava, mršava, mršuljava, razbarušena, ružna, razroka, rohava, bljedunjava, konjske glave*

*Njegova baba, sitna splakana **žena**, koja se od njega ni u čakovoj ludnici nije odvajala, skakala je i sama, iako se činilo da drijema, i vukla ga za ruku* (CAR NA BEKEZU).

♦ ***Omalena, sitna i neugledna djevojka** malo krivih usta, uvijek i sa svakim spremna na prepirku, žustro se sprema za svečanost* (DELIJE NA BIHAĆU). ♦ *Druže Gavrane, daj nam tu tvoju brigadu da nas vodi iz ovoga kijameta i pometenija – molila je **nekakva tunjava neugledna ženica** koja nikad u životu nije sa stranj-skim čovjekom riječi progovorila* (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ *Desno od njega, bijela kao kreč, njegova **ugojena mlohava žena*** (PROLOM). ♦ *U tuđem svijetu gdje ga niko nije znao, to se nekako i podnosilo, ali ovdje, u njegovom Pijevčevu Dolu, gdje su sve **žene mršave, okošte i brzo precvjetaju**, ova njegova bjelolika i raskošna Slavonka djelovala je kao javna sablazan* (PROLOM). ♦ *Bila je to **neugledna, sitna i mršuljava starija žena**, rano ostala udovica s dvoje sitne djece za vratom: starijim Nikolom i mladom Jelkom* (PROLOM). ♦ *Tek što je stigao nadomak Dinjareve stare kolibe, kad se iz jedne barake otkide **gologlava razbarušena žena** i pojuri ukoso preko čistine* (PROLOM). ♦ *Uskoro se u četi obrela još jedna bolničarka, **ružna i razroka djevojka**, ogrubila i zatupavila od sirotinje i teška posla* (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ *Kćerka Nikole Bundeve – Mačka, **pokrupna roava djevojka, konjske glave** (potajno su je zvali „Konjoglava“) jedina je uporno izbjegavala da igra do „Turčina“i odmah se puštala*

iz kola, čim bi se on do nje uhvatio (PROLOM). ♦ *Radekić se dobro sjećao Uroševog oca, prvog jaružanskog učitelja, i njegove žene, **bljedunjave sitne „šokice“*** (PROLOM). ♦ *Ta **jadna tanjušna djevojka** i noćas je sigurno čitavo vrijeme strijepila slušajući pucnjavu, drhtala od svake jače eksplozije, a ipak će poslije svega toga još dan-dva, pa možda i tri, strpljivo i pokorno čekati da čuje šta joj se desilo s bratom* (PROLOM).

b) intelektualna i duhovna ograničenost – u pogledu pameti, razboritosti, bistrine

Neuka je, ne zna, a druge žene, možda... Ona se zna samo sakriti gdje je niko ne vidi, i plakati, plakati, dok se god može (PROLOM). ♦ *Odmah poslije napada na žandarmerijske kasarne, u ovu varoš, kao i u sve ostale varoši i palanke po Bosanskoj krajini, počele su da pristižu prestrašene grupe izbjeglica (muhadžira) puneć i varoš plaćem, psuvkama i svakojakim glasinama od kojih su **varoške žene** gubile i **ono malo razboritosti i pameti** što im je ostalo poslije svega što su preživjele od početka rata* (PROLOM). ♦ *Je l ono kako je onaj nekakav imao **naopaku i budalastu ženu?*** (PRIČA O RIMLJANIMA) ♦ *To, to, čiče, o **budalastoj ženi!** – grabimo ga mi za nogavice, za rukave i sad mu ja džaba da se otima, priča je uhvaćena* (PRIČA O RIMLJANIMA). ♦ *„**Dubre žensko uobraženo**“* (PROLOM). ♦ *Kažem li ja vama, kod njih sve ovo ide sa zla na gore: najprije komandantu skinuli epotele, pa onda vazdigli omladinu da ona sudi po selu i da se ona prva pita, a na kraju uzbunili i ove **benaste ženetine** da i one kao nešto... Phu, **ženska pamet!*** (PROLOM). ♦ *To je bila ona ista melodija, jednostavna i silovita, uz koju su nekad obijesni momci, motajući kolom, pjevali: – Tresni, tresni, nijesi **žena**, pod tobom je crna zemlja* (PROLOM). ♦ – ***Budale ženske**, ono je naš Gruzica* (PROLOM). ♦ *Mnogoznačno je bilo to njegovo šištanje, ne bi ga uvijek ni on sam umio rastumačiti, a kamoli će jedna **djevojka** s visoravni Kozina, dojučerašnja čobanica, koja inače **nije ni bila bogzna kakav „bistrać“ i gledala je na ovaj šareni božji svijet kao kakvo bezgrešno telence*** (ŽENIDBA MOGA STRICA).

c) komunikativne mane – netaktičnost, deranje, jezičavost, drskost, svadljivost

*Kad prvog ustašu dvojica partizana povedoše kroz dvostruk špalir uzbuđena i radoznala svijeta, nekakva **krupna žena kивно se prodera** dižući uvis podebeo bukov okresak: – Stante, braćo, da ga jednoč obijelim!* (PROLOM). ♦ *Prvih dana po njezinu dolasku, **seoske žene, sa njima svojstvenom netaktičnošću**, pitale su je sažaljivo: – Jesi li ti, sestro, nešto bolesna, kad si tako slabušna?* (PROLOM). ♦ *Miješao se u svačiji posao u selu, javno hvalio ili grdio pojedine domaćine, korio **jezičave žene** i prijetio djeci* (PROLOM). ♦ ***Drške i jezičave žene** u oči su govorile Drvarčanima: – Bolje bi bilo da ste pazili svoju kuću, nego što se ovuda vucate* (PROLOM).

d) socijalne slabosti – neurednost, neozbiljnost, divlji način ponašanja, jogunastost, nekultura, tvrdoglavost

*Kod planinskog potoka, duboka razrivena korita, kad već pred Trivunom zasujetlucaše prve kuće Mračaja, pribijene u strani, pod samom šumom, pokaza se pred njim iz visoke paprati prosijeda **neočesljana žena** nakrivljene marame, i uze prestrašeno da maše rukama, šišteći kao guska: – Bježi, bježi, bježi!* (PROLOM). ♦ *Bilo je tu nečeg tajanstvenog i nesvakodnevnog kao kod mladih, smješljivih i **neozbiljnih žena**, koje zavjerenički ćufore po čoškovima, a istom, jednog dana, pojave se s čistom pokrivenom kolijevkom iz koje se javlja i kmeći neko koga nikad dotad nije bilo na ovome svijetu* (ZIMA). ♦ *I onako rumena od naporna hoda po snijegu, **divlja djevojka** sad*

sva planu, ošinu Bojana ostrim pogledom, pa se smače s prtine i mučenički se osmi-jehnu (PROLOM). ♦ Djevojke su se u početku libile da se u kolu uhvate do Remzije, muslimana, ali to kursisti shvatiše kao ličnu uvredu pa bi sve po dvojica-trojica uhvatili **jogunastu djevojku**, zvali je u čošak i ružili: – Sramota, drugarice! (PROLOM). ♦ Za čitavo to vrijeme **žene** su plakale i **šumno se useknjivale**, muška rodbina izginulih potišteno je šutala, a pored samih sanduka, poslovno podbočeni na lopate i tužno iz pristojnosti, stajali su Jovo Japan i Cvjetko Prasac, spremni da otpočnu sa zatrpavanjem (PROLOM). ♦ Jaružani, naprotiv, listom su gurali u planinu, ostavljajući kod kuća samo ponekog od starčadi ili kakvu **tvrdoglavu zakrenutu ženu** kojoj nije išlo u glavu da zbog nekakve tamo ofanzive mora ostavljati kuću i kućište i poput vilena čeljadeta ići da se prebija po šumi (PROLOM).

e) postojanje muških osobina, odnosno muško-ženske simbioze:

Ni prisebniji se ne bi umio snaći ni oteti se toj **žensko-muškoj napasti**, a kamoli će jedna, neuka i uplašena mladica, kojoj se oči magle i srce izdajnički bubeta čim ugleda muško da joj ide u susret, a kao za pakost uvijek je blizu kakav ljeskar, konoplja, žito il neka druga zelena propast (ŽENIDBA MOGA STRICA).

Ćopić ponekad uparuje fizičke i duhovne slabosti:

Kod kuće je Mile imao samo nekakvu staru tetku, **ženicu ušiljena ptičjeg lica, jezičavu i svadljivu**, i jedinca sina, ozbiljna petnaestogodišnjeg momka, krupnih i tužnih očiju ♦ **Oštronosa Drekačeva žena**, zvana **Kreštalica, prgava kao divlji mačak, a ljuta kao paprika**, virnu niz tijesan seoski put, pa od čuda pljesnu rukama i zakuka od straha dovikujući svojim tavanlijama: – Ajme meni, evo ide brdo od čovjeka, a na njemu... a na brdu (DELJE NA BIHAĆU).

18. Pozitivno-negativne osobine mogu se odnositi a) samo na jednu ženu:

U našem dalekom komšiluku, kod svojih ujaka, živjela je **djevojčica sirota, đavo i po od curetka** (STRIČEVO KUMOVANJE). ♦ Sad je tu bilo nešto što ga je, pored sve tuge i osjećanja neiskupljene krivice, vezivalo za život, za četu i za tu **mučenički mirnu i ćutljivu djevojku** koja se sve više otvara i razvija pred očima kao usamljen i rijedak cvijet usred surove ratne huke i gara (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ Prema sestri, **tanjušnoj, škrofuloznoj i blijedoj djevojci**, bio je mnogo bolje raspoložen i štitio je od teška posla, pa je Marija bar s te strane bila mirna (PROLOM). ♦ Ide tako čovjek seljanin za svojim svakodnevnim poslom, prostim i razumljivim, kadli mu se jednog jutra, o izlasku sunca, ukaže između orošenih živica **sićušno plavo djevojčice, djetinjasto, nestašno i zagonetno** (LJUBAVNI JADI). ♦ – Šta ćeš onda reći onoj staroj ženi, onoj **kukavnoj snašici** kad si ti taki? (PROLOM). ♦ U našem dalekom komšiluku, kod svojih ujaka, živjela je **djevojčica sirota, đavo i po od curetka** (STRIČEVO KUMOVANJE). ♦ Ja jedva dočekao da te vidim, a ti tu... e – eh, Gago – on širokim i srdačnim pokretom privuče na grudi umotanu glavu **divlje i nepokorne djevojke** (PROLOM).

b) na više žena (jedna od njih ima pozitivne osobine, a druga negativne)

Od ukućana je u njoj bila samo **mlada ovisoka žena krupnih uplakanih očiju i jedna baba, zgurena i gluva**, koja se nije micala iza zemljane furune (KONJOVODAC I DIJETE).

U nekim slučajevima dolazi do pleonazma (*sitna ženica*), koji se može tumačiti i kao spoj deminutiva (*sitna*) i hipokoristika (*ženica*):

*Još uvijek oklijevajući, neodlučna kao da su je uhvatili na zabranjenu mjestu, **sitna ženica**, ostarjela prije vremena, lagano se uputila uz padinu još ono nekoliko koraka koji su je dijelili od mitraljeza (SUROVO SRCE).*

U izražavanju straha nije uvijek lako izdvojiti samo pozitivno i negativno: a) kod jedne žene

*Pred malom kućicom uz samu cestu Mirjana zateče jednu mlađu **splašenu ženu** (PROLOM). ♦ Izvukao bi takvog ošamućenog čovjeka iz njegove kolibe, odveo ga gdje god u kraj i tamo uzeo da ga ruži, pokazujući svaki čas na zbjeg ispred njih: – Bolan, kako te nije sramota pred ovom dječicom, pred ovom starčadi, pred ovim **zbenavljanim jadnim ženama**? (PROLOM). ♦ **Prestravljene žene** sklanjale su iz kuća posteljicu, preobuku i mrs, da im u slučaju paljevine bar to ostane (PROLOM). ♦ Predvođeni razbarušenim i promuklim Trivunom, seljaci su bez milosti ubijali sve odrasle muškarce muslimane, muvali **prestravljene raskukane žene** i gurali skamenjenu djecu (PROLOM). ♦ Vidio je kako **djevojka zastrašena** krije oči da se ne bi sukobila s njegovim pogledom i sklanja se po ćoškovima kao teško ranjeno zvijere (GAVRAN I KOSOVKA).*

b) kod više žena:

*U snovima **neutješnih majki i ohlađenih žena** nastaniše se strašni Kozaci, Gavran se lecnu čisto ne vjerujući da to ona baš njega gleda, ali **djevojčine oči mučeničke** su bile upravljene baš na nj, u njegovo lice (GAVRAN I KOSOVKA).*

19. U pojedinim primjerima izostaje kvalifikacija, ali se daje ocjena položaja, stanja, situacije (*tužni ženski udes*).

*Plakala je nad rano pomrlom djecom, nad svojim **tužnim ženskim udesom** i mnogim tajnim nevoljama, plakala je nad ovim svojim nesrećnim bratom [...] (CAR NA BEKEZU).*

20. Žena se može pojavljivati bez bilo kakve atribucije:

*A kad napolju ipak sve ostane ravnodušno i mirno i oči se umore od monotona lijeta pahuljica, **djevojka**, s uzdahom, za trenutak zatvara oči i okreće glavu od prozora (ZIMA). ♦ Uhranićemo mi tebe, pa ćeš biti okrugla i debela, da prostiš, kao krmačica – obećavale su **žene** ne mogući se nikako pomiriti s tim da im Leka do kraja ostane onako tanka i mršava (PROLOM). ♦ Bez pjesme, vesela razgovora i momaka u blizini, **djevojke** su radile gluvo i s pola srca, a misli su im bile svuda, samo ne kod žita (PROLOM). ♦ Preplašen i zmljiv šapat kamenio je **žene** na visokim kućnim pragovima i zbijao djecu u zamukle gomile: – Evo ih, vode Malog Trišu! (MAJOR BAUK). ♦ – A nazrio sam je malo; nešto usukano, tanko; osnovato nepotkato – što bi rekle **žene** (PROLOM). ♦ Maštajući tako o raznim **ženama** i njihovom milovanju, on se sjeti tršave narumenjene žandaruše Milke, vjerenice podnarednika Ivana (PROLOM). ♦ **Djevojčica** ispod oka žalosno škilji u partizana i pomjera se s mjesta (NEZGDON SAPUTNIK). ♦ **Djevojka** ga premjeri oštro i mrko (PROLOM). ♦ **Djevojčica** obara oči, trepne i neodlučno kaže: Bojim (NEZGDON SAPUTNIK). ♦ **Djevojčica** ćuti oborena pogleda, sva u sjenci svojih dugih trepavica (NEZGDON SAPUTNIK). ♦ **Djevojci** se samo narešiše suze i ona, skoro kroz plač, prošaputa gledajući ga pravo u oči: – Čuvaj se, Gojko, ustaša! (PROLOM). ♦ Trenutno utopljena u pustoš snježnih daljina, **djevojka** se trza kao iz zanosa i s naporom pokušava da se sabere (ZIMA). ♦ U tome pitanju prigušeno bi zatrepnila sva čežnja i skrivena tuga **djevojke** koja se već odavno pomirila s tim da danas mora biti*

osamljena i mirno podnositi svaku tugu (PROLOM). ♦ *Propitivala se kako one žive sa svojim ljudima, a kako svaka žena na selu ima da priča stotinu svojih tajnih nevolja, to mu mala učiteljica ubrzo postade kao neki saučesnik u tajnama svake žene u Jarugama i okolini* (PROLOM). ♦ *Tako se ona, u velikoj sobi kasarne, u pobožnom strahu smjestila u najgušći buljuk žena i, pomalo omamljena od ovalike gomile svijeta, netremice se upila pogledom u tanjušnu živahnu Leku* (PROLOM).

21. Druga vrsta kvantifikacije je spacijalna (prostorna). Ovdje se izdvaja diferencijacija u odnosu na selo i grad:

a) seoska žena, žena na selu, seljanka, seljančica, seoska djevojka, omladinka

Prvih dana po njezinu dolasku, seoske žene, sa njima svojstvenom netaktičnošću, pitale su je sažaljivo: – Jesi li ti, sestro, nešto bolesna, kad si tako slabušna? (PROLOM). ♦ *Propitivala se kako one žive sa svojim ljudima, a kako svaka žena na selu ima da priča stotinu svojih tajnih nevolja, to mu mala učiteljica ubrzo postade kao neki saučesnik u tajnama svake žene u Jarugama i okolini* (PROLOM). ♦ *Ta vitka crnomanjasta djevojka, raskošne kose i krupnih ozbiljnih očiju, odudarala je i po nošnji i po držanju od ostalih seoskih djevojaka pod Grmečom* (GAVRAN I KOSOVKA).

b) varoška žena, građanka, gospodica, gospoja

Odmah poslije napada na žandarmerijske kasarne, u ovu varoš, kao i u sve ostale varoši i palanke po Bosanskoj krajini, počele su da pristižu prestrašene grupe izbjeglica (muhadžira) puneći varoš plačem, psovkama i svakojakim glasinama od kojih su varoške žene gubile i ono malo razboritosti i pameti što im je ostalo poslije svega što su preživjele od početka rata (PROLOM). ♦ *Istina, otvorena je škola i gore iza providnih zavjesa, u svom stanu, miče se gospodica učiteljica sablasno bijela i nestvarna kao prikaza, miče se ona gore tako tuđa i daleka pa se sve čini da je to samo varka i da nje u stvari i nema* (ODBRANA MARTINOVA). ♦ *Bojimo se da nešto ne zabrljamo, jer znaš kako je – svi smo nahvatali straha od stare gospojice* (DELIJE NA BIHAĆU).

Atribucija se može odnositi na regionalnu pripadnost – Ličanka, lička djevojka, Podgoričanka, Grmečanka, Slavonka, Bačkulja, djevojka sa Kupresa, djevojka s visoravni Kozina¹⁶

Bosanci su za nas doseljenike, bili „tuđa vjera“ zbog svojih brojnih „turskih“ običaja, rugali smo se njihovom strahopoštovanju prema vlastima, tome što su bili kmetovi, što ne odlaze u Ameriku, a ličke djevojke osobito su zazirale od toga što je u bosanskoj kući mlada bila prava robinja, koja je morala ljubiti u ruku čak i muško dijete. (STRIČEVO KUMOVANJE). ♦ *Bosanci su za nas doseljenike, bili „tuđa vjera“ zbog svojih brojnih „turskih“ običaja, rugali smo se njihovom strahopoštovanju prema vlastima, tome što su bili kmetovi, što ne odlaze u Ameriku, a ličke djevojke osobito su zazirale od toga što je u bosanskoj kući mlada bila prava robinja, koja je morala ljubiti u ruku čak i muško dijete* (STRIČEVO KUMOVANJE) ♦ – *A ti si ta naša Bačkulja – Mirjana?* (PROLOM) ♦ *Sam komandant Druge krajiške, Ratko Martinović, ličio je pa mladog srndaća, lak i vitak, lijep kao djevojka sa Kupresa* (DELIJE NA BIHAĆU). ♦ *Mnogoznačno je bilo to njegovo šištanje, ne bi ga uvijek ni on sam umio rastumačiti, a*

¹⁶ Nismo našli Bosanku, Sremicu i sl.

kamoli će jedna djevojka s visoravni Kozina, dojučerašnja čobanica, koja inače nije ni bila bogzna kakav „bistrač“ i gledala je na ovaj šareni božji svijet kao kakvo bezgrešno telence (ŽENIDBA MOGA STRICA).

i zanimanja – bolničarka, carica, čobanica, domaćica, gazdarica, glumica, govedarica, hodžinica, kraljica, krčmarica, kuvarica, omladinka, partizanka, popadija, sobarica, studentkinja, špijunka, učenica, učiteljica, učiteljka, žetelica. Recimo:

Uskoro se u četi obrela još jedna bolničarka, ružna i razroka djevojka, ogrubila i zatupavila od sirotinje i teška posla (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ Mnogoznačno je bilo to njegovo šištanje, ne bi ga uvijek ni on sam umio rastumačiti, a kamoli će jedna djevojka s visoravni Kozina, dojučerašnja čobanica, koja inače nije ni bila bogzna kakav „bistrač“ i gledala je na ovaj šareni božji svijet kao kakvo bezgrešno telence (ŽENIDBA MOGA STRICA). ♦ Maštajući tako o raznim ženama i njihovom milovanju, on se sjeti tršave narumenjene žandaruse Milke, vjerenice podnarednika Ivana (PROLOM).

Posebnu grupu čini asocijativna (ekstratekstualna) atribucija – ona koja nas prenosi u tekstove drugih pisaca. Recimo, u dva slučaja Ćopićev tekst se može dovesti u vezi sa Andrićevim (NA DRINI ĆUPRIJA). Up.:

Ćopić

Andrić

Ovih posljednjih dana otkad se bataljon povukao u planinu, Gavran je opazio kako ga djevojka gleda s prikrivenom zebnjom kao da joj svakodnevno gine iz očiju (GAVRAN I KOSOVKA).

Varoški momci i djevojke, pre-konoć stišani, ali zato puni prikrivena trepeta, odgarali su od svega onoga što im je ranije činilo glavnu rasonodu i zadovoljstvo: odumrije pjesma, presta-doše ašikluci i večernje šetnje, izgubi čar pijančenje (PROLOM).

Tu su čekale kao okamenjene i neosetljive za glad, žeđ i studen, sve dok ne bi na drugoj obali reke još jednom ugledale otegnutu povorku konja i konjanika kako zamiče ka Dobrunu, i u njoj još jednom naslutile rođeno dete koje im gine iz očiju (NA DRINI ĆUPRIJA).

Svuda bi narednik izgovorio svoju reč, tihu i oštru, i njome kao nekom čarobnom formulom odmah gasio veselje, zaustavljao igru, prekidao razgovor. I kako bi se kome primakli, svaki je napuštao položaj u kome je dotada bio, ostavljao sve i gledao da što pre sakupi što je njegovo i ode. Poslednje se rasturi kolo mladića i devojaka. Njima se nije napuštala igra u zelenilu, i nikako im nije išlo u glavu da je zaista kraj veselju i zabavi (NA DRINI ĆUPRIJA).

22. Ćopićevi ženski likovi koji se najčešće spominju su Katica (122),¹⁷ Lunja (120), Kosovka (67), Mirjana (56), Todorija (51), Mara (48), Marija (55), Leka (44), Čana (42), Soja (37), Milka (29), Margita (23), Mrvica (18), Rada (17), Savka (15), Marijana (11), Evica (6), Dara (5), Sara (4), Borkica (3), Jovan-ka (3), Milja (3), Radica (3), Peharovica (2), Slavica (2), Milica (1). Sve one pripadaju različitim kategorijama žena. Katica je neobična po ponašanju i sudbi-

¹⁷ Podaci su uzeti iz primarnog i sekundarnog korpusa.

ni, Lunja je djevojčica od desetak godina, Kosovka omladinka i partizanka bolničarka, Mirjana komšinica, Marija kuma, Leka učiteljica, Čana mlada snaha, Milka vjerenica podnarednika (žandaruša).

23. Na početku pripovijedanja o Katici iz PROLOMA pisac konstatuje da je bila kćerka fratarske kuvarice, odnosno župnikove kuvarice. Za Katicu se govorilo da je *prava Hrvatica*. Slikanje ovog lika daje se u formi trostruke transformacije – po uzrastu, ponašanju i socijalnom prihvatanju.

(a) Po uzrastu Katica je rumena djevojčica od petnaestak godina, koja postepeno prelazi u djevojku, zatim u ženu. Taj će proces zaustaviti pogibija u ratu.

(b) Prvi opisi ponašanja Katice kao da su nagovještavali da će Čopić poći Andrićevim putem i stvoriti svoju Aniku: još u ranom uzrastu Katica je zaludila i starije, odavno oženjene ljude pa se samo čekalo *da jednoga dana razvije barjak*.

Iz godine u godinu sve se više rascvjetavala i postajala sve raskošnija, izazivajući pomamu kod muškaraca i zavist varoških žena.

Zbog nje je mnoga žena oplakala, a muž je pravio lom po kući, plašio djecu i odlazio da pije i bekrija po čitave noći. Ne stideći se čaršije, mnogi je pratio Katicu sve do njezine kuće na kraju mahale, čisto ponosan na sva ogovaranja koja će iz toga proizići.

– Ovoj bi trebalo, kao nekad, za birzemana, svezati košulju navrh glave, pa proćerati rospiju iz naše varoši! – jedile su se skopane varoške babe, ali im niko od muških nije odobravao, pa su čak i starci suzdržljivo kašljucali.

– Da je ona prava i poštena ženska, ona bi dosad imala bar dvoje-troje djece, a ne bi se obadala ovako ko jalova junica – zavidljivo su unjkale njezine prve komšinice, prerano ostarjele, iscijeđene čestim rađanjima.

Kad bi se kasno uveče vraćala kući i čula iza sebe užurban korak nekog muškarca, ona bi obamirala od poznate prijatne jeze, gotova da padne negdje u prehladnu travu i da u snažnom zagrljaju zaboravi čitav svijet sa svim njegovim obzirima i zabranama, a u isto vrijeme trnula je od straha da će je pristići njezin nepoznati pratilac. Raspinjana tako između dva različita osjećanja, ona je i brzala i skraćivala korak u isti mah, dok joj je krv zaglušno šumila u ušima, a srce sve burnije lupalo, kao da koraci gonioca odjekuju i tuku negdje duboko u njoj samoj (PROLOM).

Bila je pitoma i dobra samo kada bi se desila neka nesreća. Međutim, za razliku od Anike Katica se postepeno mijenjala – *nije više bila svakodnevna Katica, nemirna i drska, od koje se svašta moglo da očekuje* (PROLOM).

c) Socijalno ona se kao djevojčica i djevojka odlikovala slobodnim ponašanjem, ulazila je u različite veze sa muškarcima, ali nakon gorkog iskustva sa Bogdanom (poslije intimnog odnosa sa njim, kojim se on drugim hvalio) *ona se sito isplakala i doživjela neobično prijatno olakšanje*, desetak dana odbolovala svoju osramoćenu i naprečac prekinutu ljubav pa je *počela da bjesni po selu i kod kantine*. Katica je zatim sve više ispoljavala vrline. Nagovorila je Iliju da

odu u Bosnu, *daleko odavde*. Otputovali su *bez mnogo priče i pričanja*, na opšte iznenađenje okoline. Kratko su bili u njenom selu, a onda prešli u varoš. Tu je i dalje bila opijena samom sobom, vječito je pjevušila, obavljala poslove, *vrteći se kao čigra i trepereći od nemirne snage*. A onda je došlo otrežnjenje: ustaše, koji su često slobodno i javno zalazili u njenu („hrvatsku“) kuću, odveli su Iliju na strijeljanje (odlučila je da zbog njega ostane u varoši kako bi ga zaštitila). Međutim, on je uspio da se spasi. Kada se vratio kući, Katica ga je čvrsto zagrlila i zaplakala od radosti. Ustaše su se pbojale da će ih odati pa su ga ubili. I tu počinje njena psihološka i socijalna transformacije: Katica pada u krizu (posebno zbog toga što joj se činilo da *živi pusto i nepotrebno, nikom od koristi*), napušta kuću i prelazi kod komšinice Esme, koja će prva u pripovijedanju, bez obzira na čaršijska pričanja i ogovaranja, doći za *ciglo jedno veće provedeno sa rasplakanom mladom ženom* do zaključka potpuno suprotnog onome koji je izvela okolina (u Bosni i prije u Slavoniji) – da je to dobra, duševna žena. I što je vrijeme prolazilo, Esma se sve više u to uvjeravala. Katica napušta varoš i prelazi u šumu da pomaže ranjenicima u partizanskoj bolnici, a pisac je slika afirmativnim epitetima: *tiha i lijepa Katica*. Tu se upoznaje sa Todorom, pomaže mu da ozdravi pa se između njih razvija ljubav. Todor je primio Katicu kao *sestrinski milo stvorenje*. Ona mu je prilazila i na čelo stavljala *meke, hladne ruke* pa bi mu u očima planula tiha radost – osjećao je *miris žene*. A i Katicu je nehotice poduzimala prijatna slutnja. U sebi je osjećala „*nijemi*“ pogled, nešto čudno bi joj zaigralo *udno grudi*. Rumenila je, bila u lakom grču, strahovala i treperila. Od Todora je bila *pijana i luđački „žedna*“. Ali uskoro je poginula, u zoru, *nedokučivo srećna, blaga i svečana*.¹⁸

24. Lunja je ćutljiva, mirna, dobrodušna, ponosna, ozbiljna desetogodišnja djevojčica iz romana ORLOVI RANO LETE. Imala je velike tamne i mirne oči, po

¹⁸ Milan Bogdanović ističe da je lik Katice „jedan od najdivnijih života u ovoj knjiži, jedan roman u začetku“ (Bogdanović 1985: 260). Nešto slično tvrdi i Voja Marjanović – da u liku Katice pisac ostvaruje i najpotpuniji ženski lik svoga romana uopšte: „Lijepa žena, neobuzdanih čulnih energija i teškog, patničkog života, ali i nepresahlih izvora nježnosti i brižnosti, poslije stravičnog ustaškog zločina nad mužem, postaje partizanska bolničarka i žrtvuje svoj život za Todora, kojeg je u bolnici, njegujući ga, upoznala i zavoljela, a tu potresnu temu ljubavi i žrtve Ćopić, uz sve melodramske prizvuke, ipak uspijeva ocrtati upečatljivo: od Katičinog užasnutog uzvika u trenutku kad nalazi ubijenog muža (koji je bio takav da *ne bi ni mrava zgazio*): *Jao, pa šta je ovo, ljudi božji!*“ – do njene smrti pod hicima istih takvih zločinaca, kada je posljednjim životnim snagama zaštitila Todora od smrti, odvija se pred nama jedna od najbolnijih storija romana iz koje i emanira jedna od osnovnih moralnih i idejnih ‘poruka’ djela: o nedužnim žrtvama i nemilosrdno prekinutim životima, ali i moćima zapretanih ljudskih duševnosti u borbi protiv mržnje i nasilja, u ime smisla i ljepote življenja“ (Marjanović 1987: 176–177).

prirodi bila znatizeljna, odlučna i hrabra.¹⁹ Željela je da se uključi u družinu dječaka koji su se odmetnuli, ali je nisu primali pa je sve preduzela da im se priključi: u razredu je napravila rusvaj, naljutila učitelja, iskočila kroz prozor i počela da traži odbjegle đake. Oni su je neljubazno gledali, a Stric joj se stalno rugao i kinjio je (uvijek mu je bila za petama i predstavljala pravu napast). Nazivali su je skitnicom i zazirali zbog posebne osobine – sposobnosti da nanjuši ono što traži i da osjeti svaku opasnost. Bila je hrabrija od polovine dječaka, rugala im se, ali bez imalo zlobe. Ponekad je izgledala hladna, nepristupačna, namrštena, stisnutih usana. Prihvatala se običnih poslova (pletanja čarapa, prišivanja dugmadi i sl.). Pojavljivala se tamo gdje je niko nije očekivao i jurila je kao krilata. Vjerovalo se ima neko šesto čulo i da je bila rođena za izviđača, obavještajca ili špijuna.²⁰

25. Kosovka (Dara Marinova) jedna je od najpoetičnijih Ćopićevih ženskih likova, a pripovijetka GAVRAN I KOSOVKA jedan od najuspješnijih Ćopićevih tekstova i lirski najupečatljivih svjedočenja o ljubavi žene i muškarca u ratnom vihoru. Kosovka je bila kćerka Grmečlije, koloniziranog na Kosovu, i Crnogorke. Kada joj je 1941. otac poginuo, došla je u Bosnu na očevinu zajedno s majkom, bratom i stricem (oboju su ubrzo ustaše ubili). Po dolasku stric Jovan Marin zagledao se u njeno lice tražeći crte poginulog brata i rekao kroz suze: *Vidi naše Kosovke, Kosovke djevojke!* Tako su je prozvali *Kosovkom*. Iste godine, ujesen

¹⁹ Još jedan lik se odlikuje tim osobinama – to je Mrvica iz pripovijetke MRVICA BRANI KOMADANTA: „Nadrasla je i Mrvica svoju fizičku neuglednost i podsmehe okoline, pa je i njena smrt junaštvo i trijumf prkosne ljudske svesti“ (Novaković 1985: 310). „Devojčica Mrvica, u istoimenoj priči, željno očekuje dan kada će u Jasenici videti našu vojsku i vrhovnog komandanta Tita; ona ne ume da skriva radost, već je iznosi pred dedu koji sumnja u unukine zanosе [...] Ali baš ta neprikrivena odanost narodnoj vojsci doneće tragičan kraj Mrvičinog života: u surovom obračunu ustaša i žandarma sa narodom koji izražava ljubav prema našoj vojsci, devojčica će postati žrtva, uverena *da je Tito živ* i da ga neprijatelji nisu uhvatili. Pišući ovu priču Ćopić je spontano izliva oduševljenje čovekom i njegovom ljubavlju prema oslobodilačkoj vojsci. Sa oduševljenjem ratnika i probuđenog pesnika, izvajao je lik devojčice Mrvice i opisao njen herojski čin. Mržnja prema izdajnicima naroda i onima koji su gušili veru u pobjedu ispoljila se u reljefnom prikazu okupatorskog zverstva, fašističke grubosti u ophođenju s ljudima i nejakom devojčicom, u opisu nemoćne težnje da se nadvlada narodno ubedenje da je istina na njegovoj strani i da akcije narodnooslobodilačke borbe uzimaju sve veći zamah“ (Marjanović 1982: 62).

Takva je i Marija iz pjesme MARIJA NA PRKOSIMA o narodnom heroju Mariji Bursać, koja je jurišajući na bunker umrla s pjesmom na usnama.

²⁰ „Ona se razlikuje od svojih vršnjakinja, nije torokuša, mirna je, odana je drugovima i uporno prati, neposredno ili iz prikrajka, svaku njihovu akciju i poduhvat“ (Marković 1981: 135).

1941 stupila je u partizanski odred, u Omladinsku udarnu čet, koja je tek tada bila osnovana. Djevojka se odlikovala ljepotom i snagom duha. Bila je ozbiljna, lijepa, vitka, crnomanjasta, raskošne kose i krupnih ozbiljnih očiju. Odudarala je po nošnji i držanju od ostalih mladih žena koje su je okruživale. Ta bolničarka, visoka partizanka bila je

ozbiljna i tužna, nosila je u svojim krupnim očima, u stasu i svakom pokretu, nešto od uzbudljivog čara starinskih pjesama, sjećala je na onu nesrećnu Kosovku djevojku koja po bojištu traži nekog od svog roda [...] A bilo je u njoj ponešto i od one opore i divlje crnogorske ljepote, stroge i zauzdane kao pustošna opasna vatra (GAVRAN I KOSOVKA).

U čet, je došlo do zbližavanja Kosovke i Gavrana, komandira. Kad je spazio Kosovku, Gavran je odmah živnuo. Ali ni Kosovka nije bila ravnodušna: u grudima je, *nad stišanim tamnim jezerom tuge*, poigravao laki plamičak prve oživljene radosti. Zbog velikih Gavranovih obaveza nije bilo prilike za duži razgovor pa su samo ponekad, u krugu ostalih boraca, mogli izmijeniti po koju poslovnu riječ. Jedino na marševima, u kratkim predasima, susreli bi se očima i pogledali pažljivo *kao ljudi koji su započeli važan razgovor, pa ga ostavili prekinuta na najvažnijem mjestu*. Njen je pogled govorio:

Tužna sam. Čekam da mi ti nešto kažeš. Nekad, pa makar kad bilo, čekaću... (GAVRAN I KOSOVKA).

Gavran bi takođe osjetio kako u njemu naglo nadolazi radost u očekivanju nečeg uzbuđenog i dragog.

Međutim, iznenadni događaj promijenio je sve. Kasno noću Gavran se vraćao u čet iz obližnjeg zaseoka. Odjednom je čuo glasan prasak kao da se u blizini slomila grana. Ispod krošanja micala se nejasna sjenka – pred njim je stajala gola žena. Kupačica je podigla glavu, a Gavran je protrnuo – bila je to Kosovka. Pred takvim prizorom on je bio kao opčinjen.

U omaglici, zatraavljen, bez daha je gledao kako djevojka podiže kosu naviše i nečim je vezuje na zatiljku. Radila je to sporo i svečano kao da se sprema za nekakav tajni ponoćni čin tu kod ukrivena potoka. Možda kakve mađije kojima se čara ljepota i zavarava kratkotrajna djevojačka sreća? Omamljen, sav u tijesnom oklopu vatre i groznice, Gavran je lebdio kao u snu. Ni sam ne zna kako ni kad, odjednom se našao na obali zapleten u nisku kupinu. Vrisak pun strave i pred njim skamenjena djevojka, dignutih ruku u izbezumljenom pokretu. Djevojka je pritiskivala na grudi gomilu zgužvane odjeće i uzmicala natrag kratkim koracima i grčeci se kao da želi da se što više smanji i utone u spasonosnu tamu. Cepteći kao od zime, prigušeno je grcala (GAVRAN I KOSOVKA).

Pregazio je potok i u bunilu zakoračio prema djevojci.

Gola ženska ramena izazivački su se bjelasila u tami pred njim. Pod prstima je već unaprijed osjećao njihovu glatku oblinu i zaboravljao sve ostalo na svijetu (GAVRAN I KOSOVKA).

Kosovka je bila isto tako iznenađena, nije znala šta da radi pa je jedino uspjela da izusti:

– *Komandiru, srami se! Zar tako s drugaricom?! Zar tako sa mnom, druže Gavranе?! (GAVRAN I KOSOVKA).*

Tek tada se Gavran otriježnio: shvatio je da je komandir čete, a da pred njim nije gola žena, već četna bolničarka, *ozbiljna tužna Kosovka, slobodna i stroga, bez traga golotinje, postidenosti i straha*. Smogao je snage da se izvini (*Oprosti, Kosovka! Šala, bolan... zbunio sam se... Goni sve k vrugu!*), okrenuo se oštro, *kao na komandu*, i otišao.

I tu počinju prave muke zaljubljene djevojke i zaljubljenog mladića. U Kosovki su bol i stid buknuili s takvom silinom da je pala na zemlju i u grču, gušeći jauk, savila se u klupko oko zgužvane odjeće. I kasnije, čim bi se sjetila te scene (noćne golotinje), težak stid bi joj legao na dušu. Osjećala se osramoćenom. I u Gavranu je ostao mučan grč i bolno sjećanje na onaj trenutak kada ga je djevojka posramila i osvijestila gorkim pitanjem i prisilila da se udalji kao krivac bez ikakva opravdanja. Posebno mu je teško padala činjenice da se *mučenički mirna i ćutljiva djevojka* u posljednje vrijeme sve više otvarala i razvijala pred njegovim očima *kao usamljen i rijedak cvijet usred surove ratne huke i gara*. Za oboje to je bio nemio, sramotni dodir zbog koje se željela smrt, pogibija. Od toga dana, kao po prećutnom sporazumu, kontakt se ograničio na rijetke nijeme razgovore očima.

Nijesu to bili plašljivi brzi pogledi mladih stvorenja koji se ukrštaju i krešu munjevito, s varnicama, kao dvije sablje. Nije to ličilo ni na duge susrete opijenih i zatravavljenih ljubavnika koji se pogledima uporno nose, iscrpljuju i umaraju do mraka i nesvijesti. Bio je to naknadni žalostan razgovor ljudi koji su se nesrećno razmimoišli već kod prvog dodira i sad u ratu, u kratkom razmaku između dvije smrti (jednoj se juče srećno izmakao, a druga sutra čeka!) samo još oživljuju trajnu ledenu tugu s bezbroj uzaludnih pitanja u tim očima koje još uvijek neće i ne mogu da se rastanu (GAVRAN I KOSOVKA).

Za Kosovku i Gavrana početak velike zimske ofanzive donio je novu situaciju. Gavran primjećuje da ga iz prikrajka stalno prate Kosovkine oči, da ga djevojka gleda s prikrivenom zebnjom *kao da joj svakodnevno gine iz očiju*. I dok je komandir obilazio borce, raspitivano se kako im je, Kosovkin pogled kao da ga je zabrinuto i s tugom pitao:

A kako li je tebi? Svaki dan puca, čuju se tenkovi, Nijemac podilazi pod šumu, a ti... uvijek si dolje, više ceste... (GAVRAN I KOSOVKA).

Taj nijem dijalog Gavran bi nastavljao odgovorom *Dobro je!*, a oči bi mu se nehotice zaustavljale na Kosovki. *Ona ga je gledala povjerljivo, s umornom sjetom, kao što se gledaju dragi, bliski ljudi o kojima znamo više od sviju onih koji ga momentalno slušaju.*

Zatim su došle fatamorgane kod boraca, koje su se na kraju prenijele i na samog Gavrana: u strašnom noćnom košmaru miješala se java i san – partiza-

ni, izmoreni snježnom bjelinom, grebli su po leđima drugova ispred sebe i zvali da se vrata otvore, predmeti su počeli da gube uvjerljivost i pravi lik (stabla drveća, krošnje pod snijegom, žbunje i tamne udoline su se pretvarali u kuće, ambare, šatore). U tome varljivom prelazu iz dana u noć i sam se Gavran počeo kolebati i s mukom otimati primamljivom prividenju koje se zvalo – Kosovka.

Nekoliko trenutaka ukočeno je gledao preda se očekujući neće li se sve pokazati kao san i taman kad je htio da ponovo zatvori oči, od najbližeg drveta pred njim, iz nejasne gomile, odvoji se i diže visoka prilika povezana bijelom maramom preko kape partizanske.

Kosovka! – poznade je Gavran, ali i dalje ostade prislonjen uz drvo, bez riječi i pokreta, kao skamenjen. Samo je ukočeno gledao djevojku koja mu se skoro bez šuma primicala kroz mek rastresit snijeg, napadao u toku prošlog dana.

Sanjam, zaista sanjam! – sve se više uvjeravao što je Kosovka bliže prilazila. Najzad se ona zaustavi uz sama njegova koljena, nagnu se nad njim i obuhvati mu lice svojim hladnim dlanovima.

– O, milo moje, obradatil, smrznuto. Jadno moje! Šaputala je tiho, zaneseno, kao da razgovara s voljenim pokojnikom za kojim je isplakala već sve suze i sad joj ostaju samo riječi bez ognja i snage, koje on svakako neće čuti (GAVRAN I KOSOVKA).

Taj daleki prasak u noći kao da je izazvao iskru u djevojci-prividenju. Ona je grčevito stegnula dlanovima komandirovo lice i počela prigušeno da moli:

– Milo moje, jadno, bježi odavde! Bježi! Spasavaj se makar ti, nas više nema! Provući se, probijaj se kroz obruč, kroz zasjede... Bježi, jadu moj gorki! (GAVRAN I KOSOVKA).

Gavran je bio zaklonjen njenim tijelom od pustošne strahote ledena Grmeča, bio je sav predan rukama koje ga kriju od avetinskih bijelih progonitelja.

Ali nije mogao da dokuči da li sve to zaista vidi ili mu se Kosovka samo priviđa (u grozničavoj košmarskoj javi blistavog hladnog Grmeča, gdje su se isprepleli san i stvarnost da ih više niko ne može ni razlikovati ni razmrsiti): na tri-četiri koraka ispred njega stajalo je isto drvo ispod koga je noćas došla Kosovka, ébe pored Gavrana takođe je, izgleda, bilo njeno, a ipak sve je ličilo na san. Kad je bataljon krenuo dalje (a između drveća počeo da sipa krupan gust snijeg, što je čitavoj šumi dalo još nestvarniji izgled pretvarajući je u začarani svijet), opet mu se u zamornoj tišini planine, punoj svakojakih šumova, činilo kao da čuje žalostan šapat: *Jadno moje, milo...* Pored njega bila je Kosovka, čije su se usne jedva pokretale tako da je više naslutio nego što je čuo: – *Jadno moje!*

Zatim dolazi teško ranjavanje Gavrana: ležao je, sve je oko njega bilo pusto, ali se, za trenutak zatvorivši oči, stresao od vriska: *Gavrane!* Nad njim se bila Kosovka, raširenih očiju, puna bola. Videći da gleda, ona se spustila pored njega i kao u noćasnjem snu-javi obuhvatila mu dlanovima lice te skoro jauknula: *Jadu moj gorki, zar mi nećeš izići iz planine?!* Kosovka je mucala, stezala Gavranovo lice i još se više naginjala nad njim kao da ga štiti od nevidljive

opasnosti. Borba je trajala, ali Kosovka kao da ništa nije čula, nije vidjela. Ona je bila u mislima samo sa Gavranom.

Oko nje je sipala sve gušća mećava i već se hvatao suton odvajajući njih dvoje od bitke, od šume, od čitava svijeta, a djevojka, kao da dolazi kraj svemu, zaboravljala je svoju bolničarsku dužnost i sve se grčevitije privijala uz ranjenika.. Kao da joj Gavran čili iz očiju, iz ruku, iz života, ona je pritiskivala mokro lice uz njegov obraz, milovala ga po kosi i šapatom se javlja kao da govori sjenki ili nekom koga više nema.

Nastavila je da se obraća Gavranu u srednjem rodu – *jadno moje, nesuđeno, milo moje*,²¹ pojačavajući svoj emotivni odnos vokativom *dušo*.

– **Jadno moje, nesuđeno, nisi mi se probilo, nisi mi izišlo iz Grmeča. Ostalo si mi, dušo**, u snijegu, u mećavi, na razbojištu... **Milo moje**, kako ću te ostaviti da te, ranjenog, mrtva majka čuva?

Tragedija i jednog i drugo bila je u tome što je Gavran tih dana izgubio majku (tu blizu njega koji dan ranije ostala je da leži u snijegu), a kod Kosovke došlo je do serije smrti (oca, strica, brata, a sada, možda, i onoga koga je samo nijemo voljela). Bila je u svome svijetu zajedno sa Gavranom koji je neumitno odlazio.

Predavala se sve više svojoj tugovanki zanoseći i sebe i Gavrana u nekakav odvojen usamljenički svijet u kome će obadvoje nestati u sivoj magli zajedničke tužne sreće i zajedničke smrti (GAVRAN I KOSOVKA).

Kosovki je od svega u životu ostala još prikrivena ljubav pa je htjela da je oplače, slobodno i otvorena srca prije nego što nastupi smrt. Ubrzo je došao kraj:

Svijajući se tako nad Gavranom, žrtveno vjerna, spremna da umre, rasplakana Kosovka nije čula slab žamor života na utišanoj čuki više sebe. Jedna poludesetina iskasapljene Omladinske udarne, poslije uspjela proboja, vraćala se da traži svog starog komandira.²²

²¹ Nešto slično nalazimo u Andrićevim pismima Milici Babić: *Drago Lepo* (Andrićeva pisma 1989: 41, 42, 43).

²² „U pripoveci GAVRAN I KOSOVKA ispričao je Ćopić jednu tragičnu ljubavnu povest iz vremena narodnooslobodilačke borbe. Ljubav između dva mlada bića razvija se u okolnostima revolucije sa željama i čežnjama duboko skrivenim u sebi, jer su vremena teška, borbe krvave. Krize su bolne u mladim ljudima, bore se unutra u sebi sa svojom sentimentalnošću. Te krize su psihološki kompleksne, jer je mladost stavljena između čulnih želja, poziva krvi, srca i dužnosti. Ćopić nije takav pisac koji bi sa velikom pasijom ulazio u psihološke složenosti, dublje se bavio unutrašnjim sukobima u čoveku. Lirika sa izvora narodnih predanja nadahnula je i ovu temu. Pisca je privukla čar jednostavne elementarnosti ljubavnih osećanja u mladim ljudima čija je priroda krepka, vrletna, surova, a u isto vreme oplemenjena dubokim unutrašnjim doživljajima. Lik Kosovke kao da je potomak one devojke iz pripovetke Stjepana Mitrova Ljubiše GORDE

26. Mirjana iz romana PROLOM bila je *bjegunica iz Bačke (naša Bačkulja)*, tiha, tanana i plava sedamnaestogodišnja djevojka golubijih očiju; vitka i okretana, izdvajala se stasom i pokretom od *umotanih, dundastih i čvrstih Podgoran-*

ILI KAKO CRNOGORKA LJUBI. Gavran je hrabar momak, ustanik, epski koncipiran, a nadahnut lirikom Branka Ćopića, njegovom vizijom o poštenom, srčanom, unutra u srcu i prirodi lepom čoveku“ (Gligorić 1985: 273–274). Voja Marjanović ovako karakteriše Kosovku: „Iako Ćopić nije poznat kao pripovedač zainteresovan za ljubavne teme u svojim delima, u pripoveci GAVRAN I KOSOVKA ispoljio je smisao i za transponovanje emotivnih doživljavanja i njihovo racionalno kanalisanje u okolnostima revolucionarnih dana. U kazivanju pripovedačke fabule, uporedo sa zbivanjima na frontu, opisao je psihološku, intimnu dramu ljubavnih buđenja dvoje mladih. U figuri mladog Muslimana Gavrana, nekadašnjeg kovačkog radnika, izvajao je lik neustrašivog borca [...], a u vitkoj, crnomanjastoj i ozbiljnoj Crnogorki Kosovki – partizansku bolničarku smerno predanu dužnosti borbe i humanosti. Između ova dva čista, patrijarhalno vaspitana i mlada bića, ljubav se začela neočekivano, kako to i biva: na ratnim zadacima, u kratkotrajnim razgovorima i stidljivim pogledima. Pisac je zaplet ove pripovetke stvorio slučajnom scenom devojčinog kupanja u reci, i nenadanog susreta s komandirrom Gavranom, koji je njenu nagotu slučajno zapazio. Iz ge scene razvio se zaplet u pripoveci. Ćopić prati unutrašnju borbu mladića i devojke, zatvara njihov odnos u čedni stid, izražava sumnju da će sve to biti otkriveno među drugovima – borcima u četi, i pruža mogućnost da se iz slučajnog čulnog dodira rasplamsa ljubavna strast. U ovoj pripoveci, Ćopić, iako bez ranijeg iskustva, vešto razvija snagu ljubavnog žara dvoje mladih: njihova unutrašnja preživljavanja vodio je preko stida, skrivanja pogleda, Kosovkine ljutnje i Gavranovog pravdanja da u njegovoj 'greški' nema zlonamerposti. [...] Ponajviše [...] uspeo je da opiše osećajnu privrženost mladića i devojke: dirljivo deluje scena Kosovkinih reči nad ranjenim Gavranom u ovoj pripoveci, reči u kojima su uklesani simboli ljubavi i smrti, surove istine jedne lepote koju je prekinuo tragični kraj [...] Kao u narodnoj poeziji, reči nesrećne, ali odvažne Kosovke, deluju, poput reči Kosovke devojke, kao tužbalica; one su u Ćopićevoj pripoveci izgovorene čisto i spontano, kako je i napisana čitava ova moralna i ljubavna povest. GAVRAN I KOSOVKA su, otuda, najavljivali širi i obuhvatniji put Ćopićevog pripovedanja, a sam lik Kosovke kao najsvetliji u ovoj prozi, uspeo je da se vine, po tačnim zapažanjima Velibora Gligorića, 'do potomka devojke iz pripovetke Stjepana Mitrova Ljubiše' Gorde, ili kako Crnogorka ljubi“ (Marjanović 1982: 70–71). On takođe ističe da je riječ više o psihološkoj pripovijetki u kojoj se drama osjećanja dvoje mladih odvija u prirodi: „Oboje su patrijarhalno vaspitani i čedni u moralu ali preko rada i zanosa ratnih akcija nenadno se javila ljubav. Ćopić je zaplet pripovetke stvorio scenom devojčinog kupanja u reci i slučajnog susreta sa Gavranom, koji je ugledao njenu nagotu. Iz te scene javlja se osjećanje stida, povlačenje u sebe, strah da neko u četi to ne sazna, i Gavranovo pravdanje da je devojku *slučajno video* jer ga je put iz šume naveo preko reke. Snagu unutrašnjeg žara skrivene ljubavi pisac je u ovoj priči razgorevao osjećanjem 'greške' koja je iznenada a slučajno nastala: cela drama dvoje mladih okrenuta je unutar i deluje psihološki. Ali, najpotresniji njen deo je kada Kosovka, posle stradanja voljenog mladića Gavrana, tuži nad njegovim ranama i ranom smrću [...]“ (Marjanović 1988: 34–35).

ki. Njen otac Jovan Marjanović, srpski dobrovoljac, prepustio je dio zemlje bratu i zajedno sa ženom i dvogodišnjim sinčićem odselio u Bačku, na *dobrovoljačku parcelu*. Neposredno poslije završetka rata, u aprilu 1941, Mirjana je stigla u Jaruge sa majkom Marom. Obje su bile izmučene i blijede od pretrpljena straha (bile su protjerane) i žalosti (otac je bio u zarobljeništvu, a brat Mirko negdje pobjegao). Kada je došla, nije se ustručava da radi ono što su drugi izbjegavali, recimo da se hvata u kolo do Remzije.

Odrasla u Vojvodini, daleko od Bosne, očeve domovine, ona nije u djetinjstvu primila one predrasude o muslimanima i gledala je na njih prijateljski nego na svoje dojučerašnje komšije, Švabe i Mađare. Za nju je musliman bio čak nešto pomalo tajanstveno i nesvakodnevno, pa je odmah, od prvog viđenja, stupila s njim u razgovor, čudeći se poslije kako se ovaj uredni i svijetli dječak skoro ni po čemu ne razlikuje od koga bilo Srbina. Čak se, po nečem pitomom u držanju više približuje njenim Vojvodanima, nego, recimo, njezini opori Jaruzani, izuzev, naravno, Gojka Čupurdije.

Mirjana se sprijateljila sa učiteljicom Lekom, koja je svraćala kod nje, pa bi se obje zavukle u nisku sporednu zgradu da im niko ne smeta u razgovoru, uvukle se u krevet pa bi nastajalo *nezamjenljivo blaženstvo ispovijedanja i pričanja*. Leka bi zaplovila u svoje uspomene, a Mirjana je slušala njeno pričanje o šetnjama pored Vrbasa, izletima, prepirkama, slatkim i nenadnim mirenjima. Zatim su išle od zaseoka do zaseoka i na malim skupovima žena agitovale da se skupljaju prilozima za bolnicu. Mirjana je iskupila po selima čitavu kolonu djevojaka i odvela ih da obave ono što je više priličilo muškarcima – nošenje ranjenika.

27. U PROLOMU se pojavljuje još jedan prijatan lik – učiteljica Leka. Bila je to mlado, vižljivo, živahno, tanjušno (kao *pritka*), *ustreptalo kao breza djevojče*, kratke, muški podsjećene bujne kestenjaste kose koja je padala na sama ramena pa se, u polumraku sobe, pri slabom svjetlu petrolejke, činilo kao da čovjek pred sobom ima kakvo mило stvorenje iz davnih priča. Na njenu mršavost seoske seoske žene su govorile: *Uhranićemo mi tebe, pa ćeš biti okrugla i debela, da prostiš, kao krmačica – obećavale su žene ne mogući se nikako pomiriti s tim da im Leka do kraja ostane onako tanka i mršava*. Ličila je na petnaestogodišnju protegljastu djevojčicu, *jednu od onih sa koje je tek počela spadati šiparička „rđa“ i koja se već sprema da se potpuno otme i preko noći se zaokrugli i popuni kao prava zrela djevojka*. Bila je znatiželjna pa se nije ustezala da pita seoske žene za sitnice iz njihovog posla, za običaje i njoj nejasne i nerazumljive postupke. Na mitinzima je ispoljila veliku rječitost: istinski zagrijana, lako je sipala riječi koje su navirale bujicom, a poslije govora bila svježa, porumenjela i pomalo zbunjena *kao da se tek sad probudila*. Leka je imala svoju simpatiju – Radekića. U njihovom odnosu u prvi plan, kao i kod drugih Čopićevih junakinja, izbija pogled.

Leka i Radekić čitavo su se veče trudili da jedno drugo ne gledaju, ali kao za inat, neposlušne oči začas bi se vratile s nekog predmeta u sobi i kratko, kradom, sjeknule po licu milog stvorenja baš onda kad je i ono za trenutak podleglo istom iskušenju.

Oni koji su ih posmatrali zapažali su Lekinu neobičnu ustreptalost i pratili kud se zalijeću njene nemirne oči. Ali i Radekić nije bio ravnodušan.

Leka mu je popravila pokrivač, uzdigla jastuke i donijela svježe vode, a Radekić je samo napeto i krišom lovio pogled njezinih prekrupnih očiju i svaki put bi s olakšanjem zažmurio i u sebi obnovio njezin osmijeh i pogled.

28. Jednoj drugoj učiteljici Ćopić posvećuje posebnu pripovijetku – Brani i daje naslov UČITELJICA. U tekstu je opisano kako se dječak Miloš, učenik četvrtog razreda osnovne škole, zaljubio u novu učiteljicu.

Nikada neće zaboraviti ono jesenje jutro, kad se ona prvi put pojavila u razredu. Uplovila je laka, zatalasana i bijela kao da zemlje ne dotiče, svijetao ljetnji oblačak bez težine. Lepršala je i razvijala se po razredu ispunjavaju, poput svjetlost, čini se, svaki kutak u sobi. Pored nje su za tren oka izgubili svoju tuđinsku ozbiljnost i tabla i računaljka i naheren globus na ormanu. Pritajen strah koji je čučao iza svake stvari u razredu rasplinuo se kao dim i sad se sva soba ispunila smirenim ljupkim sjajem jesenjeg dana. Onaj svijet napolju i ovaj u školi stopiše se ujedno i zaiskriše u oku svakog djeteta.

Odnos Brane prema svakom đaku bio je nevjerovatno prijatan, jednostavan i za djecu čaroban:

Učiteljica je išla od jednog do drugog djeteta i svakom đaku, dok je razgovarala s njim, činilo se da je ona zbog njega lično došla tu i da samo njega vidi i želi upoznati. Još se ne bi ni osvijestio od toga začaranog trenutka, a ona je već bila uz drugo dijete, ali još uvijek samo njegova i samo za trenutak odsutna.

Stoga nije bilo čudno što je općinila najboljeg učenika u razredu Miloša, i to još prije nego što mu je rekla:

– Bože, kakve krupne oči, kakve trepavice! Hajde, mali, pogledaj me pravo, ne stidi se!

Kad god bi krenula u selo, učiteljica je zvala Miloša da je prati. Dječak je volio da je kradom posmatra kod je pisala pognuta nad stolom.

Trepti, prelijeva se i klizi njezina zlatna kosa, bliješti pred njom papir kao da dobija sjaj od njenog lica i očiju i čitava njezina pojava zajedno sa stolom i knjigama izgleda mu kao jedan oživio, čudesno lijep kutak iz djevojčinih fotografija.

Kada je čuo da učiteljica odlazi iz sela, dječak se skoro razbolio. Plakao je i plakao. Godine su prolazile, ali se njegova tuga nije gasila. Dobijao je sve rjeđa pisma od učiteljice, a onda je i on postao učitelj. Saznao je da je udata, da i dalje radi kao učiteljica i da ima poodraslu djecu. Tek mnogo godina kasnije, u ratu, uspostavili su vezu: po svojoj kćeri poslala mu je pismo. Gledajući kćerku gledao je njenu majku, svoju učiteljicu, mlo nezaboravno lice koje je još u djetinjstvu zapamtio i ponio sa sobom. A ona (kćerka)?

Ona okreće glavu i gleda ga onim nekadašnjim Braninim očima, gleda ga povjerljivo i s mirnim smiješkom kao da mu nijemo priznaje da joj je tu, pored njega, dobro, sasvim dobro, da tu nema hladnoće, ni straha, nit ikakvih drugih teških i ružnih stvari.

Miloš nije izdržao pa je kćerku nazvao imenom njene majke: – *E, Brano moja, kako mi se osjećaš kod nas?* A ona je još začuđujuće odgovorila: – *Vratio si se?* na šta je uslijedio odgovor:

– *Da, da vratio. Nikako ne bih želio da te više izgubim.*

Kraj je krajnje liričan, pun emocije jednog dječaka, odličnog đaka, sada komandanta partizanskog bataljona u odnosu na jednu učiteljicu koja ga je očarala i ostala kroz čitav život nešto izuzetno svijetlo, lijepo i nedokučivo.

*Dok se vatra gasila i tama se zbijala oko jele, on je na svojim grudima pažljivo pridržavao glavu zaspale djevojke, a u čitavoj ovoj noći oko njega, činilo mu se, bilo je nešto od one večernje atmosfere Branine sobe, kad je nekad, kao dijete, svojim slabakim snagama pomogao učiteljici da savlada strahote, mrak i tugu i gledao je, zanijemio od ljubavi. Samo sad se sve proširilo i dobilo neslućene razmjere; tama se proširila na čitavu zemlju, strahote čudovišno narasle i umnožile se, a jedino je njegovo srce ostalo isto i ona, jedina i mila, koja se odmara na ukrštenim ratničkim kaišima iznad toga srca.*²³

29. Lik učiteljice pojavljuje se i u drugim Ćopićevim djelima. Recimo, u pripovijeci *DVIJE USAMLJENE RUKE* učiteljica Antonija nastoji da pomogne seljaku čija su se kola zaglibila u blatu.²⁴

²³ Voja Marjanović kritički ocjenjuje ovu pripovijetku: „Opservacije intimnog sveta Ćopić je saopštio i u prozi UČITELJICA. Međutim, njena fabula (o dečaku koji se zaljubio u svoju učiteljicu, da bi tu ljubav ostvario posle više godina u partizanima, sa njenom kćerkom) delovala je naivno i neuverljivo, pa je i cela priča ostala u maniru bledog i sentimentalnog pripovedanja, lišenog umetničke invencije i stvaralačke svežine. Istina, kao vid spisateljske pripreme, UČITELJICA je, izgleda, bila probni pokušaj za uspelju prozu *GAVRANI KOSOVKA*. Srodne u intimističkim tonovima, ove dve pripovetke se razlikuju u širini tematskog polja, spontanom doživljaju životne materije i načinu kako je ljubavna tematika našla mesto u priči iz ratnih dana“ (Marjanović 1982: 70).

²⁴ „[...] druga priča (*DVIJE USAMLJENE RUKE*) sadrži dve uporedne teme: prva je nemogućnost čestite seoske učiteljice Antonije Garić da skromnom ženskom snagom pomogne seljaku u blatu, a druga mučni seljački rad, argatovanje na zemlji, gde su nemoćne i *dve ljudske ruke*. [...] Gradeći lik učiteljice Antonije, težio je da otkrije uzroke unutrašnjeg nezadovoljstva mlade devojkice, ono rastakanje njene prirode odnegovane u patrijarhalnoj porodici i vaspitane u duhu moralnih vrednosti, a bačene u *sumorno planinsko selo* gde se morala suočiti sa *surovom primitivnošću života*, koji joj je doneo *klonuća i zatvaranja u intimni krug* [...] Učiteljica Antonija postaje u ovoj priči plemeniti sanjar i *neobični učitelj*: oca ničim ne podseća na *uobražene, raskalašne i buntovne uče* iz pripovedaka srpskih realista. Njena humana opredeljenost pozivu u zabitom bosanskom selu deluje kao nov kvalitet intelektualca, prosvetara u narodu. Povezujući dobronamerni karakter učiteljice Antonije sa okrutnom stvarnošću seljačkog života, Ćopić je kroz celu pripovetku lirski ponavljao moto svoje priče: *Malo su ovdje dvije ruke, malo i premalo* [...] Uporedo sa tim refrenom nametalo se pitanje koje je neprestano mučilo mladu devojkicu: *Zar svaka seljačka kuća u ovome oskudnom potplaninskom kraju*

30. Učiteljica je jedan od likova koji se javlja i u Ćopićevim kazivanjima kao što je RAZGOVOR SA UČITELJICOM (Čengić 1987/1: 113–114). Ona je bila *bijela, svečana, čista kao vila iz priče*. Kada ga je upitala *Pa čiji si?*, Ćopić je odgovorio: – *Mamin*. A na dodatno pitanje *A čiji si još?* uslijedilo je: *Djedov*.

31. Jedan od najliričnijih ženskih likova je majka, nekad s imenom, nekad bez njega.²⁵ Takva je i Nikoletina mati Marija (PROLOM, RAZVEZANI NIKOLETINA, SJEĆANJE NA NIKOLETINU) – *maloursna i slabunjava* žena koja se *durašno* i bez prestanka sa nečim borila. Ostala je udovica još dok su joj djeca bila sasvim mala (Nikola u petoj a Jelka u drugoj godini). Pričalo se po selu o tome kako je vodila rat sa lisicom koja se znala toliko osmjeliti da je vukla kokoš na jednu stranu, a Marija na drugu govoreći: – *Sram te bilo, ta jesi li juče jednu odnijela, ova je sad moja!* Uveče je zaključavala djecu, uzimala sjekiru i odlazila u njivu. I sve je padalo na njena nejačka leđa. Nikoletino odrastanje uz punu majčinu ljubav Ćopić opisuje sa puno topline.

Za vedrih večeri, krajem ljeta, majka je prigrtala stari očev kaput, uzimala s drvljanka sjekiru i zvala mališana:

– *Hajde, Nikolica, dušo, prigrni kožuh, pa ćemo u njivu da čekamo onoga lopova.*

– *Koga lopova, mama?*

– *Međeda, sram ga bilo. Opet je počeo dolaziti u kukuruze.*

Djevojčica je ostajala da spava, a dječak je odlazio zajedno s majkom u njivu podno šume i tu bi, u čošku, ložili vatru i smještali se da stražare.

– *Lopov jedan, sram ga i stid bilo, kako i on zna šta je udovičko, pa baš tamo udara – ružila je seljanka međvejeda. – Što ne ide gad tamo gdje u kući ima muška glava, a ne ovamo, u nejač i na jadno žensko.*

– *A jesam li ja, mama, muška glava? – pitao je mališan uzbuđen ljepotom ljetnje noći.*

– *Jesi, dušo moja, ali ti si još nejačak, malen. Kad mi ti ponarasteš, nek onda onaj mrcinjaš, međed, priviri u naše kukuruze.*

nije jedna mala nemoćna brodolomna laća koja odnekle uzalud očekuje svoga spasioca — čudotvorca [...]“ (Marjanović 1982: 30).

²⁵ Kod Ćopića nalazi Voja Marjanović kult majke: „Patrijarhalan u odnosu prema zavičajnoj etici, Ćopić je kult majke negovao od ranih dana svog književnog stvaranja, i uzvisio ga do simbola večite požrtvovanosti prema deci i odanosti borbi za slobodu, i to naročito u pričama iz ratnih dana i u poeziji posvećenoj revoluciji. Po Ćopiću, motiv majke zaslužuje isto toliko pažnje koliko i motivi preobražaja mladih u revolucionarnoj borbi i velikoj ljudskoj solidarnosti naroda u danima vojevanja. Majka je čovek koji, pored biološke brige o potomstvu, brine i o slobodi svoga naroda, o miru domovine i pobedi pravde u njoj: iako upućena na kuću i domaće poslove, bez društvenih obaveza izvan porodice, ona je u danima rata prihvatila i tu dužnost. U bogatoj panorami likova pisac je izvajao fizionomiju majke“ (Marjanović 1982: 62).

– *Ih, nek samo priviri!* – *skakao je na noge bosonogi dječčić.*

Pa tako, riječ po riječ, mališan bi i zaspao s mislima o svom budućem obračunu s medvjedom, dok je majka Marija, pogurena i zamukla, kunjala pored male vatre, vesele i budne u pustom noćnom podgorju...

Kada je Nikoletina otišao u partizane, učinilo joj da je opet postao neka-dashnje ludo i neuko dijete pa je počela da danonoćno strahuje nad njim.

32. U pripovijeci *SUROVO SRCE* majka Marija se oprašta od Nikolettine koji je bio na kratkotrajnom odsustvu. Bila se skupila i uvukla glavu u prostran muški kaput. Ta *sitna ženica*, ostarjela prije vremena, zgurena pored krupnog i nezgrapnog Nikolettine, ličila je na zimogrožljivo dijete. Nikolettini je brižno govorila *Nidžo, jabuko moja, čuvaj se kad tamo odeš i stalno podrhtava što od zime, a što od samohrane tuge. Splakana* starica je sina *meko* savjetovala da se pazi. Navikla na njegovu vrletnu narav, ona se nije žestila zbog nabusitih odgovora, nego ga je i dalje opominjala, a sve se bojala da će mu zaboraviti da kaže nešto što je najvažnije. Pri tome je još više tonula u izblijedjeli preširok kaput i počinjala da plače. Kada je ostala u u pustom dvorištu, upinjala se da kroz suze još jednom dobro vidi sina koji odlazi, ali su široka Nikolina leđa s nemilosrdnom brzinom nestajala iza bliske okuke. Razmišljala je: *Surova i vrletna majka Bosna, opora i škrtu u svemu, ne da ti ni u posljednjim trenucima rastanka da se nagledaš svoga najrođenijega: brzo ti ga otme i sakrije od očiju, baš onda kad ti je najdraži.* Nije čula paljbu, već je samo suznim očima pratila dvije crne prilike, jednu veću (svoga sina), jednu manju, koje su žurile ukoso niz udaljenu snježnu kosu, i vikala slabim glasom, iako je oni tamo nisu mogli čuti: – *Brže, Nidžo, brže, jabuko moja! Evo mene, ja sam u sigurnosti! Ne boj se za me, ne boj, golu-be!...*

33. Postoje i druge majke. U pripovijeci *MAJKA DRVARČANKA* stara Mara ispratila je sina Marka u vojsku. Od tada je stalno razmišljala gdje je i kako je.

Otada je svaka noć, puna bure i nemira, zasipala Martu ledenom i pustom tugom, pa bilo da je budna, bilo da spava. Često bi se iznenada trgla iza sna i u njoj bi šuplje odjeknulo: – Gdje je on?

Pošto nije imala sredstava za preživjeti, počela je da se koleba da li da proda Markovljevo odijelo i djecu prehrani, iako nikad ništa nije prodavala. Kada je ponudila odijelo jednoj seljanki, ispostavilo se da ta traži odijelo za svoga sina. Saznavši da se nudi sinovljevo odijelo, seljanka je rekla:

– *Ostaviću ti odijelo. Ko bi ga od greote odnio od našeg vojnika invalida.*

I tada su dvije napaćene majke začutale. Marti su suze lagano klizile niz izborano lice, a seljanka, pogurena i pognute glave, gledala je na drugu stranu,

dok su joj suze kapale: *Svaka je znala da ona druga plače i da joj je teško na duši, pa se nisu usuđivale ni da progovore ni da se pogledaju.*²⁶

34. Glavna junakinje pripovijetke MAJKA IZ GLUVOG DOLA je stara Maša, sitna pogurena i prerano ostarjela žena. Kada je početo rat, jedinac joj je otišao u Četvrtu crnogorsku brigadu i već bio tamo nekoliko mjeseci: – *Eh, koliko je vremena minulo od toga rastanka, čitav i vijek – misli se u sebi žena.* Počela je da strepi šta će biti od djeteta. Išla je u opštinu i raspitivala se, a onda smirila kada je saznala da je sa *Titom otišao.*²⁷

35. U tekstu MAJKA MILJA govori se o bračnom paru Milji i Peru koji nisu imali djece pa su obično privlačili iz šire porodice žensku djecu i hranili ih do udaje. Kada su došli partizani, primila ih je u kući i pomagala im. Milja je sve usrdnije dočekivala nove i nove borce te razne partizanske štabove. Međutim, nakon njihovog povlačenja u kuću je upala četnička grupa „poručnika“ Mutića i počela da ispituje koga je to gostila. Prkosno im je potvrdila sva imena koja su

²⁶ „Lik majke Drvarčanke Ćopić je prikazao u sklopu njene sirotinje i roditeljske požrtvovanosti. Kada je tokom rata najstarijeg sina ispratila u partizane, povelala je, sa ostalom decom, borbu za nasušni hleb; sama, bez ičije pomoći, ona gleda rođenu decu kako gladuju (*Mama, zašto se ne može jesti kolač od zemlje*) [...] da bi, najzad, pribegla neslućenoj pomisli da iz ormana izvadi i u besćenje proda sinovljevo odelo. Unutrašnju dramu majke Drvarčanke Ćopić je pratio u trenucima njene moralne borbe: da gladnu decu više ne hrani koprivama, držeći se narodnog običaja *da se odijelo poklanja posle smrti njegova vlasnika*, kako bi se što pre ugasio sećanje na njega. Ova unutrašnja dilema majke izmirena je snažnim osećanjem ljubavi i odgovornosti prema potomstvu i trezvenom logikom žene radnice; u ovoj pripovesti našle su mesto dramatične scene odluke majke Drvarčanke, da ipak proda odelo sina proletera seljanki čiji ranjeni sin partizan uskoro izlazi iz bolnice. Njih dve pronalaze zajednički jezik ne samo u kupoprodaji odelo nego i brižnoj materinskoj ljubavi prema sinovima koji se bore za *dobro naroda*: [...] Dočaravanjem atmosfere, Ćopić je u ovoj priči, više nego u ostalim, nijansirao unutrašnje virove svojih junakinja. U tihoj, sapatničkoj tuzi, opisivao je majčin veliki bol, koji se nije izražavao samo u suzama nego i nemom ćutanju, dubljem i potrebnijem nego najglasniji govor muškaraca“ (Marjanović 1982: 63). „Majka Drvarčanka iskazuje duboko siromaštvo ali zato veliku požrtvovanost: ona se stara da u životu, u danima rata, održi nejakom decu na svojim rukama pa čak po cenu da *proda sinovljevo odelo* ne znajući da li će se on iz rata vratiti ili ne“ (Marjanović 1982: 1988: 32).

²⁷ Boško Novaković ističe da u pričanjima Branka Ćopića običan čovjek ulazi u legendu kao što i legendaran skida svoj plašt izuzetnosti, a onda prelazi na lik majke Mare: „Zagledala se majka Mara u svog sina iznenađena i potresena: *Pero, sine, zar si i ti taj?! Zar je majka dočekala da svojim očima gleda junaka?!* Jer, izrastao je Pero od nekakog dečaka do spretnog i okretnog kalauza preko Une, nadrastao svoga plašljivog oca, oživeo majčinu hrabrost i pripravnost (IZMEĐU DVA BOJIŠTA). Izrasla je i ona Majka iz Gluvog Dola, priprosta seljanka koja je iz svoje usamljene kućice pod planinom sišla u selo, među ljude, postajući društveno biće“ (Novaković 1985: 310).

spominjali – da, hranila je i Petra, i Đurina, Šošu, i Slavka Rodića: *Hranila, bome, kao prava majka kao svoju rođenu djecu!...* Oštar i svu prasak presjekao joj je dah.²⁸

²⁸ Velibor Gligorić ovako tumači lik majke Milje: „U pripoveci MAJKA MILJA došlo je do poetskog izražaja ono bezimeno ljudsko koje spontano izbija iz svetlih izvora plemenite prirode, a koje je drago piscu Branku Ćopiću. Majka Milja je prosta, neuka starica seljanka, i plemenitim ljudskim osećanjem shvatila je da se ljudi u partizanskim redovima bore za čoveka. Ona je srcem shvatila da je ono za šta se žrtvuju mladi životi partizana nešto što donosi drukčiji, bolji i lepši život ljudskom rodu. Starica dočekuje svakog borca partizana kao rođenog sina i brine se za njega kao rođena mati. Njen lik bi mogao ući u poemu o narodnooslobodilačkoj borbi kao legenda o bezimenoj majci boraca koja toplinom srca, nežnom ljubavlju i materinskim bolom ispraća mlade partizane u ljute borbe. Priča o majci Milji liči na legendu, a međutim je duboko životno istinita, jer mnoge borce održalo je besprimerno požrtvovanje prostih starih žena koje su bdile nad njihovim životima kada su ih krile od neprijatelja. Mnogi pamte koliko je bilo jednostavne veličine u toj bezimenoj materinskoj ljubavi. Kao da podiže spomenik takvoj ženi, neznanom junaku revolucije, Ćopić je napisao ovu pripovetku, trudeći se da je što jednostavnije ispriča da ne bi povredio onu čednu, naivnu prostodušnost prirode postupaka starice koja daje svoja brižna materinska osećanja ljudima koje tek prvi put u životu vidi“ (Gligorić 1985; 270–271). Voja Marjanović dovodi majku Milju u vezu sa legendama: „U njenom liku oživela je legenda o ženi – seljanki koja ima veliko srce i koja pomaže ljudima – partizanima, slučajno ili namerno došlim na njen prag uz sami *namrgođeni Grmeč*. Pišući ovu pripovetku, Ćopić je imao na umu plemenitu misao da opiše širokogrudno materinstvo stare Milje, da prikaže njen prirodan materinski instinkt, njeno prostodušno plemenito srce, njenu rudimentarnu čovečnost koja se izlila u ustaničkim danima [...] Junakinja Milja živi u visokoj planini sa ostarelim mužem; njih dvoje, kao mnogi Popićevi starci iz predratnih priča, nemaju poroda, ali žele svakom dobro, i u tom nastojanju desna su ruka u davanju pomoći čoveku. U ustaničkim danima majka Milja otvorenih vrata dočekuje umorne i ranjene partizane; njena velika dobrota, koju podgreva otvorenost i razumevanje muža Stojana, nudi se ljudima, njihovim izmoždenim telima i dušama, kao preka potreba u studenim noćima. Svi njeni štićenici od samog partizanskog štaba, preko pojedinaca Petra, Buriše, Milančića, do Hamdije, komandanta bataljona, Turčina (*Pa ništa zato, Pero! Kad je dobar čovjek, nek je on živ i zdrav, pa ko bio da bio*) [...] imaju svu brigu i zaštitu pod njenim krovom. Toplo žensko srce ove čestite žene, puno nesebične darežljivosti, bilo je spremno na sve usluge ustanicima: ona hrani, mesi, previja i oporavlja partizane, ispraćajući ih najzad *sve do iza bašte kao svoje ukućane*. [...]. Nju niko ne umara niti se ona ičega plaši. Lišena dubljeg saznanja o ustaničkim ciljevima, majka Milja oseća jedno: da je na pomoći ljudima – borcima koji se žrtvuju za istinu i pravdu, od kojih će ceo narod imati koristi. Elementarna ljubav prema čoveku nesebične majke Milje biće, na žalost, kažnjena zverskim ubistvom od četnika: uhvaćena na delu, ona smireno odgovara pred neprijateljskim komandantom šta je i kako pomogla ljudima:“ (Marjanović 1982: 63–64).

36. U pripovijeci ISTORIJA MAJKE DRINE junakinja je ovisoka suvonjava stari-
ca, prava, ali nimalo kruta držanja, prosijede kose i s vječnim sjenom tuge na
sitnom upalom licu. Bila je to osamljena starica s čudnim imenom Drina. Imala
je troje sinova: Mila, Steva i Pera te posinka Janka, koji je držao dva zeca –
crnog Steva i sivog Mila. Trećeg zeca nije imala da bi ga nazvala po sinu Peru.
Ali rat je došao i dva su sina poginula (Mile i Stevo), a jedan ostao živ (Pero).
Obnevidjela od suza zbog tuge za djecom počela je da sve veću pažnju ukazuje
Jankovim zečevima. Tepala im je i mislila na svoje dječake.

*I Drina se, uveliko umirena, s olakšanjem u duši vraća u kuću, dok joj u ovlaženu
oku blista suza, koja se nikad konačno ne otkine. Nije to ni Stevina ni Milina suza,
one se uvijek slobodno i mirno rone, to je suza za onim trećim srećnikom, za Perom,
koji je čak i danas ostao po strani kao neko pastorče, a to majku boli kao tajna rana.
Boli, ali se drukčije ne može.*

37. I u poeziji se pojavljuje motiv majke, recimo u pjesmi HEROJEVA MAJ-
KA.²⁹

38. Ćopić ne daje samo dirljive opise drugih majki nego i svoje sopstvene.
Ona se pojavljuje kao motiv u poeziji i prozi. U pjesmama Ćopić se vraća u naj-
ranije djetinjstvo. U jednoj od njih – MAMIN I DJEDOV DJEČAK sjeća se kako ga je
majka korila zbog krađe krušaka i kako su mu u bihaćkom internatu dolazili
dječaćki strahovi: *Zgrabiće me noćas neko, | a **mama** je predaleko*. Njemu u
tuđini nedostala je majčina ljubav: *Bar da pride, da priviri | i nešto mi tiho
ša'ne, | čini mi se, živnuo bih | i stigao u Hašane*. Uslijedio je zaključak: *još sam
dijete svoje **mame***.

39. U pjesmi MAJKA nižu se slike majke i njene ljubavi prema dječaku: *Na
meku kosu dečaka snena | spušta se **topla ruka***. On zna da je ona kraj njega:
*Čuva ga, pazi **voljena majka***, posebno kada sanja strašne snove pa se budi i
traži zaštitu – tada mu se javlja njen mio glas. Pa i kada jutarnje sunce kroz
prozor proviri, njega gledaju i čuvaju mamine oči. Zbog svega toga, *večno će
pamtiti ruku, **mamine oči i i mio glas***.

40. Pjesma PRIČA O PALOM DEČAKU posvećena je sinčiću koji je otišao u parti-
zane i poginuo (*Petnaest leta*,³⁰ *možda i više, | proteklo brzo – žuborne vode – |
petnaest leta prošlo je, pamtim, | kako nam dečak s kolonom ode*). O dečaku-golu-
biću, dečaku nežnom priča njegova majka kao da je bajka: *Junakov život mek je*

²⁹ U ovoj pjesmi majka je religiozna, prostodušna, ali dobra i plemenita; ona umje-
sto ikone stavlja na odar ordenje mrtvoga sina: „U svečanoj i tužnoj atmosferi u sali
oživljava ratne uspomene na svoga sina i to je ispunjava ponosom. Emocije naviru
nenametljivo, naročito u drugoj, trećoj i četvrtoj strofi, u kojima postavlja pitanja
mrtvome sinu i odgovara na njih u toplom, nadahnutom monologu“ (Vuković 1981:
105).

³⁰ Pjesma je napisana 1958. godine.

ko bajka | **kad ga priča njegova majka**. Ona se s tugom sjeća kako ga je odgajala: [...] *gugutao je na mojoj ruci | i smeškao se svakome živom*.

41. Sjećanja iz djetinstva naviru u pjesmi PROLEĆE, u kojima se javlja i majka: *Pred oči ti rodno selo dođe, | brat i sestra, **zabrinuta majka** [...]*

42. U pjesmi PISMO Ćopić oponaša Jesenjina pa se slično njemu (*Je si l' živa, staričice moja?*) pita: *A ti, **mama**, kako si sa zdravljem?* Posljednja strofa počinje stihovima *Kako li sam poželio, **majko**, | da te vidim bar malo, zeričak [...]*

43. U prozi Ćopić slika majku primjenjujući postupak primarne i sekundarne naracije. U primarnoj naraciji pisac ne izbjegava da kaže kako je to njegova majka, a u sekundarnoj slika je kao da se radi o drugoj osobi. Prvi tip nalazimo u priči SUNČANI SVIJET MOJE MAJKE. U početnoj rečenici ističe da zavičaj njegove majke, *zagubljen daleko tamo negdje u Lici, živi duboko* u njemu kao tiha *svijetla pjesma bez riječi*. Ćopić se sjeća da je majka voljela pričati o svome rodnome kraju, a on bi je začuđeno gledao u lice: *Bila mi je ona za tih trenutaka tako bliska i tako daleka u isti mah*. Majka, nasmijana i bezbrižna, *tiha i blažena lica, obnavljala je sjećanja iz djevojaštva*. Njeno djetinjstvo pretvaralo mu se u srećan i sunčan svijet kakav se doživljava samo u samotnim sanjarenjima. Od tada su prošle mnogo godine, ali je u njemu i dalje živio daleki majčin svijet djetinjstva. I često bi u samoći zaželio da se nađe u *neviđenom majčinom kraju*, u majčinom *sunčanom svijetu*.

44. Majku Soju Ćopić spominje i u tekstu DELIJE NA BIHAĆU:

– *E, vala, **moja mama Soja** voštala mi je leđa i komšiluk ispod leđa svakojakim predmetima: mašicama, kašikama, ularom, miješalicom za puru, oklagijom, proštacem, motkom, šibom, goveđom uzicom, psećim lancem, dugim šljivotresom (motka kojom se tresu šljive), vojničkim opasačem... ♦ Kakvo mi je zadovoljstvo kusati iz puna suda? Nikakvo! Ali strugati ćup u kome je bio med, e, to se traži. Čini mi se da sam se vratio u djetinjstvo i da opet stružem kotlić od mlijeka koji mi je štedro poklonila **moja mama Soja**.*

45. Sekundarna naracija dolazi u formi pričanja o majci pod drugim prezimenom – *Soja Čubrilova* (pravo ime Ćopićeve majke bila je Sofija, Soja, rođena Novaković). Ona se pojavljuje u tri pripovijetke: SMRTNO RUVO SOJE ČUBRILOVE, PISMO SOJE ČUBRILOVE i PEKIŠINO PISMO.

46. Priča SMRTNO RUVO SOJE ČUBRILOVE prilično je autobiografskog karaktera: opisano je kako se svršeni učitelj Bora (Branko Ćopić) vraća na selo i mašta da započne studije, ali njegova majka, udovica Soja Čubrilova, nema novca da mu ispuni želju. Bila je to brižna, *oslabla*, napaćena seljanka. Ona shvata da sinu nema života na selu pa grčevito razmišlja i traži izlaz: *ćutala je zamišljena i tiša nego dosada*. Bora je osjećao da se nešto u njoj lomi i kuva: *Pognuta pod šivaćom mašinom, ona je počesto, kad bi jenjao poljski i kućni posao, po čitav dan*

bez odmora i bez jela šila seoskoj mladeži oprave i tek se kasno uveče dizala blije-
da i mrtva umorna. Ali ni Boru nije bilo lako da sve to mirno posmatra:

*Gledajući tako nju kako tiha i bezglasna, poput sjenke, hoda i usprema po kući i bra-
ta kako, vraćajući se s posla, teška i umorna koraka, sjeda za postavljenu stolicu pre-
rano ogrubio i uozbiljen, Bora bi često izlazio van ostavljajući nedojeden ručak (znao
je da njih oboje sad ćutke gledaju za njim) i u grlu bi ga počela stezati gorka i bolna
pomisao: – A zar vrijedi da on zbog svega ovoga, zbog svojih načela i svog izgrađiva-
nja, upusti i bez pomoći ostavi ovo dvoje paćenika.*

I majka donosi tešku odluku: daje sinu svoje ukopno ruvo (243 dinara) da ode
na studij:

*– Evo, sine, sve ljeto sam, kad god sam zeru vremena uvalila, prosjedila za onom
sretnom mašinom, ne bi li štogod izgalijala i sastavila da kupim što na onoga mla-
đeg ti brata, goljušan je kukavac, ko prosjače, a ćela sam i na se štogod... evo, vidiš
me, prnjava sam ko ona Ciganka što pazarnijem danom dolje u Krupi, na govedarni-
ci, vraća narodu u karte... Imam u ovome zavesku 243 dinara, a u ovome drugom...
to mi je znaš za pokrov i za smrtno – ukopno ruvo, ako mi, ne daj Bože, potreba
(oslabljela sam nešto ovo zadnjije godina), a nije red da ćoeke saranjuju prnjava i
gola ko kakva prosjaka... Uzmi, sine, i to... bolje je da tebi živu potreba, a šta će
meni: ni živio mi više ne treba, a kamoli mrtvoj... moje bilo i prošlo a tvoje tek nasta-
je. Uzmi, dijete, i nek ti je sa srećom... A vođe sam ti u rusak spremila ono tvoji-
je prnja i nešto jela. Najbolje ti je da sad odma podeš, vidno je i mjesečina, a bolje ti je
da si zaranije de treba... Znaš, pođi sad dok ti brat spava, žao mi ga je, on se siroma
još nada da ćeš ti ostati i tražiti službu pa da i njega čime pomogneš. A kad već odeš,
on će lakše preboljeti kad te već nema, nego da gleda svojim očima kako odlaziš...*

Slijedi dirljiv oproštaj majke i sina:

*Soja ga isprati do drvljanika i, uzdržavajući silom navalu suza koje su već nezadr-
žljivo navirale i pele se u grlo, dobaci mu ohrabrujući: – Bože ti sretan put, sine... Pa
piši, nemoj da se majka brine... i čuvaj se...*

*Gledala je za njim kako po jasnoj mjesečini odmiče čvrstim muškim korakom i neis-
kazano milje i nekakva bolna radost prostruja joj dušom.*

– To je moj sin, moj soko... Isti ujak... moj Boriša... junak.

*A kad mladić iščeze na zavijutku iza gustog reda jabuka divljakinja, oblivenih
gustom mjesečinom, Soja se u nedoumici obazrije oko sebe, jer joj se učini da je nešto
izgubila ili zaboravila, a onda, klonuvši kao podsjećena, sjede na drvljanik, podboči
glavu rukama i zaplaka bujno kao kišna godina.*

47. U drugom tekstu PISMO SOJE ČUBRILOVE saznajemo da je majka bila gla-
sovita po tome što je svima po selu pisala pisma. Ali predmet priče nije to, već
novine koje joj je knez donio i u kojima je objavljen tekst sina Bora:

*– Ma jes od Bore, Sojo, ama nije pismo neg nešto drugo. Evo, baš mi sad ovo dadoše
u općini. Na, veli, gospodine kneže, ponesi ovo toj vašoj glasovitoj Soji što no vam svi-
ma po selu piše pisma. Evo, veli, ovo joj je sin soćinio i u novine nadrukovo. Eto, ti si
pismena pa pročitaj. Ima ti tu, piso je tvoj Boro, kako se Đuro Jerković zlopati i muči
sijekući i cijepajući po Grmeču jeliike da koricu kruva zaradi, ima sve i kako je Đuro
tamo pogino, i šta je sve pred smrt mislio. Ama sve, kažem ti, ko da je on to sve svoji-*

jem rođenijem očima gleda. Ma kako li ga nako sroči i napisa, da mi je samo znati. E, Sojo, vjere mi, valjan ti je i pametan dječak, mora se priznati.

Majka je tu vijest i te novine primila sa velikom radoznalošću:

Soja popričeka dok knez sasvim ne zamače iza okuke, a onda tek prisjede na prag i puna uzbuđenja stade da pregleda novine. Godilo joj je tako da ostane sama sa svojom radošću, da niko ne bude svjedok tim njenim toplim razgovorima sa sinom koji je negdje tako daleko. Tako je ona činila uvijek kad bi joj od Bore stiglo pismo; popričevala bi dok joj mlađi sin i ostala čeljad odu na posao pa bi izvadila pismo i po nekoliko ga puta pročitavala.

Kada je završila čitanje, sjetno je zaklimala glavom:

– Dobro si sve to kazao, sine! Sve je to tako. Ali ima još dosta toga, dosta toga za što ti možda i ne znaš ili si već poboravio. Ej, ej, da si ti samo ovde među nami...

U Soji se rodila želja da svom dalekom sinu iskaže sve bole i nevolje što ih je znala u selu. Sa dna svoga kovčega izvadila je hartiju i kovertu te počela da piše:

... I sine moj rođeni, pišem ja svijem našijem težacima pisma kad im će treba, svi se oni preda mnom izjadaju, pa ja dobro znam sav njiov čemer i kuburaciju. Ej, neuka sam ja i prosta žena da bi sve to umjela iskazati, tu bi trebale nečije teške i krupne riječi. A ti dobro znaš, rođeno moje, da si ti naše dijete i red je, da ti ispred nas tamo progovoriš. Sjeti se nas i naše težačke patnje i reci im sve to. Nemoj zaboraviti da kažeš i kako su Mićanovu kravu promuntali i prodali mesaru, i kako je Duka zimus išla u šumu da tovari drva pa poslije rodila mrtvo dijete, i kako se stari Pekiša ni na Božić nije imo čim da omrsi pa vazdan plako kod kuće u zapečku i kako...

*... Sve to napiši i kaži, sine, i prokleta ti od nas svižu bilo ako zatajio i ne rekao onako kako jest. Eto, to ti kaže tvoja majka...*³¹

48. U pripovijeci PEKIŠINO PISMO ističe se da je Soja Čubrilova bila jedina pismena žena u selu. Ta umna i razborita žena bila je u čitavom kraju poznata po tome

što je umjela da složi i napiše tako lijepo i žalobitno pismo da bi se i kamenu srce rasplakalo. Pisala je ona pisma i za ljude u Americi, i za barabe po svijetu, i sinovima u vojsku. I uvijek tako poslije njezina pisma dolazio je ubrzo odgovor pa ma kako okorjela baraba bio onaj kome je poslato.

Kada ju je stari Pekiša zamolio da sačini pismo sinu koji se već drugu godinu *izgubio* u Persiji, Soja je bilježila sve što joj je diktirano, ali je ponešto i dodavala te stalno bila u mislima sa svojim Borom.

³¹ „Ima Čopić čak i jednu pripovijetku (PISMO SOJE ČUBRILOVE) u kojoj majka u pismu moli sina pisca (nije li to sam Čopić?) da više piše o seljakovoj nevolji, što nije ništa drugo nego Čopićev književni program i stav. Jer, u većini Čopićevih pripovijedaka između dva rata ta molba piševe majke u potpunosti je uslišena“ (Tutnjević 1985: 401).

Pišući tuđem sinu sjećala se i svog Bore, koji je isto tako negdje u tuđem svijetu, možda je i go i bos i gladan, a možda večeras tamo kod njega pada kiša, a on nevoljan luta gradom i kišne i studeno mu je. Može to biti, jer svijet je ovaj golem i prostran i dok je na jednom kraju sunce, na drugom pada kiša.

Piše Soja tuđem sinu, kao kroz maglu čuje riječi ono dvoje starih, a misao joj je daleko, daleko u tuđim nepoznatim krajevima, kud su otišli svi ti njihovi sinovi. Tuga joj se pela u grlo, suze navirale na oči i ona je u isti mah pisala i svom sinu i sinu Pekišinu i sinovima sviju tih seljaka iz svoga kraja. Govorili su ono dvoje, tužni, pogrbljeni i stari, ali ona kao da nije više čula glas ni jednog ni drugog, govorilo je to i uzdisalo odnekle iz dubine vlažne i studene jesenje noći čitavo selo, žalilo se jedno, napaćeno i ubogo selo svojoj djeci rasutoj po svijetu, a Soji se razvezao jezik i razbistrio um i ona je kao u groznici slagala i zapisivala riječi svoga sela.

49. Jedan od motiva u Ćopićevom ratnom stvaralaštvu je partizanska majka.³²

50. Branko Ćopić se sjećao majke i u razgovorima. Tako je Enes Čengić zabilježio jednu od njegovih priča – zvala se MAJČINA UDAJA (Čengić 1987/1: 164–165). U njoj se kazuje kako je na veliku žalost saznao da mu se majka ponovo udala jer je *kuća ostala bez zrele muškog čeljadeta* (Čengić 1987/1: 164). Pošto su mu se đaci rugali, bilo ga je sramota pa ga je *spopala velika muka i nevolja*. Bilo mu je neobično teško, pogotovo uveče kada bi vidio kako se novi muž *razgaćen uvlači k materi, a mene, uf, bože oprosti, sramota da ne može biti veća; pa mi nešto teško na duši, pokrijem se po glavi a od jada ne mogu da zaspim*. Ali za njega je došlo nešto još gore: *mama rodila dijete!* Dugo mu je trebalo da se navikne na tu situaciju. Posebno se bojao da će ga majka zaboraviti i ostaviti. Stoga je stalno plakao:

³² O Ćopićevoj partizanskoj majci piše Voja Marjanović: „Uvek poetski disponiran, humano otvoren i ljudski privlačan, on je likove majki predstavio kao kompleksne ljude, spremne da ženski tumače život i vreme u pomeranju carstva, ali i da u takvom vremenu mogu da budu ravnopravni učesnici događaja, upućeni u sve neminovnosti ratnih zbivanja i stradanja, da budu saborci i pomagači opšte borbe, da stegnu srce nad tragedijama i odvažno se ponesu u časovima poraza. Takve majke pružaju veliku pomoć revoluciji i njenim ciljevima: one su oslonci partizanskim pohodima, uteha i nežnost borcima – sinovima, čuvarke mnogih partizanskih tajni“ (Marjanović 1982: 62). „Težeći da u nekoliko likova partizanskih majki sažme njihove ljudske vrednosti, Ćopić je zalazio u njihov život, u duboke materinske strepnje i njihovu požrtvovanost. Prikazao ih je kao odvažne i kada sebe bez ostatka pridaju brizi o gladnom sinu, kome na front odnose hranu (SUROVO SRCE), i kad postidene pred drugim majkama (čiji sinovi nisu krenuli stranputicom) dostojanstveno gledaju u budućnost (IZDAJNIKOVA MAJKA), ali i kada zaostale, u zabitim krajevima vrletnog Podgrmečja, oseće vlastiti preobražaj odlaskom sina u rat i dožive *izlazak iz pustinje*, među ljude, u slobodan svet“ (Marjanović 1982: 62–63).

[...] *kad odemo ovcima, plačem i cvilim, žao mi je bilo što će me mati ostaviti. Proplakao sam ja mnoge svoje dane. Mati to nije znala, pošto o tome nisam pričao niti to dijete može pričati. Ponekad mi sad padne na um da joj ispričam, pa opet sve kao zaboravim* (Čengić 1987/1: 165).

51. Postoji Čopićevo kazivanje POKLON MAJCI o tome kako mu je majka izvela novu košulju crvenim koncem (Čengić 1987/1: 96). Međutim, brao je trešnje pa pošto nije imao u šta da ih stavi, trpao ih je u njedra. Od toga je nova košulja postala sva crvena. Kada se mami se pohvalio:

Mama! Mama... Nabrao sam ti trešnje...,

ona je, vidjevši košulju, dograbila mašice.

52. U drugom kazivanju PAMETNO MAMIMO DIJETE je kao reakciju na majčino pismo o velikoj suši opisao vrijeme kod njega u Bihaću, a pod uticajem upravnikovih novina i vremenskih prognoza: [...] *u Bihaću je velika depresija nad Atlantikom. Polje visokog pritiska širi se od Karpata* [...] (Čengić 1987/1: 169–170).

53. Neobičan je lik babe Todore (DELIJE NA BIHAĆU, LJILJAN VODI KARAVANE). Pisac je nigdje podrobnije ne opisuje, već slika isključivo kroz njene postupke. Pripadala je kategoriji ljudi koje je Skender Kulenović nazivao *mečkama grmečkim* (DELIJE NA BIHAĆU). Ta čuvena baba ispod Grmeča bila je čakarasta, golema, dosjetljiva, podrugljiva, ratoborna, odlučna, otresita, kuražna i bez dlake na jeziku. Ovo posljednje možda je njen najizrazitiji marker. Posebno je upečatljivo njeno nizanje epiteta upućenih Lijanu: – *Aha, zini da ti kažemo, **konjska perjanico, govedi barjaktaru, kozji stjegonošo, ovčiji zastavniče!** – zagalami baba Todorija* (DELIJE NA BIHAĆU). Odlikovala se neobično sočnim i slikovitim jezikom. Up.: *Tu nam baba Todorija dade po jedan varen krompir da „pročistimo grlo“, kako ona reče* (DELIJE NA BIHAĆU). Nije birala riječi u izražavanju svoja mišljenja. Npr.:

– *Kad stalno nosiš praznu tu svoju čuturastu glavu na ramenima, onda možeš i tu vojničku čuturu o pasu!* – *podrugnu mu se baba Todorija* (DELIJE NA BIHAĆU). ♦ – *Dade ti meni, bogami, lijepu karakteristiku, ne bi je bolju dobio ni od babe – Todorije* (DELIJE NA BIHAĆU).

Doskočicama se izvlačila iz raznih situacija, recimo:

– *E, vala, da mi je uhvatiti toga Zuku Zukića, ja bih ga pitao kako on to odaje vojne tajne tamo raznim bakutanerima!* – *zaprijeti Lijan, ali ga **baba Todorija odlučno poklopi svojom doskočicom:*** – *Zuko Zukić nam je rekao da naše raspletene kose ne mogu pomoći jedino tebi, jer ti čim nategneš iz te tvoje čuture, odmah ćeš početi da zaplićeš i preplićeš tim tvojim krivim nogama* (DELIJE NA BIHAĆU).

Bila je majstor u sklapanju priča, što su i drugi isticali: – *Zamisli kakav bi izgledao tvoj i moj juriš na most u priči babe-Todorije* (DELIJE NA BIHAĆU). Vodila je neobične pregovore: *Ubrzo bolničari otkriše babu – Todoriju u nekim vrlo neobičnim pregovorima s jednim petnaestogodišnjim kurirom, najmlađim ranjenikom u čitavoj bolnici* (DELIJE NA BIHAĆU). Ranjenici su išli kod nje na oporavak:

*Uveče bolničari nadoše njegov ležaj prazan i na njemu samo kratko oproštajno pismo: „Dragi drugovi, odlazim na oporavak kod drugarice Todorije, jer me je svojim nagovaranjem i srdačnim molbama toliko zaludila da više ni sam ne znam šta radim“ (DELIJE NA BIHAĆU). Vozila je kolima topovske granate, čuvala žito u groblju: – Evo vidite, ovako se mi dovijamo – reče baba Todorija. – Imao mi koliko god hoćeš grobova u kojima je sahranjeno žito. Neprijatelji ne pada na um da ga ovdje traži (LIJAN VODI KARAVANE). Kad joj se neko ne bi svidio, ganjala bi ga ražnjem: – Nisam se ja krio među teoce ni **kad me je pojurila ražnjem čuvena baba Todorija ispod Grmeča!** – graknu Lijan kao sivi soko iz uranina gnijezda. – Evo moga bombaša Đurajice pa neka on potvrdi moju istinitu priču (LIJAN VODI KARAVANE). ♦ – Kakvoj Todoriji! **Umalo me nije umlatila nekakvim ražnjem kad smo išli u susret srpskim i crnogorskim proleterima – dočeka Lijan.** – Uostalom, ja sam se već davno vjenčao s rakijskom bocom, Rajkom Šljivić (LIJAN VODI KARAVANE).*

Pisac je komično prikazuje u kontekstu muževljeve „prevare“: *Te kakvi su im bili muževi, te kako nijesu volili da peru noge, te kako su hrkali u snu, te kako su se češali, te kako su pili i tukli se po bircuzima, te kako je muž babe Todorije prevario svoju babu i otišao u partizansku vojno-tehničku radionicu, jer je bio kovač, te ovo te ono...* (LIJAN VODI KARAVANE).³³

³³ Interesantan je i lik babe Deve iz pripovijetke POSLIJE SVADBE: „[...] starom Cviji njegova baba Deva na jednoj svadbi čepanjem ispod stola zabranjuje da pije: *Eto i ta njegova baba voli da potegne i to još kako, a gledaj ti, molim te, kako se samo danas drži ko svetica*. Ako ovaj put i ne analiziramo koliko je životnog iskustva ovog svijeta utrošeno da bi se došlo do jednog takvog znaka za opominjanje, kao što je čepanje ispod stola, našu tezu moći ćemo da dokažemo i na onom čuđenju starčevom što mu se žena, koja inače voli da pije, sada, na svadbi pravi svetica, pa neće da pije ni ona, niti njemu dâ. I to je jedan jezički znak koji mnogo više znači nego što se to na prvi pogled čini. U njemu se krije opširan odgovor zašto njegova baba tako postupa, samo taj odgovor treba naći. I u ovaj jezički znak (ovaj pojam se stalno upotrebljava uslovno!) ‘investirano’ je ogromno životno iskustvo ovog svijeta i u njemu se zapravo krije čitav moral ovog svijeta i njegova specifična etikecija koja se sastoji u tome da se pred svijetom ne smiju pokazivati svoji po roci i nedostaci. U tom znaku se nalazi i običaj ovog patrijarhalnog svijeta da žena ne smije da ima poroka, da pred muškarcima i ostalim stranim svijetom mora da bude povučena kao mlada i da pazi na ugled svog muža. (Zbog toga Deva i ne pije, a ne dâ da pije ni svome mužu.) Iz ovoga bi se dalje, takođe, mogla pisati čitava studija o ponašanju žene u patrijarhalnom društvu, ali je, nadamo se, i ovo dovoljno da bi se vidi princip dešifrovanja jednog jezičkog znaka“ (Tutnjević 1985: 407–408). „I ovdje je riječ o složenim ljudskim metamorfozama koje Ćopić daje u pozadini anegdote, a koje odaju duboko ljudski karakter njegovih likova. Jer, na tim, anegdoticnim i beznačajnim sadržajima, Ćopić dokazuje svu složenost i bogatstvo ljudske duše. U ovoj priči na jednom prividnom snopu dvoje staraca zapravo se dokazuje njihova velika bliskost koja počiva na blagoj i humanoj ljudskosti: starac napada babu zbog neke njene ‘veze’ sa

54. Netipični ženski lik je djevojčica Veja, koja brani dječake, tuče čobane, juri pse, jaše neosedlanog konja, pije rakiju... (GLAVA U KLANCU, NOGE NA VRANCU).³⁴ I Margita iz pripovijetke MARGITA DJEVOJKA je specifičan lik, čiji je osnovni marker samoća, usamljenost.³⁵ U Ćopićevim djelima sestra se s ljubavlju i lirič-

Kokrljom, a u stvari je grdi zato što mu nije dala da pije. Iza ovog njihovog simpatičnog roškanja, koje je samo usput i izazov njihovoj bliskosti, oni se, naravno, izmiruju“ (Tutnjević 1985: 414).

³⁴ Interesantni su i drugi likovi, recimo Janje iz GLUVOG BARUTA, za koju Skender Kulenović kaže: „Janja je okovano bjekstvo iz ove gluhe zabiti, učamljena sanja kako putuje na velikoj bijeloj lađi za davnim, jedva poznatim ocem u svijet, u otvoreni i svakog čuda i ljepote puni svijet, zimogrožljiv svijet usamljenosti pod osojnim grmom s koga se ptice ne dozivaju. Ćopić ju je satkao od paperja napuštenih gnijezda, od baršuna proljetnih maca i tankih svilenih niti što plove nekud vazduhom na snenom jesenjem suncu, i svu od neke čemerne mjesečine; Tigar, banuo je u njenu čamu odnekud iz svijeta pun krila i svjetova, zasvijetlio u njenoj tami čarobnom vatrom kao krijesnica, banuo kao sreća, [...] ali njih dvoje naći će se kao krijesnice u mraku i ona će samo nastaviti svoj davni unutarnji zagrljeni razgovor i put s njime. Ovaj trepet-lik, i sam spoj ovih dvaju bića, na samoj ivici melodrame ali i bez trunke melodramske, Branku Ćopiću je za čestitanje, i kao jedna prinova u svijetu likova i kao precizno psihološko tkanje jedne egzaltacije.“ (Kulenović 1985: 291–292). Radovan Vučković ističe da je Janja tipična Ćopićeva lirska i baladična ličnost: „Rano je ostala bez oca – otišao u Ameriku. Brzo je postala udovica. Izvaja se iz grube seoske okoline nekom šimunovićevskom žeđi za nepoznatim, nasleđenom od oca skitnice. Sanjalačka priroda, sklona knjizi i neodređenom maštanju, ona u svesti stvara sliku nepoznatog muškarca čije će mesto, u ratnom vihoru, zauzeti neustrašivi Tigar. Čeznja za neznanim i izlaskom iz svakodnevnih muka, ovaploćuje se u junaku-ratniku. U romanu oštih diskusija, surovih borbi i preganjanja kristališe se jedan nežni i pomalo sentimentalni sloj. Ljubav prekida iznenadna Tigrova smrt Ali, iza njega ostaje dete“ (Vučković 1981: 75).

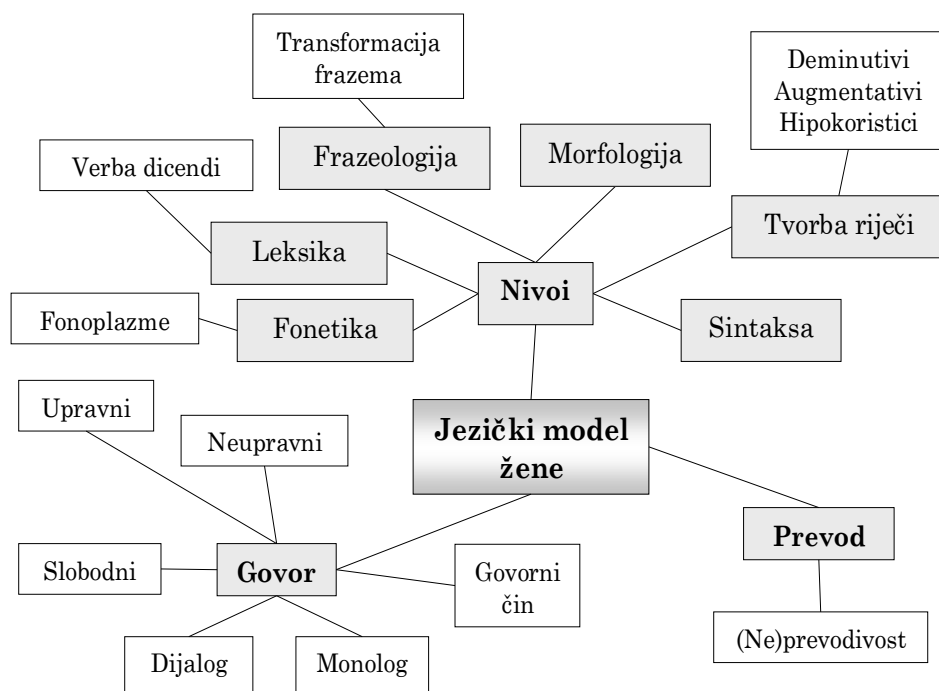
³⁵ Boško Novaković konstatuje: „Sama je Margita, u svom sobičku kraj prozora na koji je sužen ceo njen vidik, dok napolju *lelujava sniježna tišina briše stvari, događaje i ljude, a teška zemlja diže se i plovi u maglu kao miran i veličanstven brod*. Prebira devojka u sećanju dane i događaje, osluškuje glasove: nema ničega, sve je prazno, beznadno, neutešno. Deca njenog brata namestila su zamku u koju se uhvatila senica. Istrčala je Margita i oslobodila senicu, ali mrtvu i ukočenu. Ostavila je sa mrtvom pticom i tajnu nadu da bi joj, možda, njeno društvo razbilo gluvu tišinu osamljene devojačke sirotinjske sobe. Ta pustoš jednog života, sabijena u beznade jednog trenutka, daje minijaturi Branka Ćopića moderan psihološki akcenat“ (Novaković 1985: 307). Voja Majanović ukazuje na to da Margita osjeća ponavljanje vremena i trivijalne događaje koji ispunjavaju njen djevojački život: „[...] devojka Margita, kao i mnogi Ćopićevi likovi, pati od usamljenosti, mada i od *teškog osećanja čežnje*, jer je zašla u godine, a niko joj od momaka *ne prilazi*. Tuga u sivilu dana povećava se u ovoj priči kada Margita čuje momke kako *kreću u ašik* i razdragano pevaju u noći“ (Marjanović 1982: 35).

no slika, ponekad u kontekstu odnosa prema braći. To se vidi i iz BAJKE O SESTRI KOVILJKI.³⁶

55. U Čopićevim kazivanjima najčešća su sjećanja na prve ljubavi. U njima dominira lik Zore: SA ZOROM U PARKU (Čengić 1987/1: 185–186), ZALJUBLJEN KAO MAČAK (Čengić 1987/1: 214–215), KIŠA POLJUBACA (Čengić 1987/1: 215–216), LJUBAVNA LUKA (Čengić 1987/1: 216), SASTANAK KOD DŽAMIJE (Čengić 1987/1: 216–217), BRANKO TRUBADUR (Čengić 1987/1: 224), U DUKINIM PANTALONAMA (Čengić 1987/1: 188), ROJ MAJSKIH KRIJESNICA (Čengić 1987/1: 185–186), KLOPKA NA TAVANU (Čengić 1987/1: 191), SASTANAK S DANICOM (Čengić 1987/1: 194–195), ŽENSKE SPLETKE (Čengić 1987/1: 185–186), Zora je, kao i sve druge djevojčice, bila ljubomorna čim bi Branko spomenuo neku drugu (recimo Danicu: *Nakon kobnog trenutka kad me zatekla kako pored Une s Danicom čitam knjigu, Zora nije htjela ni glave da okrene na mene*). Nježno ga je gledala kada bi se oduševila nekim njegovim podvigom. Zora je bila spremna na susret sa njim i iskakanjem kroz prozor (pomoću ljestvi koje je bio donio Branko). Jednom mu je *vragometna* Zora u školi šapnula: *Mama odlazi nekim poslom čak na drugi kraj grada i neće se sigurno do kasno vratiti*. Branko je prihvatio ponudu, ali je upao u zamku pa se jedva izvukao. Znala je da u znak pažnje krišom pokloni Branku ružin pupoljak iz svoje bašte.

56. Jezički model se gradi na osnovnim elementima komunikacije. To su: strategija, taktika, ciljevi, fokusiranje, komunikacijski neuspjeh (nerazumijevanje, greška, promašaj, poraz); ženski jezik; ženski jezički markeri: afiksi, riječi, oblici, tvorenice, izrazi, frazeme, poslovice, konstrukcije, uzrečice, poštapalice; ženska onomastika; psovke, tabui, eufemizmi; jezik ženskog tijela (pogled, pokret, znak, izgled, boja, držanje, hod, grimasa, poza, gestikulacija); signali i simbolika odjeće (suknje, pantalona, šala, bluze, košulje...), nakita i ukrasa.

³⁶ „BAJKA O SESTRI KOVILJKI izdvaja se svojom lepotom. To je lirska priča o sestri i tri brata koje su ratni vihuri odneli sa sobom. Sjedinjeni ljubavlju u životu, sestra i braća su i posle smrti sjedinjeni visokim idealima za koje su izginuli. Ovo je jedna od najljepših Čopićevih priča. U njoj je pisac oplemenio rodoljubivost i slobodarstvo bratskom i sestrinskom ljubavlju, a veličinu i cenu narodnooslobodilačke borbe uzdigao na stepen vrednosti života. U ovoj pesmi žrtvama, Čopić je postao pesnik života“ (Marković 1985: 380).

Ilustr. 5. Čopićev jezički model žene

57. Što se tiče ženske onomastike, lična imena su rjeđa – izrazito su u prednosti muška (123: 11): *Katica* (80), *Kosovka* (28), *Lunja* (98), *Marija* (36), *Milka* (21), *Mirjana* (33), *Leka* (31), *Ćana* (25).³⁷ Ponekad se podudara muško i žensko ime: *Sava* i *Savo* kao muško ime (182) i *Sava* kao žensko (5). U ovoj sloju riječi dominiraju srpska imena, manje ima muslimanskih/bošnjačkih; među njima nalazi se samo jedno žensko ime – *Esma* (11). Rijetki su ženski etnici (imena stanovnika pojedinih gradova) i nomina regionalia (oznaka regionalne pripadnosti): *Ličanka* (3), *Podgoranka* (1), *Grmečanka* (2), *Slavonka* (1). U odnosu na imena pisac mnogo rjeđe koristi prezimena (svega 17 u frekvenciji do 20), ali sva su muškog roda. Umjesto prezimena nerijetko se daju nadimci (kognomeni) i to samo za muškarce, među kojima se izrazito izdvaja *Stric* (335). Muškarci dobijaju nadimke i po ženama, npr. Đukan „*Prasica*“.

I u kategoriji rodni naziva pisac više koristi riječi za označavanje muškaraca (11: (8))³⁸. U ženskoj skupini izdvaja se *žena* (251), *djevojka* (219), *baba* (154), *djevojčica* (60), *cura* (34), *curica* (34), *starica* (26), *baka* (21) i *djevojče* (9). Imenice za oznaku starijih osoba takođe se manje tiču slabijeg pola (238: 201),

³⁷ Statistički podaci u leksičkoj analizi izvučeni su iz primarnog korpusa.

³⁸ Samu riječ *muškarac* nalazimo 18 puta.

iako je odnos leksema drugačiji (2: 5): *starac* (166), *čiča* (74) – *baba* (154), *cura* (34), *curica* (34), *starica* (26), *baka* (21)³⁹. Dosta ima riječi koje se vezuju za djetinjstvo, među kojima su i imenice za oznaku ženskog pola – *djevojka*, *djevojčica*, *cura*, *curica*, *djevojče*: *dječak* (635), *momak* (330), *djeca* (255), ***djevojka*** (218), *dijete* (150), *djetinjstvo* (61), ***djevojčica*** (60), *dječurlija* (40), ***cura*** (34), ***curica*** (34), *mališan* (33), *omladinac* (29), *dječaćina* (23), *momčina* (20), *mladić* (20), ***djevojče*** (9).

Ćopić vrlo rijetko ukazuje na nacionalnu pripadnost, pogotovo žena – najčešći su muški etnonimi *Talijan* (233), *Nijemac* (55), *Turčin* (45), *Srbin* (41) i *Hrvat* (23), a manje je ženskih: *Ciganka* (14), *Hrvatica* (6), *šokica* (5), *Srpkinja* (2), *Jevrejčica* (1), *Latinka* (1), *Mađarica* (1), *Ruskinja* (1). Riječ *Musliman/musliman* (64) javlja se 64 puta, a *muslimanka* samo pet puta.

U pišćevom pripovijedanju nalazimo tri osnovna tipa djelatnosti – civilnu, vojnu i policijsku. Među frekventnim civilnim nazivima nema ženskih: *seljak* (331), *poljar* (162), *knez* (82), *crkvenjak* (34), *pop* (31), *doktor* (29), *car* (21), *kralj* (21) i *pjesnik* (21). U grupi leksema koje se odnose na proces obrazovanja nalazi se samo *učiteljica*: *đak* (72), ***učiteljica*** (49), *učitelj* (76), *učenik* (10). Ženskih imena nema ni u kategoriji zanata – *kovač* (48), *majstor* (39), *kožunlija* (16), *šeširlija* (7), *zanatlija* (4), u oznakama osoba sa narušenim zdravljem: *invalid* (21), *ranjenik* (28). U grupi riječi vezanih za mikrosocijalne odnose dominiraju imenice muškog roda: *poznanič* (31), *gazda* (26), *gost* (25), *prika* (23), *komšija* (63), *domaćin* (55)⁴⁰ – *domaćica* se susreće 18 puta. Samo je jednom upotrijebljena riječ *komšinica*: – *Da je ona prava i poštena ženska, ona bi dosad imala bar dvoje – troje djece, a ne bi se obadala ovako ko jalova junica – zavidljivo su unjkale njezine prve komšinice, prerano ostarjele, iscijeđene čestim radanjima* (PROLOM). U sistemu vojnih zvanja dolaze, razumljivo, isključivo apelativi muškog roda, i to činova. Među policijskim zanimanjima preovladava *žandar* (68), dok se *žandaruša* rijetko javlja: *Maštajući tako o raznim ženama i njihovom milovanju, on se sjeti tršave narumenjene žandaruse Milke, vjerenice podnarednika Ivana* (PROLOM). U kategoriji ženskih zanimanja dominira *učiteljica* (91).

Malo ima imenica za označavanje žena po boji kose: *plavojka* (2), *plavuša* (1), *crnka* (1).

Značajnu grupu čine riječi koje izražavaju rodbinske odnose. Imenica za oznaku ženskog pola je izrazito manje: *majka* – *mater* – *mati* – *mama*, *kćerka* – *kćer* – *kći* – *ćerka* – *ćerčica*, *baba* – *baka* – *bakica*, *sestra*, *strina*, *tetka*, *kuma*, *snaha*, *svekrva*, *sirotica*. Ova leksika je ovako zastupljena: *majka* (215), *baba* (186; takođe u značenju 'stara žena'), *mater* (84), *strina* (62), *sestra* (50), *tetka*

³⁹ U grupu sa niskom frekvencijom spadaju riječi *bakica* (12) i *čičica* 3.

⁴⁰ Riječ *čobanica* susreće se 20 puta, više nego *čoban* (13), *čobanče* (7) i *čobančad* (5).

(49), *strina* (40), *baka* (37, takode u značenju 'stara žena'), *mati* (33), *kuma* (29), *ćaća* (25), *žena* 'supruga' (49), *mama* (18), *bakica* (12), *kćerka* (9), *snaha* (8), *kćer* (6), *ćerka* (5), *sirotica* (2), *kći* (1), *kćerčica* (1) ⁴¹. Nismo pronašli *pomajku*, *blizankinju*, *sinovicu*, *rodicu*, *bratanicu*, *ujnu*, *zaovu*.

U sistemu oznaka dijelova tijela nema izrazitog vezivanja za ženu (jedino se množinski oblici *kose*, *kosama* odnose isključivo na nju; drugi se opet tiču muškog roda – *brk* 47): *ruka* (833) i *glava* (818), *noga* (434), *oči* (367), *srce* (221), *leđa* (219), *rame* (167), *suza* (109), *prst* (83), *uvo* (82), *grudi* (74), *usta* (72), *kosa* (63), *jezik* (61), *nos* (58), *obrva* (58), *čelo* (55), *urat* (50), *zub* (49), *dlan* (47), *šaka* (43), *obraz* (36), *krv* (34), *brada* (34), *grlo* (31), *koljeno* (27), *tijelo* (25), *koža* (24), *usna* (20), *znoj* (20), *taban* (18), (8), *trbuh* (6), *stomak* (4), *pluća* (2), *tikva* 'glava' (2), *zjenica* (1), *kičma* (1). Riječ *grudi* više dolazi u muškom kontekstu, bez ukazivanja na fizički izgled (to se radi kod žena), obično u spoju sa prijedlogom *u* (*u grudima*). Leksema *srce* više ističe duševna raspoloženja kod oba pola. Neke od ovih imenica su hipokoristike *glavica* (23), *ručica* (22), *kosica* (3), *suzica* (1).

U kulinarskoj leksici, koja obuhvata nazive jela, pića i posuđe na prvom mjestu nalazi se *rakija* (191)., Ovo piće Čopić ponekad predstavlja kao žensko živo biće, sa imenom i prezimenom: *Rajka Šljivić*, ona je ponekad *madam* i *dru-garica*:

*Već je treći dan kako nisam ni liznuo **Rajke Šljivić**, to jest rakije* (DELLJE NA BIHAĆU).
♦ – *Ova govori tri jezika! Pardon, **madam rakijo**, da vi niste neka rođaka ili kuma Napoleonovom konjaku?* (DELLJE NA BIHAĆU). ♦ – *Tako, tako, ništa od Gavrilove vike ne bude li tebe, a opet ništa od tebe ne bude li **drugarice Rajke Šljivić**, to jest rakije* (DELLJE NA BIHAĆU)

Pojavljuje se takode *rakija plava golubica* (DELLJE NA BIHAĆU), *rakija siva sokolica* (DELLJE NA BIHAĆU), *rakija mučenica* (DELLJE NA BIHAĆU).

Nijedna se od imenica iz ove grupe ne veže pretežno (pogotovo isključivo) za ženu: *ručak* (70), *jelo* (33), *krv* (29), *piće* (27), *mlijeko* (23), *hljeb* (23), *brašno* (19), *pita* (17), *slanina* (17), *hrana* (16), *meso* 14), *večera* (13), *pogača* (12), *sir* (9), *šećer* (9), *čorba* (9), *doručak* (8), *pura* (8), *kolač* (7), *mast* (6), *vino* (6), *kafa* (5), *kava* (5), *kruh* (3), *pogačica* (2), *ulje* (2), *pečenje* 2), *so* (1), *zejtin* (1).

U kategoriji posuđa nema izrazitog dovođenja u vezu sa ženom: *boca* (64), *čutura* (37), *nož* (35), *čaša* (35), *čutura* (33), *bure* (27), *kazan* (25), *lonac* (21), *kašika* (15), *čašica* (14), *šolja* (7), *kaca* (7), *flaša* (6), *tepsija* (6), *tanjir* (5), *čuturica* (4), *tava* (3), *čanak* (2), *bačva* (1).

U leksičkom polju 'odjeća' dominiraju lekseme koje se odnose na muškarca. Jedino se imenice *marama* i *suknja* isključivo tiču žene (*maramica* se veže za muškarca): *kapa* (106), *torba* (60), *šešir* (58), *džep* (55), *košulja* (47), *kaput* (38),

⁴¹ Primjere za imenice *rodica*, *ujna* nismo registrovali.

torbak (35), *opasač* (33), *gaće* (30), *rukav* (27), *odijelo* (26), ***marama*** (24), *bluza* (24), *uniforma* (23), *čarape* (21), *gunj* (18), ***suknja*** (17), *odjeća* (17), *kaiš* (12), *pantalone* (10), *maramica* (6), *kaputić* (5), *kaputina* (3), *džemper* (1). Imenica *čarapa* se veže uvijek za žene u spoju sa glagolom *plesti*, dok se *gaće* (30) samo u tri slučaja odnose na žene.⁴²

I u kategoriji obuće žene su slabo zastupljene – na prvom mjestu je *cokula* (48), zbog pretežno ratne tematike. Manje ima drugih naziva: *cipela* (27), koja se isključivo odnosi na muškarce, *opanak* (21), *čizma* (16), *obuća* (10), *papuče* (2).

Što se tiče predmeta i artefakata (ljudskih proizvoda) pretežno ili isključivo vezanih za žene, njihove oznake nisu previše frekventne: *igla* (24), *prakljača* (10), *klupko* (8), *preslica* (3), *vreteno* (3), *vjenčanica* (2), *pređa* (2), *muzlica* (2), *pelene* (1). Najčešća je neutralna imenica u više različitih značenja *stvar* (283).

Razumljivo je da u kategoriji oružja i njihovih dijelova žena nema svoje izraženije mjesto: – *puška* (304), *oružje* (117), *top* (90), *bomba* (88), *karabin* (64), *granata* (52), *metak* (30), *municija* (27), *cijev* (24), *automat* (20), *revolver* (20), *fišeklija* (12), *fišek* (2). To se odnosi i na štampani materijal i pribor za pisanje – *knjiga* (55), *olovka* (10), *papir* (8), *teka* (4), *sveska* (3), novac – *para* 'sitna moneta' – 37, *novac* (24), *dinar* (9), namještaj – *sto* (89), *krevet* (70), *stolica* (22), kućne uređaje – *furuna* (18), posteljinu – *ćebe* (26), *pokrivač* (21), *jastuk* (17), materijal/pribor za pušenje – *cigareta* (54), *lula* (39), *duvan* (26) i osvjetljavanje – *fenjer* (19). Imenica *jastuk* (17) u šest primjera tiče se žensko-muškog odnosa.

U ženskom kontekstu ne dolazi izrazito nijedna spacionema (oznaka prostora): *selo* (726), *varoš* (396), *grad* (210), *logor* (184), *bunker* (59), *zaselak* (47), *groblje* (24). To se takođe tiče dijelova i elemenat spoljnog prostora: *put* (768), *cesta* (161), *dvorište* (128), *ograda* (64), *ulica* (47), *čaršija* (38), *sokak* (31), *pruga* (27), *raskršće* (21), *kapija* (15), kao i unutrašnjeg: *vrata* (184), *soba* (140), *prozor* (124), *razred* (72), *prag* (50), *tavan* (48), *avlija* (46), *krov* (38), *dno* (24), *zatvor* (40), *ognjište* (21), *otvor* (20), *podrum* (17), *pendžer* (12), *plafon* (1). Riječ *pendžer* veže se za ženu u spoju naviru li krišom iza ***pendžera djevojke i žene***.

⁴² Interesantno je Ćopićevo kazivanje DJEVOJČICA U PANTALONIMA (Čengić 1987/1: 137–138). U njemu opisuje kako je u drugom ili trećem razredu osnovne škole došla učiteljici u posjetu rođaka. Ona se pojavila u dvorištu u pantalonama, što je djeci bilo veoma neobično: *Kako do tada nisam vidio žensko stvorenje u pantalonama, začuđeno sam se zagledao u nju pitajući se – je li žensko ili muško. Kad pogledam u lijepu plavu kosu – bogme žensko, a kad pogledam dolje – ono muško! Čim sam došao kući, stao sam da pričam majci: – Vidio sam danas kod škole nešto što je do pasa žensko, a od pasa muško. Mama me zazorno pogleda: – Ama, šta to pričaš? Da ti kod kuma nisi trgnuo koji gutljaj, priznaj?! – Nisam, ali vidio sam nešto pola žensko – pola muško.*

Nije takođe dominantna pozicija žene u objektima spoljnog prostora kao što je *kuća* (1100), *škola* (277), *koliba* (98), *bolnica* (73), *most* (65), *birtija* (62), *crkva* (55), *baraka* (22), *stanica* (20), *dućan* (19), *hotel* (19), *kafana* (13), *fabrika* (7), *ćuprija* (5), *prodavnica* (1), *tvornica* (1). Izrazito su muški determinisane lekseme *kasarna* (80), *mlin* (68), *radionica* (55), *kovačnica* (63), *džamija* (16), *kafana* (13), *osmatračnica* (10), *kantina* (7), *spavaonica* (4), *vaktarnica* 'stražarska kuća' (2), *kavana* (1), *topionica* (1).

U sistemu zoonima postoje oznake za ženke – *mačka* (*mačak*) (318), *kuja* (108), *ovca* (66), *krava* (51), *Zekulja* (12), *zekulja* (6), *krmača* (30), *kobila* (25), *koza* (20), *kokoš* (13), *svinja* (5), *kokoška* (3), *guska* (3). Neke se pojavljuju u naslovima: *krava* – KRAVA S DRVENOM NOGOM, PREPISKA OKO KRAVE, *kuja* – PRIČA O DOBROJ KUJI. U kategoriji ptica i insekata javlja se *muva* (14), *pčela* (12), *svraka* (3), *sova* (2). Među divljim životinjama izdvaja se *lisica* (23). Ženske imenice za vodene životinje nisu frekventne: *riba* (37), *žaba* (4). Među gmizavcima najčešća je *zmijsa* (17). Najviše se zoonima odnosi na psa, pri čemu se neočekivano na prvom mjestu nalazi *kuja* (108), ispred neutralnog *pas* (22) i kolokvijalnog *pašče* (22). Razlog je u tome što se *kuja* u više od polovine slučajeva (47) pojavljuje u romanu ORLOVI RANO LETE, u kome se govori o kuji Žuji. Rijetko se imenice tipa *junica* (2), *ždrebnica* (1) koriste za oznaku žena.

Kvalitet obuhvata opšte ljudske karakteristike (koje se tiču i žena, i muškaraca) pa svaki pojedinačni kontekst na svoj način ukazuje na polnu i rodnu pripadnost: *puni/la* (231), *lijep/la* (223), *čist/la* (141), *kriv/la* (69), *loš/la* (21). Jedne riječi izražavaju pozitivne crte: *dobar/dobra* (1.049), *miran/mirna* (234), *ozbiljan/ozbiljna* (155), *siguran/sigurna* (93), *pažljiv/la* (91), *oprezan/opreznost* (89), *uporan/uporna* (69), *prijateljski/la* (35), *ozbiljan/ozbiljna* (33), *brižan/brižna* (29), *iskren/la* (29), *marljiv/la* (29), *čestit/la* (23), *pametna/pametna* (21). Manje ima oznaka negativnih osobina: *jadan/jadna* (77), *podrugljiv/la* (34), *neodlučan/neodlučna* (30), *zburad/la* (29), *nesiguran/nesigurna* (26), *sumnjičav/la* (26), *lud/la* (25), *nepovjerljiv/la* (24), *neprijateljski/la* (24), *nestrpljiv/la* (23), *lukav/la* (22), *nemaran/nemarna* (29). Neka se obilježja samo iz konteksta jasno dekodiraju kao polno/rodna pozitivna ili negativna: *rođen/la* (148), *lični/la* (56), *spreman/spremna* (54), *slobodan/slobodna* (38), *strog/la* (32), *pokoran/pokorna* (25), *radozna/la* (25), *ćutljiv/la* (24), *skrušena* (20). Semantičko-stilski raznorodnu grupu čine leme *mnogi/la* (160), *isti/la* (381), *novi/la* (339), *gotov/la* (117), *običan/obična* (91), *hladan/hladna* (64), *jasan/jasna* (64), *otvoren/la* (64), *taman/tamna* (64), *tuđi/la* (60), *potpun/la* (52), *prost/la* (51), *svečan/la* (47), *razni/la* (44), *kiseo/la* (39), *uzaludan/uzaludna* (31), *vjerovatan/vjerovatna* (29), *nepoznat/la* (27), *nikakav/nikakva* (27), *slučajan/slučajna* (27), *istinski/la* (26), *neprijatan/neprijatna* (25), *dovoljan/dovoljna* (24), *jednostavan/jednostavna* (23), *neodređen/neodređena* (23), *javan/javna* (22), *sakriven/la* (22), *važan/važna* (22), *nevidljiv/la* (21), *tačan/tačna* (21), *tajanstven/la* (20), *zatvoren/la* (20), *goll/la* (20) i *sveti/la* (20).

Pridjevi koji ukazuju na kvantitet takođe se samo u konkretnoj rečenici diferenciraju na muške i ženske. Jedni od njih dolaze u obliku binarnog paradigmatškog odnosa: *visok/a* (1040) – *nizak/niska* (67), *čest/a* (124) – *rijedak/rijetka* (54), drugi čine sinonimski par: *posljednji/a* (142) – *konačni/a* (88), *veliki/a* (409) – *krupan/krupna* (21), *mal/a* (899) – *sitan/sitna* (20), treći označavaju unikate – *jedini/a* (182), težinu – *težak/teška* (295) i kratkoću – *kratak/kratka* (128). To se odnosi i na nijansiranje intenziteta – porasta i jačanja: *brz/a* (335), *naročiti/a* (128), *nagli/a* (96), *glasen/glasna* (95), *neobičan/neobična* (93), *strašan/strašna* (79), *oštar/oštra* (73), *čvrst/a* (65), *priličan/prilična* (38), *neumoran/neumorna* (37), *odlučan/odlična* (32), *snažan/snažna* (32), *osobit/a* (28), *jak/a* (22), opadanje i slabljenje: *lagan/a* (80), *tih/a* (73), *slab/a* (48), *mukli/a* (32).

Pridjevske spektreme (oznake boja) ne vezuju se posebno za pojedine polove. U tekstovima dominiraju sljedeće boje: *crni/a* (117), *tamni/a* (87), *bijeli/a* (79), *blijed/a* (47), *mrki/a* (42), *garav/a* (30), *crven/a* (26), *zelen/a* (24), *rumen/a* (23), *zelenkast/a* (21), *siv/a* (16), *žut/a* (13), *bjelica/a* (12), *plavica/a* (12), *plav/a* (10), *mrkli/a* (9), *modar/modra* (8), *zlatast/a* (8), *sijed/a* (7), *šaren/a* (6), *crnomanjast/a* (5), *vran/a* (5), *modrikast/a* (4), *tamnozelen/a* (4), *kestenjast/a* (3), *prosjed/a* (3), *ružica/a* (3), *smed/a* (3), *žućkast/a* (3), *ljubičast/a* (2), *crvenkast/a* (2), *sivozelen/a* (2), *rumenkast/a* (2), *prugast/a* (2), *riđ/a* (2), *riđokos/a* (2), *srebrnast/a* (2), *narandžast/a* (1), *plavkast/a* (1), *plavokos/a* (1), *crnokos/a* (1), *crnook/a* (1), *crnpurast/a* (1), *pepeljast/a* (1), *prljavozelen/a* (1), *prljavosiv/a* (1), *prljavožut/a* (1), *rđast/a* (1), *sivkast/a* (1), *maslinast/a* (1), *sivomaslinast/a* (1), *sivozelen/a* (1), *srebrnast/a* (1), *surl/a* (1), *tamnocrven/a* (1), *tamnomodar* (1). Samo je jedan pridjev polno markiran: *bjelobrk* (1). Sufiksoid **-kos** odnosi se isključivo na živa bića: *plavokos/a* (1), *crnokos/a* (1).

Riječi koje pokrivaju emocije tiču se i žena, i muškaraca. Prevladavaju negativna osjećanja: *tužan/tužna* (174), *ljutit/a* (68), *uplašen/a* (57), *zlovoljan/zlovolja* (54), *ljut/a* (41), *neveseo/a* (40), *zbunjen/a* (31), *plašljiv/a* (28), *potišten/a* (26), *nelagodan/nelagodna* (25), *nezadovoljan/nezadovoljna* (22), *umoran/umorna* (22), *uvrijeđen/a* (22), *mučenički/a* (20), *srdit/a* (20). Manje je oznaka pozitivnih stanja: *veseo/vesela* (213), *drag/a* (200), *miol/mila* (88), *srećan/srećna* (69), *radostan/radosna* (34), *zadovoljan/zadovoljna* (31).

Pridjevi za označavanje prostornih odnosa vežu se i za žene, i muškarce. Jedni dolaze u binarnom paradigmatškom odnosu: *seoski/a* (64) – *varoški/a* (20) [*gradski/a* (3)], *desni/a* (50) – *lijevi/a* (128), drugi ukazuju na prostornu kompaktnost: *gust/a* (44) – *tijesan/tijesna* (20), treći izražavaju okruženje: *okolni/a* (57), *okružen/a* (21), četvrti procesualni rezultat na vertikalnoj osi: *oboren/a* (25), peti druge spacijalne nijanse – *ravan/ravna* (25).

To se odnosi i na temporeme (oznake vremenskih odnosa): *stari/a* (829) – *mladi/a* (54), *kasni/a* (96) – *rani/a* (92), *bivši/a* (49), *nedavni/a* (20), *vječiti/a* (71), *svakodnevni/a* (26).

Malo je pridjeva koji izražavaju fizička i fiziološka stanja žena i muškaraca: *bolan/bolna* (39), *mrtav/a* (32), *pijan/a* (25) – samo se šest puta pojavljuje *pijana, zdrav/a* (23), *bolestan/a*.

Na polnu opoziciju ukazuju pridjevi *ženski* (48) i *muški* (24). Interesantno je da je ovaj odnos kod pridjeva u korist slabijeg pola, dok će kod imenica biti suprotno.

Posebnu grupu čine prisvojni pridjevi na **-ov**, **-ev** i **-in**. Među najčešćim nalazi se i *majčin*, ali on nije i najfrekventniji: *stričev* (77), *djedov* (46), *očev* (45), *dječakov* (27), *kumov* (21), ***majčin*** (14), *ujakov* (13). U grupi obrazovanoj od antroponima nema pridjeva obrazovanih od ženskog imena: *Nikolin* (84), *Trivunov* (63), *Demidov* (48), *Todorov* (44), *Mačkov* (35), *Stričev* (34), *Stojanov* (34), *Baukov* (27), *Jovančetov* (27), *Gajkov* (21), *Bokanov* (18), *Okanov* (18), *Čapljev* (9), *Markov* (9), *Muratov* (9).

58. U sistemu zamjenica ženski lik *ona* nalazi se na devetom mjestu: *sav* (2.973), *koji* (2.986), *svoj* (2.567), *oni* (2.439), *mi* (2.430), *ovaj* (2.240), *sam/samo* (2.145), *neki/neka* (1.469), ***ona*** (1.371), *onaj* (1331), *nešto* (1.147), *ko* (1.125), *njegov* (1.102), *moj* (1.086). U grupi sa frekvencijom od hiljade do sto zastupljen je samo jedan ženski oblik – *njezin*: *naš* (976), *svaki* (929), *čitav* (917), *sebe* (850), *telti* (766), *kakav* (667), *vi* (639), *ono* (547), *nekakav* (440), *ništa* (439), *niko* (299), *tvoj* (265), *onaki* (258), *njihov* (255), *toliki* (237), ***njezin*** (177), *onlih* (132), *god* (126).

59. U skupini riječi sa frekvencijom manjom od 200 jedino se oblik *obje* isključivo odnosi na ženski pol, a ostali na muški – *dvojica* (163), *desetak* (73), *objica* (35), *trojica* (28), *oba* (36), ***obje*** (32), *troje* (28), *dvoje* (27).

60. Glagoli koji se vezuju samo za žene imaju ovakvu upotrebnu vrijednost: *udati se* (12), *roditil/rađati /dijete/* (10), *poroditi se* (1), *plesti* (36), *prišivati* (3). Nismo našli *zatrudnjeti*, *zanijeti*, *pobaciti*, *oblizniti se*. Glagol *plakati* (84) gotovo se u 50% slučajeva (40 primjera) tiču žene, a distribucija ženskih oblika je ovakva: *plakala* (20), *plače* (10), *plakale* 7, *plaču* (2), *plačem* (1).

Spektralni glagoli (vezani za boje) nisu posebno vezani ni za jedan pol: *crveniti* (6), *posivjeti* (4), *posijediti* (4), *rumeniti se* (3), *bijeliti se* (2), *crniti se* (2), *bijeliti* (1), *crvenjeti* (1).

61. U kategoriji uzvika teško je izdiferencirati isključivo ili pretežno ženske interjekcije. Značajan dio njih izražava duševna stanja i emocije, a takođe modalne odnose: tugu, jad, nesigurnost, žaljenje – *oh* (*oh*, *bože moj*, 10), mirenje – *hja* (1), strah, opasnost – *ajoj* (7), bol, strah, opasnost, nemir – *jao* (*jao meni*; *kuku meni*, 17), čuđenje, konstataciju – *au* (*au*, *au*; *au-vau-gr*; *au*; *pobogu*; *ihi-ju-au*, 6), protivljenje, žudnju, mirenje – *heh* (9), radost, oduševljenje, mirenje – *aj-haj* (5), smijeh, semu 'to nije ništa', 'to je sitnica', ironiziranje – *hi* (*hi-hi*; *hi-hi-hi*; *hi-hi-hi-hi*; *ihi-hi*; *ihi-hi-hi*; *hi-hi-ho*; *ho-ho-ho*, 19), strah, žaljenje, tugu, žalost – *kuku* (*kuku meni*; *kuku meni jadnoj*, 9), stresanje od straha, hladnoće –

br (*brrr* (2), nedoumicu – *hh* (1), olakšanje, radost – *opa* (5), tugu, jad, bol – *hih* (*hih-hih*, 4), olakšanje, nadu, zadovoljstvo – *eih* (2), uzdah, konstataciju, olakšanje – *hu* (*hu-uh*; *hu-hu*, 6), iznenađenje, čuđenje – *oooo* (2), proširenje govornog čina (npr. molbe) – *ufu-pufu* (1), iznenađenje, olakšanje – *ah* (*oo-ah*, 6), *uu* (*uu-uh*, 5), konstataciju – *aha* (*ahaa*, *aha*; *ola-la-la*, 196), odricanje mogućnosti – *ee* (*ee*: *ee*; *ee*, *cvc*; *eee*; *a... eee...e...eee...*, 13), ljutnju, strah, mržnju, značenje 'srećom', – *uh* (92), olakšanje, čuđenje, sjećanje – *auh* (6), podstrek za brzu radnju – *iha* (4), upozorenje, značenje 'dakle, (i) tako', iznenađenje – *aa* (*aaa*; *aaaa*, 18), upozorenje, čuđenje, značenje 'pa, dobro' – *ehe* (*ehe-he*; *ehe-he-he*; *ehe*, *he*, *he*; *ehe-behe*; *ehe-hej*, 83), žaljenje, prijetnju – *uf* (*uf*: *uf*, 14), čuđenje, nestrpljenje, odbijanje, protivljenje – *ama* (154). Ponekad se ukazuje na negativne emocije: *pih* (2), *pfu* (1), *pi* (1), *ajme* (*ajme-ajme*; *ajme*, *ajme*; *ajme-me*; *ajme-me-me*; *ajme meni*; *ajme ti je meni*; *ajme*, *ajme meni*; *ajme-me-me*; *ajme*, *kukavče*, 51).

62. U Ćopićevim tekstovima poštapalice se uglavnom vežu za muškarce i imaju u svom sastavu vokativ ***brate***. Najveću grupu obrazuju tvorenice sa ***bog-***. U skupini koja se odnosi na žene pojavljuje se *majka*: ***jadna majko*** (*majko jadna*, 14), ***majko*** moja (6), ***majku*** ti... (4), ***majku*** vam vašu... (3) i *majčica*: *Ratnik pojede svoj dio krompira pažljivo, natenane, pljusnu dlan o dlan, zagrljenu preko uzanih ramena svojom teškom ručerdom i veselo guknu: E, majčice rođena, sad mi se malo odmakni od ove moje pucaljke, valja meni na posao* (ARTILJERAC MARKO NEDIĆ). Bliski ovoj grupi su obraćanja tipa ***drugarice*** (15): ***Drugarice***, to je vojna tajna (ARTILJERAC MARKO NEDIĆ), ponekad sa elementom humora (ako se pojavi kontekstualno neobična riječ): *A ma, drugarice majko, što si tako nedokazana* (ARTILJERAC MARKO NEDIĆ). Leksema ***beno*** (*moja beno*, *beno moja*, *beno mala*) samo se u jednom slučaju tiče ženske osobe. Poštapalica *bona* dolazi dva puta:

Ne šali se, bona, svojom glavom (BOJOVNICI I BJEGUNCI). ♦ – *Uh, bona ne bila, kad ti se dijete već tako okrastalo, što ga, bolan, ne odneseš na Svetinju* (BOJOVNICI I BJEGUNCI).

Na nekim mjestima pojavljuje se *jadna*, *mila* i *rođena*, *sestro*.

*I kad se stara povraća natrag s lužavim ibrikom, oboje opet prisjedoše i stadoše naizmjenice diktirati pismo, redati svoje nevolje i brige i nemoćne staračke tuge, nudeći jednako Soju, čas jedno, čas drugo, onom kavom: – Dede, Sojo, **jadna**, popij bolan taj fildžančić kave, bolje ćeš pisati* (PEKIŠINO PISMO). ♦ – *Sad ti, Sojo, **mila i rođena**, mi ćemo študjerati i kazivati, a ti piši već onako ko što ti samo znaš i umiješ – započela je stara Deva, uzdahnula izduboka i započela „diktjerati“: – Mili i dragi moj sine jedini, oči moje, šta je to s tobom, đe si, što se ne javljaš toliki vakat... ♦ – Bi l kupila, **sestro**, evo imam jedno odijelo* (MAJKA DRVARČANKA).

Postoje poštapalice i sa drugim opornim riječima – *budale ženske*, *žene drage*:

– ***Budale ženske***, ono je naš Grujica (PROLOM). ♦ *Stresla se na odjek dalekih topova i gubeći prisebnost uplašeno se obazirala oko sebe kao da se nijemo pita: – Pa, **žene drage**, kuda bih ja?* (PROLOM).

Česta je poštapalica *ženska glavo/ženske glave*:

– *Ej, ženske glave, što ste rasplele kosu?* – povika Lijan (DELIJE NA BIHAĆU). ♦ *Ama šta će ti tuđe dijete, ženska glavo?* – počeo da se brani on gledajući nekud u stranu, u nemirnu grupu vrabaca koji su pod strehom nešto živahno ključali (KONJOVOĐAC I DIJETE). ♦ *Marko bi samo odmahnuo: – Ostavi, ženska glavo, lako je reći* (PROLOM). ♦ *E, e, luda ženska glavo!* (PROLOM). ♦ *Tamo te nema ko ni okrpiti, ni oprati, ni... Znaš i sam kako je kad nema ženske glave... A i meni će biti razgovornije s tobom* (PROLOM). ♦ *– Ostavi, ženska glavo, dosta je ljudima njihove muke* (PROLOM). ♦ *Škoravi sitni Gojkov stric, pomiren s nevoljom i predano pokoran svemu što ga snađe, izlazi iz kolibe i miri ženu: – Ajde u kuću, ženska glavo, što džabe kukaš!* (PROLOM). ♦ *Taj razgovor između njega i popa niko živi nije čuo, a valjda niko nije ni prisluškivao pod pendžerom, ali čim je ošamućeni stric izišao i onako najeden rupio na vrata kum-Lazine birtije, neko ga dočeka kao kocem: Odakle ti, ženska glavo?!* (ŽENIDBA MOGA STRICA).

Iz usta Čopićevih žena rijetko izlaze psovke. Muškarci znaju da opsuju *majku lopovsku*:

Jednog dana, u žestokom prepucavanju kod ustaškog uporišta Čor, nju čisto obradova kad Gavrani dopuza do nje u zaklon i pruži joj okrvavljenu lijevu ruku psujući: – Majku im lopovsku, uglavili se iza džamijskog zida, pa ne štete municije (GAVRANI I KOSOVKA). – *O, majku mu lopovsku, kud je sad ižinjalo da se odozgo baca!* – čudio se Jovandeka Babić obilazeći ljevkaste rupe oko glibajačke škole (PROLOM). – *E, nećeš, majku ti lopovsku, pa da ti je zvijezda na čelu!* (SUROVO SRCE).

63. Među deminutivima i hipokoristicima izdvajaju se tvorenice sa ženskim sufiksom *-ic-a*. U ovoj grupi najčešće je *djevojčica* (57), *starica* (44), *curica* (27). Frekvenciju između 10 i 20 ima *mrvice* (19), *torbica* (19), *kućica* (17), *rječica* (17), *glavica* (12), *gospojica* (12), *zgradica* (11), *pahuljica* (10), *ženica* (10). U grupi ispod 10 nalazi se *ručica* (9), *varošica* (9), *bakica* (8), *kolibica* (8), *ptičica* (8), *bočica* (7), *iglica* (7), *pjesmica* (7), *snašica* (7), *zvjezdica* (7), *grančica* (6), *grupica* (6), *ribica* (6), *sobica* (6), *brkica* (4), *čašica* (4), *kuglica* (4), *majčica* (4), *mamica* (4), *ovčica* (4), *zemljica* (4). Skupinu sa tri upotrebe čini *baštica*, *brezica*, *čičica*, *čuturica*, *figurica*, *gomilica*, *stvarčica*, *varica*, *zvjerčica*. Dva puta se pojavljuje *barica*, *bubica*, *četica*, *divica*, *djevica*, *dušica*, *knjižica*, *kokica*, *košuljica*, *kujica*, *nožica*, *pogačica*, *slamčica*, *sličica*, *tičica*, *varošica*, *vatrica*.

Među imenicama sa sufiksom *-č-e* nalazi se i jedna koja se odnosi na ženu – *djevojče*. Najfrekventnija je *Jovanče* (307), slijedi *momče* (76). Svi ostale tvorenice nisu česte: *konjče* (14), *đače* (12), *djevojče* (9), *čobanče* (8), *kumče* (7), *svinjče* (4), *bravče* (3), *Ciganče* (3), *Rušče* (3).

U kategoriji imenica sa sufiksom *-ak* postoji jedna imenica za oznaku ženskog pola – *djevojčurak*: *smiješak* (37), *šumarak* (33), *puteljak* (24), *brdeljak* (18), *krajičak* (15), *časak* (11), *oblačak* (8), *sobičak* (8), *zeričak* (8), *momčuljak* (7), *plamničak* (7), *nejačak* (6), *djevojčurak* (5), *snježak* (4).

Što se tiče imenica ženskog roda sa sufiksom *-k-a*, dolazi samo *đevojka* – *Vanjka* (46), *starka* (6), *travka* (5), *đevojka* (1).

U grupi pridjeva Ćopić veoma često koristi sufiks **-ušn-a** (*tanjušna*, *sićušna*, *debeljušna*...):

Jednom tako, sa svojim crnim društvom, stric je dospio i u neku javnu kuću, vjerovatno negdje u Kožarskoj ulici, i tu je počela njegova neobična istorija s Evicom, sićušnom djevojkom plave kose i svijetlozelenih očiju, koja je na sve prije ličila nego na stvorenje njezina zanimanja (IZUZETAN DOGAĐAJ). ♦ Ide tako čovjek seljanin za svojim svakodnevnim poslom, prostim i razumljivim, kadli mu se jednog jutra, o izlasku sunca, ukaže između orošenih živica sićušno plavo djevojčce, djetinjasto, nestašno i zagonetno (LJUBAVNI JADI). ♦ Naša nova učiteljica bila je jedno sićušno plavo djevojčce, okretna i laka leptirica, koja je među nama, u školskom dvorištu, lebdjela kao šaren šuštav oblačak bez težine, gotov da svakog trena poleti naviše s prvim povjetarcem (LJUBAVNI JADI). ♦ Stric je opet zaštitnički miroljubivo dopuštao da ga ovo sićušno umiljato stvorenje zadirkuje, benavi se i nateže s njim kao neuko štene s kakvim strpljivim krupnim rundovom (LJUBAVNI JADI). ♦ Markan se začuđen trže i bi mu nešto nelagodno da pogleda u oči ovo tanjušno stvorenje koje tako tužno i sa strepnjom moli od njega dijete... (KONJOKRADAC I DIJETE). ♦ Tek što je neprijatelj razbijen pred samim našim selom, kad evo ti je – iz prve šikare poviše potoka ispili se moja tanjušna kuma Milja kao da je baš mene čekala (MAČKA). ♦ Gledam je onako tanjušnu, nedozrelu (ko bi, zaista, i povjerovao da ona ima već troje!) i počinjem da je tješim: – Ne boj se, kumo, banda je danas valjano dobila po repu (MAČKA). ♦ Plaćao mi je za Macu, za crnu debeljušnu Macu, a ja sam pisao onoj svojoj, neviđenoj, koja je ipak svuda prisutna kao svijetlo nebo nad razlistalim drvećem (PJESNIK).

Ovaj sufiks je posebno čest u PROLOMU:

S omladinom iz Jaruga već mjesec dana radila je mlada učiteljica Leka, jedno tanjušno i živahno djevojčce, kratke, muški podsjećene kose (PROLOM). ♦ Prvih dana po njezinu dolasku, seoske žene, sa njima svojstvenom netaktičnošću, pitale su je sažaljivo: – Jesi li ti, sestro, nešto bolesna, kad si tako slabušna? (PROLOM). ♦ Iza njega je izlazila živahna Leka, tanjušna kao pritka, pa dvojica prazničkih svećanih mladića, jedan od pruge, a drugi od Crne Vode, i najzad sam Stojan, crn, natušten i čutljiv kao da je sa sobom pokupio brige čitavog komiteta (PROLOM). ♦ Vraćajući se natrag u štab, opušten i teška koraka, Trivun nikako nije mogao da zaboravi onu mršavu i tanjušnu ruku, pravu dječju ručicu koja se maloprije onako iznenada nađe u njegovoj šaci (PROLOM). ♦ Prema sestrí, tanjušno, škrofuloznoj i blijedoj djevojci, bio je mnogo bolje raspoložen i štitio je od teška posla, pa je Marija bar s te strane bila mirna (PROLOM). ♦ Kad joj mati reče da je dovela Talijana da im pomaže u poslu, tanjušna Jelka samo se zabezeknu i ukočeno se zagleda u crnomanjastog stranca, ne uspijevajući nikako da od njega odvoji oči (PROLOM). ♦ Veoma živo zamišljao je kako se tanjušna krhka djevojka na ovoj studeni zimogrožljivo skuplja pod pokrivačem i provlači uz bradu vitke noge (PROLOM). ♦ Gledajući je kako se, onako tanjušna, izviđa i lomi poslušajući po sobi, on se u čudu pitao ne vjerujući rođenim očima: – Zar ipak postoji ovako nešto na svijetu?! (PROLOM). ♦ Ta jadona tanjušna djevojka i noćas je sigurno čitavo vrijeme strijepila slušajući pucjavu, drhtala od svake jače eksplozije, a ipak će poslije svega toga još dan – dva, pa možda i tri, strpljivo i pokorno čekati da čuje šta joj se desilo s bratom (PROLOM). ♦ Još uvijek osjećajući na dlanu hladnoću te sićušne tuđe ruke, Trivun je trljao lijevu šaku o debeo žandarm-ski štof i s osjećanjem nekakve mučne gadljivosti pitao se: otkud tome drugu Milanu

vlast i snaga da u ovu mračnu zakrvavljenu divljinu dovuče i ove, ove tihe i bezopasne, s nejakim dječjim rukama? (PROLOM).

U kategoriji augmentativa najviše primjera daje sufiks **-in-a**, koji izražava, pretežno ili isključivo, negativna obilježja (pejorativi). Ovdje se nalaze dvije imenice za oznaku žena, koje se u negativnom smislu mogu odnositi i na muškarce – *babetina* i *ženetina*: *mrcina* (20), *svjetina* (7), *puščetina* (7), *šumetina* (5), ***babetina*** (4), *revolverčina* (4), *lažovčina* (3), *lopovčina* (3), *topuzina* (3), *boleština* (2), *cokuletina* (2), *seljačina* (2), *vučina* (2), ***ženetina*** (2), *mačorina* (1), *rakijetina* (1), *ribetina* (1), *ručetina* (1), *sabljetina* (1), *trešnjeta* (1), *žandarmčina* (1). Drugi sufiksi su izrazito muškocetristički: **-onj-a** – *dugonja* (15), *bradonja* (15), *brkonja* (12), *reponja* (7), *šironja* (2), *mlakonja* (2), *nosonja* (1), *žderonja* (1), **-elj-a** – *starkelja* (1), **-ekanj-a**: *Nidžekanja* (9), *Videkanja* (7), *momčekanja* (1), *čudekanja* (1).

64. Među posuđenicama dominiraju orijentalizmi, pri čemu se rijetko koji isključivo odnosi na ženu: *baš* (680), *četa* (505), *čak* (402), *rakija* (191), *bar* (173), *vala* 'bogami' (157), *ama* (154), *čošak* (136), *makar* (101). Ispod sto pojava ima *top* (90), *jaruga* (87), *čugalj* (76), *musliman* (64), *komšija* (63), *taman* (57), *delija* (56), *džep* (55), *džabe* (51), *turski* (50), a ispod 50 *tavan* (48), *Turčin* (45), *jok* (44), *hodža* (41), *lula* (39), *čaršija* (38), *čutura* (37), *tepsija* (36), *sokak* (31), *džemat* 'vjerska opština' (30), *kutija* (28), *ćebe* (26), *duvan* (26), *kazan* (25), *bašča* (23), *alaj* (23), *čarapa* (21), *boja* (21), *džaba* (20), *dućan* (19), *fenjer* (19), *furuna* (18), *mõre* (18), *pita* (17), *jastuk* (17), *džamija* (16), *kašika* (15), *kapija* (15), *kaiš* (12), *ajvan* (antroponim *Ajvan* 11) (12), *fišeklija* (12), *aždaja* (10), *šećer* (9), *čorba* (9), *babo* (8), *elem* (od *hele*, 8), *zeričak* (8), *ćuprija* (5), *em* (od *hem*, 5), *bena* (5), *dućandžija* (4), *jah* (4), *čaturica* (4), *megdandžija* (3), *bunar* (2), *amidža* (2), *alah* (jednom kao *ala*, 2), *fišek* (2), *dina* [mi] od *din* 'vjera' 2), *dućanski* (1), *ambar* (1), *bedevija* (1), *barem* (1), *daidža* (1), *dućančić* (1), *jal...* *jal* (1), *jalah* 'bože' (1), *zejtin* (1). Značajan dio orijentalizama veže se samo na muškarca: *komšija* (63), *turski* (50), *Turčin* (45), *musliman* (64), *delija* (56), *megdandžija* (3), *babo* (8), *dost* 'prijatelj' (4), *dućandžija* (4), *amidža* (2), *daidža* (1). Orijentalne posuđenice iz oblasti kulinarije nisu feminalno posebno markirane: ***pita*** (17) *šećer* (9), ***čorba*** (9), ***zejtin*** (1), ***tepsija*** (36). To se odnosi i na odjeću *džep* (55), *kaiš* (12), posteljinu: *ćebe* (26), ***jastuk*** (17), posuđe: *čutura* (37), *čutura* (33), *kazan* (25), ***kašika*** (15), *čaturica* (4), pušenje: *lula* (39), *duvan* (26), kućne uređaje: *furuna* (18), religiju: *hodža* (41), *džemat* 'vjerska opština' (30), *džamija* (16), *alah* (2, kao *ala* 1), spoljni prostor: *jaruga* (87), *čaršija* (38), *sokak* (31), *kapija* (15), *bašča* (23), unutrašnji prostor: *čošak* (136), *tavan* (48), *bunar* (2), *ambar* (1), objekte: *dućan* (19), *ćuprija* (5), *dućančić* (1), priloge: *zeričak* (8), uzvike: *vala* 'bogami' (157), *ama* (154), *alaj* (23), *more* (18), *elem* (od *hele*, 8), *bena* (5), *jah* (4), *dina* [mi] od *din* 'vjera' (2), *jalah* 'bože' (1), riječi *baš* (680), *čak* (402), *bar* (173), *taman* (57), *jok* (44), *barem* (1) i veznika: *makar* (101), *em* (od *hem*, 5), *jal...* *jal* (1). Najčeći su muški sufiksi **-lij-a** (150): *dječurlija* (40), *dugaj-*

lija (25), kožunlija (16), delija (24), fišeklije (9), šeširlija (7), Grmečlija (4), zana-tlija (4), čarolija (2), čaršilija (2), drangulija (2), meraklija (2), mudrolija (2), sanitetlija (2), balija (1), drvenlija (1), fišeklija (1), jurišlija (1), mudrolija (1), pretrglija (1), surtulija (1), velija (1), vragolija (1) i **-džij-a** (109 pojavnica), od kojih su najfrekventniji *tobdžija* (26), *ćumurdžija* (11), *kafedžija* (8), *nišandžija* (7), *dućandžija* (4), *galamdžija* (4), *komordžijski* (4), *bostandžija* (3), *bundžija* (3), *kiridžijska* (3), *patroldžija* (3), *preldžija* (3), *ćumurdžijska* (2), *divandžija* (2), *dželebdžija* (2), *keseđžija* (2), *kiridžijama* (2), *komordžija* (2), *megdandžija* (2), *mehandžija* (2), *tobdžijin* (2), *inadžijama* (1), *kalajdžija* (1), *katrandžije* (1), *kav-gadžija* (1), *keseđžijski* (1), *kihadžija* (1), *konakdžija* (1), *larmadžije* (1), *megdan-džijski* (1), *pištoljdžijom* (1), *preldžijski* (1), *rakidžija* (1), *šaljivdžija* (1).

65. Važan elemenat jezičkog modela je to kako i koliko žene govore o ženama, o muškarcima i muškarci o ženama. Tu su takođe spletke, panjkanje, tračevi, glasine.

66. Govor žena izražava se prvenstveno glagolima. Oni dolaze (a) kao pravi glagoli govorenja (verba dicendi) i (b) kao glagoli koji nemaju primarno značenje govorenja (kontekstualni verba dicendi).

U prvu grupu spada *govoriti*, *odgovoriti*, *naglasiti*, *odvratiti*, *promucati*, *prošaputati*, (*šapatom*) *ćućoriti*, *hvaliti*, *zabrzati* i dr.

Videći ga tako pogurena i osijedjela, **žena** mu je sve češće **govorila**: – Daj, Marko, da manemo sve, pa da se bježi gore, u sela, dalje od ovoga zla (PROLOM). ♦ Mala učiteljica **govorila je** tečno i vatreno o ranjenicima, njihovim stradanjima i prolivenoj krvi, da je već mnogo žena, odmah početka, počelo da suzi i da glasno **uzdiše**: – Eh, jadna majko! (PROLOM). ♦ Djevojčica podiže prema krošnji svoj miran pogled i **odgovori** tiho i sasvim prijateljski: – Ne, ja volim našeg Strica (ORLOVI RANO LETE). ♦ – Moj sinko, svak svoga žali! – poučno **naglas**i krupna žena, starajući se da još jednom dohvati onoga ustašu (PROLOM). ♦ Djevojka **odvrat**i osorno i ne gledajući ga: – Imaš ti posla i osim moga brata! (PROLOM). ♦ – A šta ja znam sestro – **promuca** žena dršćući i zaplakujući se od straha (PROLOM). ♦ – Ne znam... Ne vjerujem – nesigurno **odvrat**i djevojka (PROLOM). ♦ Djevojci se samo narešiše suze i ona, skoro kroz plač, **prošaputa** gledajući ga pravo u oči: – Čuvaj se, Gojko, ustaša! (PROLOM). ♦ Bilo je tu nečeg tajanstvenog i nesvakodnevnog kao kod mladih, smješljivih i neozbiljnih žena, koje zavjerenički **ćućore** po ćoškovima, a istom, jednog dana, pojave se s čistom pokrivenom kolijevkom iz koje se javlja i kmeči neko koga nikad dotad nije bilo na ovome svijetu (ZIMA). ♦ Iako su malo što razumjele, starije **žene** ipak su tiho plakale, a na kraju su, **šapatom ćućoreći**, **hvalile** recitatore: – Ih, ko iz knjige! (PROLOM). ♦ – Šta, šta, šta? – iznenađeno **zabrza** djevojka i pribi mu se uz rame čvrsto ga stežući za mišicu (LJUBAVNI JADI).

Tu su i glagoli koji ukazuju na osobenu vrstu glasa i njegov intenzitet: *viknuti*, *vrištati/vrisnuti*, *ciknuti*, *ciliknuti*.

Žureći napolje, u kolo, **djevojke** su se podgurkivale i prigušeno **vrištale**: – Ajme meni, ako nas noćaske sretne onaj ludi s jazavcem! (PROLOM). ♦ **Mama, mamic!** – **vrisnu** djevojka i pade po bezobličnoj gomili na podu (PROLOM). ♦ – Da znaš, tužice-

mo te učitelju da nas plašiš! – svadljivo viknu jedna djevojčica (ORLOVI RANO LETE). ♦ – Vrisnuše oborene i pogažene žene (PROLOM). ♦ S drugog kreveta veselo ciknuše djevojke: – Tata, idemo li? (PROLOM). ♦ – Ajme meni, izgibosmo! – ciknu neka postarija žena, zelena od straha (PROLOM). ♦ – Pričao nam Zuko Zukić – veselo ciliknu djevojčice (DELIJE NA BIHAĆU).

Ponekad se koriste glagolski zoonimi tipa *zašišitati, rastorokati se*.

– Ajme meni, šta je sad?! – uplašeno zašišita Blagojeva žena! (PROLOM). ♦ Znam ja kako se djevojčice rastorokaju (ORLOVI RANO LETE).

Govorenje se izražava i vezivanjem radnje za pojedine artefakte – *opaliti (kao tenk), zatarakati (kao automat)*.

Mara izgura na vrata, moćno kao tenk, ošinu pogledom naš kratki stroj i opali, sigurno i precizno: – Bursać Nikola! (DELIJE NA BIHAĆU). ♦ Djevojčica se za tren oka sjuri na drum, pred naše delije i zataraka kao automat u zasjedi: – Aha – ha – ha, poznala sam te odmah, striče Lijane! (DELIJE NA BIHAĆU).

Drugu grupu obrazuju glagoli koji su samo kontekstualno glagoli govorenja i koji stoje direktno ili blizu dvotačke ili crte kao signala upravnog govora, npr. *razvedravati se, zaškiljiti, vrcati suze, snaći se*.

– Eno vidiš, opet se smije; ta znam ja njega – razvedrava se djevojka, pa se i sama blaženo smješka kao da je on vidi, a u očima joj se svijetle suze (DELIJE NA BIHAĆU). ♦ E, e, zar je baš tako? – lukavo zaškilji djevojka, iznenada mu zavuče ruku pod kapu i prođe mu prstima kroz kosu (MITRALJEZAC GOLUBLJEG SRCA). ♦ Zajedno s djevojčinim riječima vrcale su razjadano sitne suze: – Glave? (PROLOM). ♦ – Ej... bi l mi pomogao da unesem ovaj sto? – brzo se snađe djevojka (PROLOM).

Funkciju (dodatnu) glagola mogu preuzeti i frazeme tipa *sleći ramenima*:

Uz put, pred svačijom kućom, ona istoroka da je „došla kao cura, a vraća se kao cura“, da je džabe sva naša zgoda i bogatstvo kad nema onoga što je bog naredio, a što se tiče one dugmadi, ona samo podrugljivo sleže ramenima: Eh, imamo i mi na Kozinu puca i pulija, nije baš zapelo za Nidžinu krivonogu familiju (ŽENIDBA MOGA STRICA).

Umjesto glagola može dolaziti glagolska imenica tipa *cika, vrisak, usklik, bugarenje*.

U početku je teško bilo išta razabrati od uzvika i ženske cike (PROLOM). ♦ – Gle, opet došlo ono isto: pusta isprevrtana kuća, vriska i plač žena i blisko tursko puškaranje (PROLOM). ♦ Iz mraka se začu oštar ženski vrisak i zapomaganje: – Ajme meni do boga moog! (PROLOM). ♦ Već je počeo da se zavozi u san, kad ga prenu vrisak djevojčice: – Jao, šta je ono?! (NEZGODAN SAPUTNIK). ♦ Taj trenutak obostrane ukočenosti razveza se naglo djevojčinim usklikom: – Gojko, došao si?! (PROLOM). ♦ Privlačni, novi i neobični bili su za nas pogrebni zlatno – crveno – crni crkveni barjaci, ali bi žensko bugarenje, plač i mirna suzna svijetla nad bijelim pokrovom tako natopili tugom čitavu kuću da je čak i pozlata plačevno svjetlucala i najavljivala prisustvo teška gosta i nemila tuđina (TREŠNJA S KRAJA RATA).

67. Stilski model obuhvata ženski (a) stil izražavanja (ženskog stila življenja i ponašanja), (b) elokventnost, brbljivost, ćutljivost žena, (c) pojavu žene kao metafore, hiperbole, litote, paradoksa, oksimorona i sl.

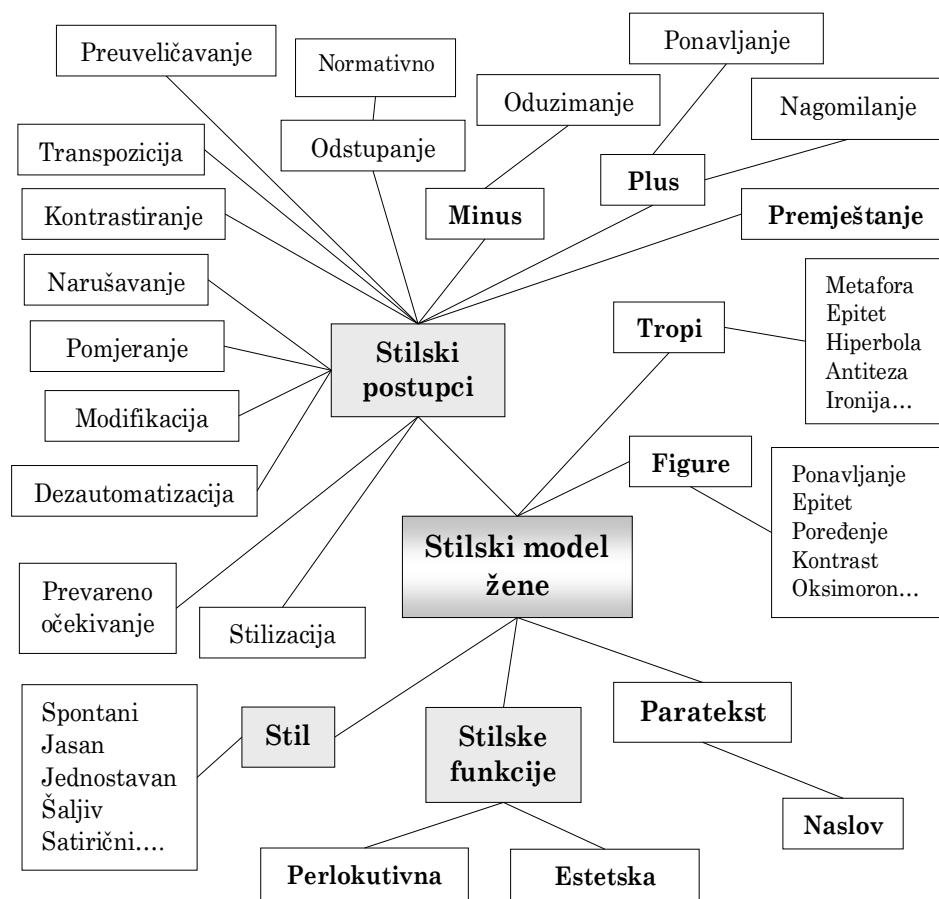
Jedna od najmarkantnijih osobenosti Ćopićevog viđenja žene je nepredvidljivost i neočekivanost poruke. Efekat prevarenog očekivanja je omiljeno Ćopićevo sredstvo⁴³. Na drugom bitnom obilježju informacije – originalnosti veoma često Ćopić gradi sliku o ženi. Ćopićeva žena se ponekad oblikuje i na bazi (kodne) redundancije – svjesnog ponavljanja formalne ili semantičke informacije. Pri opisu žene Ćopić unosi smetnje⁴⁴ u komunikacijski kanal kako bi recipijenta izbacio iz automatizma primanja poruke (ne s ciljem da onemogući razumijevanje teksta, već da ga zadrži, da usredsredi njegovu pažnju na nekom elementu informacije, što se u najvećem broju slučajeva svodi na estetsko i emocionalno djelovanje). Svjesne smetnje nose u sebi Ćopićeva slikovita i izražajna sredstva (tropi i figure), semantički pomaci,⁴⁵ narušavanje horizontalne i vertikalne organizacije teksta itd. Time se otežava i produžava receptivni proces, jer se primalac izbacuje iz spoznajnog automatizma.

Na intencionalnom (smisaonom) planu permutacijom znakova mijenja se smisao žene, što Ćopić često koristi u oblikovanju komičnog prikazivanja žene. Na više vrsta značenja (direktnom i indirektnom, pravom i prenesenom, denotativnom i konotativnom itd.) i njihovom saodnosu Ćopić gradi sliku žene. On se služi semantičkim pomacima, poigrava se smislom, izokreće ga, koristi dvo-smislenost i dvoznačnost (ambigvitet), sudara značenja.

⁴³ U njemu se narušava horizont očekivanja. Up. učiteljica pita učenika – *Čiji si ti?* i dobija ovakav odgovor: – **Djedov** (PROLOM).

⁴⁴ Postoje determinisani šumovi (oni koji su predvidljivi) i slučajni ili bijeli šumovi (smetnje s nultim matematičkim očekivanjem, koji mogu biti u obliku nerazgovijetne artikulacije, mrmljanja, govorne mane, psihičke uzbuđenosti, napada bolesti i sl.).

⁴⁵ Jedan od oblika je interverzija lica – zamjena jednog lica drugim kao što je upotreba trećeg lica srednjeg roda za oznaku živog bića, recimo kada se Kosovka obraća Gavranu: – *O, milo moje, obradatilo, smrznuto. Jadno moje! Šaputala je tiho, zaneseno, kao da razgovara s voljenim pokojnikom za kojim je isplakala već sve suze i sad joj ostaju samo riječi bez ognja i snage, koje on svakako neće čuti* (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ – *Milo moje, jadno, bježi odavde!* (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ – *Jadno moje, nesuđeno, nisi mi se probilo, nisi mi izašlo iz Grmeča. Ostalo si mi, dušo, u snijegu, u mećavi, na razbojištu... Milo moje, kako ću te ostaviti da te, ranjenog, mrtva majka čuva?*

Ilustr. 6. Čopićev stilski model žene

68. Za slikovito predstavljanje žene Čopić koristi trope, među kojima dominiraju epiteti i metafora.

69. Postoje tri vrste epiteta: pridjevski, priloški i sintagmatski.

Pridjevski epiteti se vežu uz imenicu u različitim kombinacijama:

- a) žena gleda muškarca – njen pogled je *zagonetan*, a oči *mučeničke*

*Mnogo je njih već, boreći se uveče sa snom i umorom, pokušavalo da na svoj način riješi i razumije šta li kaže taj **pogled**, **zagonetan**, dirljivo drag i samo jedan na svijetu* (CVJETANJE). ♦ *U snovima neutješnih majki i ohlađenih žena nastaniše se strašni Kozaci, Gavran se leću čisto ne vjerujući da to ona baš njega gleda, ali djevojčine **oči i mučeničke** su bile upravljene baš na nj, u njegovo lice* (GAVRAN I KOSOVKA).

- b) žena i muškarac se gledaju – njihov pogled je *plah*, *plašljiv*, *brz*

*Kratak je i **plah** bio taj **uzajamni pogled**, oboje su ponovo brzo oborili glave, ali je poslije toga trenutka čitava Sanička dolina postala drukčija* (CVJETANJE). ♦ *Nijesu to bili **plašljivi** brzi **pogledi** mladih stvorenja koji se ukrštaju i krešu munjevito, s varnicama, kao dvije sablje* (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ *Plava neznanka, svakodnevna mašta-*

nja, beskrajne šetnje, drhtanje, **plašljivi pogledi!** (PROLOM). ♦ Nijesu to bili plašljivi **brzi pogledi** mladih stvorenja koji se ukrštaju i krešu munjevito, s varnicama, kao dvije sablje (GAVRAN I KOSOVKA).

Pomoću epiteta pisac slika

a) žensku kosu (*prosutu, zlatastu*)

Prosute kose, nagnuta nad crnu vodu kao da se ogleda, gola neznanka je lagano gladila oble grudi i bijela ramena još se ne odlučujući da zagazi u vodu (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ U sjećanju mu trenutno minu Lunja ali samo kao laka sjenka, a **zlatasta Maričina kosa** bila je tu, živa i opipljiva (ORLOVI RANO LETE).

b) ženske pokrete (**težak i umoran korak, lomni pokret**)

Gledajući tako nju kako tiha i bezglasna, poput sjenke, hoda i usprema po kući i brata kako, vraćajući se s posla, **teška i umorna koraka**, sjeda za postavljenu stolicu prerano ogrubio i uozbiljen, Bora bi često izlazio van ostavljajući nedojeden ručak (SMRTO RUVO SOJE ČUBRILOVE). ♦ Čitavo tijelo postajalo je zaobljeno i gipko sa **lomnim pokretima**, koža čista i glatka s nekim kadifastim prelivima, lice bljeđe i ponešto izduženo, a oči su joj dobijale nov sjaj i bistrinu tako da je već mnogi momak zadrhtao od tog pogleda koji prodire i peče u samom srcu (CVJETANJE).

c) kontrast negativnog i pozitivnog (**tužna sreća**)

Vraćao se, pognut i zamišljen, s odsjajem nekakve **tužne sreće** u duši, kao da je Kosovka maloprije na njegovom ramenu otplakala nekoliko trenutaka svoje gorke ratne ljubavi, izgažene još u začetku u onome noćnom susretu na potoku (GAVRAN I KOSOVKA).

d) obostranu emociju (**opijeni i zatravljeni ljubavnici**)

Nije to ličilo ni na duge susrete **opijenih i zatravavljenih ljubavnika** koji se pogledima uporno nose, iscrpljuju i umaraju do mraka i nesvijesti (GAVRAN I KOSOVKA).

e) negativan stav prema pričanju (**ćurkasta ženska prtljanja**)

Slušao bi i slušao raspricu govornika, pa bi zadrijemao kao da prisustvuje dokonom **ćurkastom ženskom prtljanju** (BUNAR BEZ VODE).

Pridjevski epitet dovodi ženu u vezu sa

f) svjetlošću (*sva obasjana i vedra*)

Ugrabivši ponekad, između dva zahvata srpom, da baci kratak pogled na okolne njeve, ona bi, sva **obasjana i vedra**, prošaputala kao začarana: Radi se... žanje se (CVJETANJE).

Pomoću epiteta Ćopić slikovito karakteriše ženske likove:

a) žena je bujna, srčana, jezičava, ohlađena, sitna, splakana

– Pa i sam Ilija osjećao se nelagodno pred poznatim ljudima imajući pored sebe tako **bujnu i lijepu ženu** (PROLOM). ♦ Mikača je, pored ostalog, bila poznata kao veoma sigurna i **srčana stara žena**, pa kad bi se u selu desila kakva nezgoda, bilo da nekog ubode goveče, da se ko gadno posiječe ili što slično, odmah šalji po Mikaču (PROLOM). ♦ Miješao se u svačiji posao u selu, javno hvalio ili grdio pojedine domaćine, korio **jezičave žene** i prijetio djeci (PROLOM). ♦ Drske i **jezičave žene** u oči su govorile Drvarčanima: – Bolje bi bilo da ste pazili svoju kuću, nego što se ovuda vucate (PRO-

LOM). ♦ U snovima neutješnih majki i **ohladenih žena** nastaniše se strašni Kozaci, Gavran se leću čisto ne vjerujući da to ona baš njega gleda, ali djevojčine oči mučeničke su bile upravljene baš na nj, u njegovo lice (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ A **sitna** plašljiva **ženica** dolazeći s punom torbom da obiđe sina partizana, stidljivo se propitivala kod prvih straža: – Vjere ti, druže, je l' ovde četa Mile Tobdžije? (PREOBRAŽENJE MILE TOBDŽIJE). ♦ Njegova baba, **sitna splakana žena**, koja se od njega ni u đakovoju ludnici nije odvajala, skakala je i sama, iako se činilo da drijema, i vukla ga za ruku (CAR NA BEKEZU).

b) djevojka je *ogrubjela, bezglasna, divlja, nesavitljiva, škrofulozna*

Ovoj **ogrubjeloj djevojci** sve je bilo jednostavno (dura se, pa šta ćeš!), ali zato ga Kosovka pogleda za trenutak zabrinuto i s tužnom bojazni kao da će reći: – A kako li je tebi? (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ Gledajući tako nju kako tiha i **bezglasna**, poput sjenke, hoda i usprema po kući i brata kako, vraćajući se s posla, teška i umorna koraka, sjeda za postavljenu stolicu prerano ogrubio i uozbiljen, Bora bi često izlazio van ostavljajući nedojeden ručak (SMRTO RUVO SOJE ČUBRILOVE). ♦ I onako rumena od naporna hoda po snijegu, **divlja djevojka** sad sva planu, ošinu Bojana ostrim pogledom, pa se smače s prtine i mučenički se osmijehnu (PROLOM). ♦ Kad je saslušao kratko i ljutito curino pričanje, Bojan se uozbilji i za trenutak zaboravi da je pred njim prkosna i **nesavitljiva djevojka** sa kojom on odavno ima muke i neprečišćenih računa (PROLOM). ♦ Prema sestri, tanjušnoj, **škrofuloznoj** i blijedoj **djevojci**, bio je mnogo bolje raspoložen i štitio je od teška posla, pa je Marija bar s te strane bila mirna (PROLOM).

c) snašica je *kukavna*

– Šta ćeš onda reći onoj staroj ženi, onoj **kukavnoj snašici** kad si ti taki? (PROLOM).

d) ženski lik je *neizbrisiv*

Otišao je Stric noseći u duši prvu istinsku tugu u životu i **neizbrisiv lik** tihe djevojčice, koja ga je nekad predano voljela i koju on ipak nije umio sačuvati (ORLOVI RANO LETE).

Kao epiteti prilozi dolaze uz glagole (**jogunasto** zavrnu brk, ženska ramena **izazivački** su bjelasala, **bespoštedno** je razotkriti, **zavjerenički** ćućore, gledala **povjerljivo, žrtveno** vjerna, premjeri **ostro** i **mrko**, pogleda **toplo**).

Ona mu **jogunasto zavrnu** dug plav **brk**, lako ga udari po obrazu kao neko svoje dače i spusti oba dlana u hladnjikavu travu (LJUBAVNI JADI). ♦ Gola **ženska ramena izazivački** su se bjelasala u tami pred njim (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ Žagor ptica sve je više osvajao najavljujući dan koji će je **bespoštedno** razotkriti, голу i osramoćenu (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ Bilo je tu nečeg tajanstvenog i nesvakodnevnog kao kod mladih, smješljivih i neozbiljnih žena, koje **zavjerenički ćućore** po ćoškovima, a istom, jednog dana, pojave se s čistom pokrivenom kolijevkom iz koje se javlja i kmeči neko koga nikad dotad nije bilo na ovome svijetu (ZIMA). ♦ Ona ga **je gledala povjerljivo**, s umornom sjetom, kao što se gledaju dragi, bliski ljudi o kojima znamo više od svijui onih koji ga momentalno slušaju (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ Svijajući se tako nad Gavranom, **žrtveno vjerna**, spremna da umre, rasplakana Kosovka nije čula slab žamor života na utišanoj čuki više sebe (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ **Djevojka** ga premjeri **ostro** i **mrko** (PROLOM). ♦ **Djevojčica** ga **pogleda, toplo** i milo, kao i onih minulih dana i

reče: – Striče, neću te zaboraviti, ali znaj: nikad više nećeš naći one svoje nekadašnje Lunje (ORLOVI RANO LETE).

Rjeđe su epitetske sintagme (*gledala s umornom sjetom, umorna u toploj omaglici, koža s kafifastim prelivima, komšinice iscijeđene čestim rađanjem, žena podsječenih nogu, razgovarati iz ljute glave, gledati bez daha*).

Ona ga je *gledala* pouzdanljivo, s *umornom sjetom*, kao što se gledaju dragi, bliski ljudi o kojima znamo više od sviju onih koji ga momentalno slušaju (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ – Todor... Todor... – prošaputa *umorna* Katica u *toploj omaglici* od koje se sva zanosila (PROLOM). ♦ Čitavo tijelo postajalo je zaobljeno i gipko sa lomnim pokretima, *koža* čista i glatka s nekim *kadifastim prelivima*, lice bljeđe i ponešto izduženo, a oči su joj dobijale nov sjaj i bistrinu tako da je već mnogi momak zadrhtao od tog pogleda koji prodire i peče u samom srcu (CVJETANJE). ♦ – Da je ona prava i poštena ženska, ona bi dosad imala bar dvoje-troje djece, a ne bi se obadala ovako ko jalova junica – zavidljivo su unjkale njezine prve komškinice, prerano ostarjele, *iscijeđene čestim rađanjima* (PROLOM). ♦ Dok je jedan od Jeličića iznosio puške i opasao, Bauk se okrenu debeloj Kostinoj *ženi*, koja je, *podsječenih nogu* i bijela kao kreč, sjedila za kelnerajem (MAJOR BAUK). ♦ Sve poslove oko kojih je valjalo podviknuti i galamiti obavljala je Markova tetka, Marta, spečena džorlava udovica, koja *nije ni umjela drukčije razgovarati nego iz ljute glave* (NE TRAŽI JAZBECA). ♦ U omaglici, zatravljen, *bez daha je gledao* kako djevojka podiže kosu naviše i nečim je vezuje na zatiljku (GAVRAN I KOSOVKA).

One se ponekad daju u parovima, recimo baba Todorija ovako naziva Lijana:

– Aha, zini da ti kažemo, *konjska perjanico, govedi barjaktaru, kozji stjegonošo, ovčiji zastavniče!* – zagalami baba Todorija (DELIJE NA BIHAĆU).

70. Metafora služi Ćopiću da ženu predstavi što slikovitije, ekspresivnije i upečatljivije. Nju otkriva pogled kada drugu ženu *vagne*, kad muškarca *ošine*, vidi u *magli* ili po njemu *sklizne*.

Slobodna i preduzimljiva Esma, koja je dobro osjećala i procjenjivala ljude, lako s njima dolazila u dodir i brzo se povjeravala dobru čovjeku, otrpne *je vagnula* Katicu i donijela o njoj kratak sud: – Dobra žena, duševna (PROLOM). ♦ I onako rumena od naporna hoda po snijegu, divlja djevojka sad sva planu, *ošinu* Bojana *oštrim pogledom*, pa se smače s prtine i mučenički se osmijehnu (PROLOM). ♦ Gaga šumno uzdahnu, žmirnu, a *zamagljen pogled skliznu joj mimo Bojana*, pa se izgubi i raspršti nekud po večernjem rumenilu zapadnog neba (PROLOM). ♦ Ni prisebniji se ne bi umio snaći ni oteti se toj žensko-muškoj napasti, a kamoli će jadna, neuka i uplašena mladica, kojoj se *oči magle* i srce izdajnički bubeta čim ugleda muško da joj ide u susret, a kao za pakost uvijek je blizu kakav ljeskar, konoplja, žito il neka druga zelena propast (ŽENIDBA MOGA STRICA).

Žena i muškarac se pogledima nose, iscrpljuju i umaraju.

Nije to ličilo ni na duge susrete *ljubavnika koji se pogledima uporno nose, iscrpljuju i umaraju do mraka i nesvijesti* (GAVRAN I KOSOVKA).

Ćopić dovodi ženu u vezu sa:

- a) životinjskim svijetom (zoometafora) u neutralnom, pozitivnom i negativnom smislu – gnijezditi se, biti leptir, obadati se, šištati

*Katica se poput osamljene ptice **gnijezdila** u bujnim vrežama bijele bundeve, u samom ćošku bašte, i tu bi se smirila sa očima uprtim u bjeličast put pred sobom (PROLOM).*

*Naša nova učiteljica bila je jedno sićušno plavo djevojčce, **okretna i laka leptirica**, koja je među nama, u školskom dvorištu, lebdjela kao šaren šuštav oblak bez težine, gotov da svakog trenu poleti naviše s prvim povjetarcem (LJUBAVNI JADI).*

*– Da je ona prava i poštena ženska, ona bi dosad imala bar dvoje-troje djece, a **ne bi se obadala** ovako ko jalova junica – zavidljivo su unjkale njezine prve komšinice, prerano ostarjele, iscijedene čestim rađanjima (PROLOM). ♦ Kod planinskog potoka, duboka razrivena korita, kad već pred Trivunom zasvjetlucaše prve kuće Mračaja, pribijene u strani, pod samom šumom, pokaza se pred njim iz visoke paprati prosijeda neočešljana žena nakrivljene marama, i uze prestrašeno da maše rukama, **šišteći** kao guska: – Bježi, bježi, bježi! (PROLOM).*

- b) biljnim svijetom (fitometafora) – ona cvjeta, precvjetava, suze joj se rese

*Od toga dana neugledna i neprimjetljiva djevojka, djevojčurak, naglo je oživjela i stala, naočigled sviju, da se razvija i **cvjeta** kao da se na njoj razvezao neki čvor i oslobodio njezinu skrivenu ljepotu iz sive koprene u kojoj je drijemala kao cvijetak u mrku pupoljku (CVJETANJE). ♦ U tuđem svijetu gdje ga niko nije znao, to se nekako i podnosilo, ali ovdje, u njegovom Pijevčevu Dolu, gdje su sve **žene** mršave, okošte i brzo **precvjetaju**, ova njegova bjelolika i raskošna Slavonka djelovala je kao javna sablazan (PROLOM). ♦ Djevojci se samo **naresiše suze** i ona, skoro kroz plač, prošaputa gledajući ga pravo u oči: – Čuvaj se, Gojko, ustaša! (PROLOM).*

- c) toplotom, vatrom – pogled joj peče, kreše, varniči

*Čitavo tijelo postajalo je zaobljeno i gipko sa lomnim pokretima, koža čista i glatka s nekim kadifastim prelivima, lice bljeđe i ponešto izduženo, a oči su joj dobijale nov sjaj i bistrinu tako da je već mnogi momak zadrhtao od tog pogleda koji prodire i **peče** u samom srcu (CVJETANJE). ♦ Dok joj je drmao ruku, otvrdlu od srpa, **opečen** i ponešto zbunjen **njezinim pogledom**, Jovan je i nehotice pomislio: Đavole, lijepa oka! (CVJETANJE). ♦ Nijesu to bili plašljivi brzi **pogledi** mladih stvorenja koji **se ukrštaju i krešu munjevito, s varnicama**, kao dvije sablje (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ I onako rumena od naporna hoda po snijegu, divlja djevojka sad **sva planu**, ošinu Bojana ostrim pogledom, pa se smače s prtine i mučenički se osmijehnu (PROLOM).*

- d) prirodom – sa nje spada šiparička „rđa“, ona treperi, otkida se, upija, kameni, nalazi u sjenci trepavica, tone u daljini, klikće od radosti

*Na prvi pogled Leka je ličila na petnaestogodišnju protegljastu djevojčicu, jednu od onih **sa koje je tek počela spadati šiparička „rđa“** i koja se već sprema da se potpuno otme i preko noći se zaokrugli i popuni kao prava zrela djevojka (PROLOM). ♦ U tome pitanju prigušeno bi **zatreperila sva čežnja i skrivena tuga djevojke** koja se već odavno pomirila s tim da danas mora biti osamljena i mirno podnositi svaku tugu (PROLOM). ♦ Još ovako mala, kao ova Lunja, ona odmah **zatreperi** čim se u blizini pojavi nešto novo i neobično (ORLOVI RANO LETE). ♦ Tek što je stigao nadomak*

Dinjareve stare kolibe, kad se iz jedne barake **otkide gologlava razbarušena žena** i pojuri ukoso preko čistine (PROLOM). ♦ Tako se ona, u velikoj sobi kasarne, u pobožnom strahu smjestila u najgušći buljuk žena i, pomalo omamljena od ovalike gomile svijeta, netremice **se upila pogledom u tanjušnu živahnu Leku** (PROLOM). ♦ Preplašen i zimljiv šapat **kamenio je žene** na visokim kućnim pragovima i zbijao djecu u zamukle gomile: – Evo ih, vode Malog Trišu! (MAJOR BAUK). ♦ **Djevojčica** čuti oborena pogleda, **sva u sjenci svojih dugih trepavica** (NEZGODAN SAPUTNIK). ♦ **Trenutno utopljena u pustoš sniježnih daljina, djevojka** se trza kao iz zanosu i s naporom pokušava da se sabere (ZIMA). ♦ Mala Čana, sva očarana, netremice je pratila pogledom njih dvojicu i **u njoj je sve kliktalo od radosti**, pa više nije mogla izdržati a da ne prišapne svojoj komšinici: Dragi bože, kako mogu biti onako naočiti, ko dvije jabuke? (PROLOM).

e) pokretom, radnjom – ona *tegli, čupa se, pribija, vrti*

Kosovki se nije kazivala njezina teška žalost i tajna muka, a onda druga, Janja, nit je umjela nit imala išta da kaže, od uvijek je živjela i **teglila** ravnodušno i ćutke kao goveće (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ Mile se branio od nje kao od nasrtljive i dosadne muve: – Ajd, bolan, tetka, čuti, kad se u to ne razumiješ. Neki dan **si se** jedva **iščupala** od ustaša a sad već kukaš što je dječaka otišao (PREOBRAŽENJE MILE TOBDŽIJE). ♦ Margita, uzbuđena poput djeteta, **pribi se uza okno** (ZIMA). ♦ Po kuhinji **se neumorno vrtjela** čista spretna ženica, jakih preplanulih listova i velikih grudi, sva okrugla (PROLOM).

Metafora je ponekad zasnovana na destrukciji – voljeni nestaje

Kao da joj Gavran **čili iz očiju**, iz ruku, iz života, ona je pritiskivala mokro lice uz njegov obraz, milovala ga po kosi i šapatom se javlja kao da govori sjenki ili nekom koga više nema (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ Činilo mu se samo da se sve više steže i **tone u zemlju**, dok je žena u bijelom rasla poput oblaka (PROLOM). ♦ Ovih posljednjih dana otkad se bataljon povukao u planinu, Gavran je opazio kako ga djevojka gleda s prikrivenom zebnjom kao da joj svakodnevno **gine iz očiju** (GAVRAN I KOSOVKA).

emociji – ona se zanosi

– Todor... Todor... – prošaputa umorna Katica u toploj omaglici od koje **se sva zanosila** (PROLOM).

intenzitetu i kvantitetu – *budi se snaga, pljušte svađe*

Skuplja se i napinje svaki mišić pred svoje umišljeno bjekstvo poslije zagrljaja i, zanošeći se, s nemirnim poigravanjem u grudima, očekuje da je, zaslijepljenu i srećnu, ponovo počne da šiba kukuruzovo perje, **budeći joj u bedrima i mišicama sve novu i novu snagu** (PROLOM). ♦ **Pljuštale su oštre svađe** između djedova i unuka, trinaestogodišnjaci su se proglašavali za šesnaestogodišnjake samo da se ubace u transport, a jedne noći Džanova sinovka, kršna i jedra djevojka, klisnula kradom na prugu (DŽAN AMERIKANAC).

Žena i muškarac se metaforički razotkrivaju – *nose u sebi drago biće i tugu*.

Otišao je Stric **noseći u duši prvu istinsku tugu u životu i neizbrisiv lik tihe djevojčice**, koja ga je nekad predano voljela i koju on ipak nije umio sačuvati (ORLOVI RANO LETE). ♦ Otišao je Stric **noseći u duši prvu istinsku tugu u životu i neizbrisiv lik tihe djevojčice**, koja ga je nekad predano voljela i koju on ipak nije umio sačuvati (ORLOVI RANO LETE). ♦ Koraćao je, snažan, čvrst i odrešit, istinski ratnik i zaštitnik, a

djevojčina ruka, meko savijena oko njegova vrata, bez prestanka mu je napominjala da se duboko u njemu **njiše i guče nezaboravni golub** s najniže grane školskog oraha, golub dostupan ruci svakog dječaka (MITRALJEZAC GOLUBIJEG SRCA).

Ponekad dolazi do nizanja metafora u najužem kontekstu.

Kad bi se kasno uveče vraćala kući i čula iza sebe užurban korak nekog muškarca, ona bi **obamirala od poznate prijatne jeze**, gotova da padne negdje u prehladnu travu i da u snažnom zagrljaju zaboravi čitav svijet sa svim njegovim obzirima i zabranama, a u isto vrijeme **trnula je od straha** da će je pristići njezin nepoznati pratilac. **Raspinjana** tako između dva različita osjećanja, ona je i brzala i **skraćivala korak** u isti mah, dok joj je **krv zaglušno šumila u ušima**, a srce sve burnije lupalo, kao da koraci gonioca odjekuju i tuku negdje duboko u njoj samoj (PROLOM).

71. U slikanju žene Ćopić mnogo manje primjenjuje druga slikovita sredstva:

a) personifikaciju – pogled govori, tijelo opija, tkanina diše

Mnogo je njih već, boreći se uveče sa snom i umorom, pokušavalo da na svoj način riješi i razumije **šta li kaže taj pogled**, zagonetan, dirljivo drag i samo jedan na svijetu (CVJETANJE). ♦ Činilo se da se to **jedro, nemirno tijelo pod ustreptalom suknjom opija i zanosi svakim svojim pokretom**, izražavajući u njemu svoju razigranu snagu, kojoj je stalo samo do toga da se negdje ispolji i probije, pa ma gdje to bilo i na koji način bilo. (PROLOM). ♦ Činilo mu se da još uvijek gruba **vojnička tkanina diše** topline i draška mu nozdrve onim **jedinstvenim nezaboravnim mirisom žene** koju je prvi put osjetio u onoj vjetrovitoj noći, kad se Katica, činilo mu se, upijala u njegovu dušu čvrsto ga stežući u zagrljaj (PROLOM).

b) sinegdohu – **oči** se neće i ne mogu rastati, **muž** je pravio lom u kući (oznaka dio tijela u funkciji oznake cjeline, jednina umjesto množine: žena → žene, muž → muževi)

Bio je to naknadni žalostan razgovor ljudi koji su se nesrećno razmimoišli već kod prvog dodira i sad u ratu, u kratkom razmaku između dvije smrti (jednoj se juče srećno izmakao, a druga sjutra čeka!) samo još oživljuju trajnu ledenu tugu s bezbroj uzaludnih pitanja **u tim očima koje još uvijek neće i ne mogu da se rastanu** (GAVRAN I KOSOVKA). ♦ Zbog nje je **mnoga žena oplakala**, a **muž** je pravio lom po kući, plašio djecu i odlazio da pije i bekrija po čitave noći. Ne stideći se čaršije, **mnogi je pratio Katicu** sve do njezine kuće na kraju mahale, čisto ponosan na sva ogovaranja koja će iz toga proizići. (PROLOM).

c) metonimiju – **ženski glasić** umjesto žena ili sl.

Iz kuhinje zapjevucka mazan **ženski glasić**: Ej, mladiću, kafica je gotova (PROLOM).

d) eufemizam – **natjerane nekom potrebom** (ublažavanje iskaza)

Poslije **žene** danima pričaju do u najmanje sitnice kako ih je Mladen pregledao i šta im je rekao, a onaj njihov vođa, nedjeljom, u birtiji, suče brke, hvali se kako ga je Mladen častio cigaretama i **ruga se ženama** kako su ga u samoj prijedorskoj čaršiji, **natjerane nekom svojom potrebom**, pitale: – Mićane, brate, **gdje se ovdje može, da prostiš, svratiti u šumu?** (PROLOM).

e) hiperbolu (ponekad u kombinaciji sa poređenjem) – *ruka kao parni čekić, brdo od čovjeka*

Kroz gužvu vesela naroda gura se Džan i očima traži sinovku, dok ti se istom pred njim zaustavi krupna i otresita omladinka u plavom radničkom kombinezonu i pljesnu ga po ramenu rukom teškom kao parni čekić (DŽAN AMERIKANAC).

♦ – *Ajme meni, evo ide brdo od čovjeka, a na njemu... a na brdu* (DELJE NA BIHAĆU).

f) pleonazam (*mala ženica*)

Svaki ovakav sastanak, a Čana ih je dotad posjetila svega tri, činio se maloj ženici kao nekakav svečan praznički skup na kome se valja pobožno i skrušeno zbiti u šareno žensko stado koje miriše na bosiljak i uležanu rubeninu (PROLOM).

Među figurama dominira poređenje (o njemu je već bilo govora – v. paragraf 5). Dosta ima ponavljanja tipa a takođe inverzije.

Začuta društvo dirnuto pričom, | misli se roje, nemirne laste; | dete-golubić i dečak nežan | kako u borbi junak izraste (PRIČA O PALOM DEČAKU).

72. Nagomilavanja mogu biti veoma ekspresivna ako se unose glagolske imenice a izostavljaju glagoli, npr. u opisu pogleda zaljubljenih:

Plava neznanka, svakodnevna maštanja, beskrajne šetnje, drhtanje, plašljivi pogledi! (PROLOM).

Ovo podsjeća na najpoznatiji bezglagolsku pjesmu A. A. Feta ШЕПОТ, РОБКОВЕ ДЫХАНЬЕ... [ŠAPAT, PLAŠLJIVO DISANJE...], u kojoj nema nijednog glagola.

Ćopić ponekad niže više glagola:

Bez prestanka je nešto gukala, pjevuckala i zujala, krileći oko sebe zavitlanom kratkom suknjom koja je svaki čas otkrivala iznad koljena čvrste bijele noge (PROLOM). ♦ *Tu ti se onda nas dvije zagrlimo, poljubimo, zaplaćemo, pa u kuću* (NEPOSTOJANA BAKICA).

73. Rijetke su tautologije tipa:

On stuknu i sav porumeni kao da se djevojka pred njim odjednom pokazala gola golcata (MITRALJEZAC GOLUBIJEG SRCA). ♦ *Vješala mu se o ruku penjući se uz brijeg i tako su putovali saučesnički čuteći kao da istu muku muče* (LJUBAVNI JADI).

74. Izvršena analiza se može rezimirati na sljedeći način. Ćopićev opšti model žene obuhvata realne (ontološke, denotativne), konceptualne (pojmovne, gnoseološke, signifikativne) i formalne (izražajne, nominativne) komponente i sastavljen je od kategorijalnog, književnog, jezičkog i stilskog podmodela. Nije dan od njih nije izolovan, već se međusobno prožimaju i ukrštaju. Konstituenti kategorijalnog modela su korelacija, kategorija, funkcija, značenje i informacija. U Ćopićevom viđenju žene postoje tri fundamentalna odnosa – identičnost, sličnost i različitost. Identičnost se izražava na najrazličitiji način. Sličnost se realizuje, između ostalog, poređenjem nečega sa ženom i žene sa nečim. Kod Ćopića žena se dovodi u vezu sa drugim živim bićima, mrtvim predmetima i prirodnim pojavama. To može biti poređenje žene sa ženom, muškarcem, djetetom

tom, životinjom, biljkom, životinjom i biljkom, artefaktom, prirodnom pojavom. U pišćevom pripovijedanju o ženi dolazi do izražaja različitost, protivrječnost, nesklad između sadržaja i forme, riječi i djela, želja i realnosti. Suprotnost se javlja između žene i žene (recimo, Kosovke i Janje u pripovijeci GAVRAN I KOSOVKA), žene i muškarca (Katicice i Ilije u PROLOMU). Čopićeva žena stupa u dva tipa odnosa: homogene (žena ↔ žena) i heterogene (žena ↔ muškarac), a oba se realizuju kao rodni, rodbinski, porodični, ljubavni, bračni, generacijski, radni..., odlikuju koordinacijom ili subordinacijom i funkcionišu u različitim procesima – privlačenju, odbijanju, zavlacenju, mučenju, prekidanju, napuštanjem... Žena kod Čopića je ponekad podvrgnuta diskriminaciji, neravnopravnosti, češće osjeća dominaciju drugog pola nad sobom nego svoju nadmoć. U Čopićevom modelu postoje jednosmjerni i dvosmjerni odnosi. Prvi su tranzitivni, a drugi recipročni i refleksivni. Jednosmjerni (nerecipročni) odnos dolazi u tri pojavnosti oblika: a) žensko-ženski (žena → žena: žena djeluje prema ženi), b) žensko-muški (žena → muškarac: žena djeluje prema muškarcu), c) muško-ženski (muškarac → žena: muškarac djeluje prema ženi). Dvosmjerni (uzajamni, recipročni) odnos ima dvije varijante: žensko-žensku (žena ↔ žena: žena djeluje jedna prema drugoj) i žensko-mušku (žena ↔ muškarac: žena i muškarac djeluju jedno prema drugom). Recipročnost se ponekad odnosi na identična stanje kod oba pola (npr. u PROLOMU topla izmaglica hvata Katicu od Todora i Todora od Katicice). Žena u Čopićevim tekstovima je učesnik u komunikaciji, primalac/pošiljalac informacije, subjekat/objekat djelovanja i naslade. Čopićeva žena se ispoljava kroz ulogu u društvu, opštenje, djelovanje i estetsko doživljavanje.

Čopićev model se odlikuje dvojnou semantikou, koju čini značenje žene i žena kao značenje. Prvi aspekt podrazumijeva njenu socijalnu relevantnost (ulogu u društvu). Drugi nastaje u trouglu denotat (žena kao referent, ekstencional) – singifikat (predstava o referentu, intencional) – oznaka. Postoji nesklad između broja denotata žene (njihova je količina neograničena), broja signifikata žene (broj predstava o ženi kao denotatu je manji) i broja jezičkih sredstava (njih je još manje). Kod Čopića smo našli 109 naziva za ženu (bez ličnih imena i prezimena).

Čopićeva žena se ponekad nalazi u sudaru istine i laži. Istinu ona prihvata, negira je, sa njom se miri, krije je ili je pak sama proizvodi. Laž dolazi od žene (kada ona ne govori istinu) ili o ženi (kada se o njoj govori neistinito). Kombinacije se povećavaju uključivanjem muškaraca (žena laže ženi ili muškarcu o muškarcima, muškarac laže ženi ili muškarcu o ženi, žena laže o ženi ili o muškarcu, muškarac laže o ženi...). Analiza pokazuje da se kod Čopića laž mnogo više veže za muškarca nego za ženu. Laž je komponenta vjernosti i preljube pišćeve žene i muškarca.

75. U Čopićevom stvaralaštvu dolazi do izražaja simbolički, normativni, socijalni i individualno-psihološki položaj žene pa ona funkcionise kao simbol, elemenat norme, dio društva i individua. Žena se pozicionira reistički (žena kao

stvar), atributivno (žena kao svojstvo) i relaciono (žena kao odnos). U reističkoj perspektivi svodi se na stvar, privatno vlasništvo (muževljevu vlast). Osnova atributivne perspektive je karakterizacija, determinacija, čiji su markeri: (a) ženski pogled na svijet, (b) tradicionalnost, patrijarhalnost, konvencionalnost, konzervatizam, (c) emocionalnost, osjetljivost, uljudnost, delikatnost, skromnost, skrušenost, otvorenost/zatvorenost, poslušnost, pokornost, (ne)predvidljivost, kooperativnost, stid, strah, zabluda, sumnja..., (d) (ne)zadovoljstvo, pravdanje, opraštanje, izvinjavanje, upozoravanje, prilagođavanje, suzdržavanje, inačenje..., (e) ženski lirizam, liričnost žene. U relacionoj perspektivi u prvi plan izbija privlačnost, seksualnost, seksepilnost, erotičnost, ženskost, ženstvenost, ženski habitus (opšti utisak, ukupni lik, cjelovita predstava), fizička i psihička ljepota. Za Ćopića je karakterističan suzdržan opis ženske erotičnosti. On izbjegava da slika otvoreno, neprikriveno, naturalistički golo žensko tijelo. Kod njega je rijetko detaljno opisivanje ženskog tijela, pogotovo njegovog bujanja u ranoj mladosti. U posrednom signaliziranju erotičnosti posebnu ulogu ima suknja – Ćopićeva žena njome vijori, omahuje, otreša je, čisti, briše, diže, spušta i skuplja, a pod njome nemirno tijelo se uvija, ono se opija i zanosi. Erotična svojstva Ćopić daje uglavnom u nagovještajima i aluzijama, a glavni marker je pogled (*kratak, plah, oštar, plašljiv, brz, topao, mio, ozbiljan, tužan*). On je trosmjeran: $\dot{z} \rightarrow m$, $m \rightarrow \dot{z}$, $\dot{z} \leftrightarrow m$. U prvom pravcu ($\dot{z} \rightarrow m$) uprt je ka muškarcu, u drugom ($m \rightarrow \dot{z}$) muškarac gleda ženu, a u trećem ($\dot{z} \rightarrow m$) žena i muškarac se posmatraju. Pogledi peku, zbunjuju, zastrašuju, mole, iscrpljuju, umaraju, ustrajno prate, zamagljuju vid, klize...

76. Konstituenti Ćopićevog književnog modela su likovi, situacija, način kazivanja, fabula (siže), hronotop, žena kao objekat i subjekat, motiv, paratekst, sredstvo, žanrovi, tema. Važan dio modela je paratekst (okruženje teksta – naslov, epigraf, posveta, poruka, sadržaj i sl.). U naslovima se mnogo manje spominju žene nego muškarci. Obično je to ime (*Kosovka, Lunja, Mara, Margita, Marica, Marijana, Milka, Milja, Mrvica, Desa, Vasilisa*). Rijetko iza njih slijedi prezime. Poslije imenā najčešća je *majka*, a zatim *baba/baka/bakica*. Ostale lekseme su predstavljene jediničnim primjerima – *ženica, kći, starica, kuma, učiteljica, vračara*. Od 154 naslova samo sedam ukazuje na zanimanje ženskog pola. Niz naslova sadrži rodne odnose, čiji su nosioci *majka, mama, baba, baka, bakica, kćer*. Među ženskim antroponimima u naslovima malo je etnika (naziva ljudi po naseljenom mjestu). Po uzrastu se izdvajaju mlade žene (koje označavaju riječi *djevojka, omladinka, mala /moja/*) i stare žene (*baba, bakica, starica*).

77. Dominantna kategorija u književnom modelu su ženski likovi. Oni su determinisani socijalnom pripadnošću, srodnošću, uzrastom, izgledom, zanimanjem, intelektualno-emocionalnim sklopom, prostorom i artefaktima. Elementi ovog podmodela su: spacijalnost (žena u prostoru – unutrašnjem i spolnjem), sila, moć, maštanje žena, žena u ratu i miru, ženske omiljene teme.

U Ćopićevim djelima uz ženu se vežu pozitivne, negativne i pozitivno-negativne osobine, ali se ponekad ona slika i bez kvalitativne eksplikacije. Markeri pozitivnih osobina su: a) fizička svojstva (krupna, snažna, visoka, vitka, mlada, bujna, lijepa, kršna, jedra, raskošna, rumena, raskošne kose, krupnih očiju, vitkih noga, nezaboravnog mirisa), b) umna svojstva (duševna, razborita), c) životne vrline (sigurna, otresita, kočoperna, spretna, okretna, prkosna, nesavitljiva, čista, srčana), d) socijalne vrijednosti (prava, poštena, brižljiva, tiha). Ćopić vrlo često uparuje ženske fizičke i duhovne vrline. Ponekad dolazi do spoja minusa (fizičke slabosti – *sitna, plašljiva*) i plusa (pozitivnog odnosa – *ženica*). Afirmativni odnos se slika i metonimijski, sinegdohski. Markeri negativnih osobina su: a) fizički nedostaci (*sitna, omalena, splakana, neugledna, tunjava, ugojena, mlohava, mršava, mršuljava, razbarušena, ružna, razroka, rohava, bljedunjava, konjske glave*), b) intelektualna i duhovna ograničenost (u pogledu pameti, razboritosti, bistrine), c) komunikativne mane (netaktičnost, deranje, jezičavost, drskost, svadljivost), d) socijalne slabosti (neurednost, neozbiljnost, divlji način ponašanja, jogunastost, nekultura, tvrdoglavost), e) postojanje muških osobina. Pozitivno-negativne osobine se odnose na jednu ženu ili na više žena (jedna od njih ima pozitivne osobine, a druga negativne). U nekim slučajevima izostaje kvalifikacija, ali se daje ocjena položaja, stanja, situacije (*tužni ženski udes*).

Druga vrsta kvanifikacije je spacijalna (prostorna). Ćopićeva žena se diferencira u odnosu na selo i grad: a) seoska žena, žena na selu, seljanka, seljančica, seoska djevojka, omladinka, b) varoška žena, građanka, gospodica, gospoja. Ona ima svoju regionalnu pripadnost (Ličanka, lička djevojka, Podgoričanka, Grmečanka, Slavonka, Bačkulja, djevojka sa Kupresa, djevojka s visoravni Kozina) i zanimanje (bolničarka, carica, čobanica, domaćica, gazdarica, glumica, govedarica, hodžinica, kraljica, krčmarica, kuvarica, omladinka, partizanka, popadija, sobarica, studentkinja, špijunka, učenica, učiteljica, učiteljka, žetelica).

U istraživačkom korpusu najčešće se spominje Katica, Lunja, Kosovka, Mirjana, Todorija, Mara, Marija, Leka, Čana, Soja, Milka, Margita, Mrvica, Rada, Savka, Marijana, Evica, Dara, Sara, Borkica, Jovanka, Milja, Radica, Peharovica, Slavica i Milica. Sve one pripadaju različitim kategorijama žena. Katica je bila neobična po ponašanju i sudbini, Lunja djevojčica od desetak godina, Kosovka bolničarka, Mirjana komšinica, Marija kuma, Leka učiteljica, Čana snaha, Milka vjerenica podnarednika...

Slikanje Marice (PROLOM) daje se u formi trostruke transformacije – modifikacije uzrasta, ponašanja i socijalnog prihvatanja. Po uzrastu Katica je djevojčica od petnaestak godina koja postepeno prelazi u djevojku, zatim u ženu. Još u ranoj mladosti zaludivala je i starije, odavno oženjene ljude. Bila je pitoma i dobra samo kada bi se desila neka nesreća. Socijalno ona se kao djevojčica i djevojka odlikovala slobodnim ponašanjem, ulazila je u različite veze sa muš-

karcima. Zatim je počela da se mijenja i sve je više ispoljavala vrline. Lunja je ćutljiva, mirna, dobrodušna, ponosna, ozbiljna desetogodišnja djevojčica iz romana ORLOVI RANO LETE. Imala je sposobnost da nađe ono što traži i da osjeti svaku opasnost. Vjerovalo se da ima šesto čulo i da je bila rođena za izviđača, obavještajca ili špijuna. Pojavljivala se tamo gdje je niko nije očekivao. Kosovka (Dara Marinova) jedna je od najpoetičnijih Ćopićevih ženskih likova, a pripovijetka GAVRANI KOSOVKA jedan od najuspjelijih Ćopićevih tekstova i lirski najupečatljivijih svjedočenja o ljubavi žene i muškarca u ratu. Djevojka se odlikovala ljepotom i snagom duha, ali je doživjela seriju smrti najbližih, u koju je neumitno ulazila još jedna voljena osoba – Gavran. Mirjana iz romana PROLOM je tiha, tanana sedamnaestogodišnja djevojka. Nije se ustručava da radi ono što su druge izbjegavale, recimo da se hvata u kolo do muslimana. Sprijateljila se sa učiteljicom Lekom, sa kojom je išla od zaseoka do zaseoka i na malim skupovima žena agitovale da se skupljaju prilozi za bolnicu. Neobičan je lik babe Todore (DELIJE NA BIHAĆU, LJILJAN VODI KARAVANE). Pisac je nigdje podrobnije ne opisuje, već slika isključivo kroz njene postupke. Pripadala je kategoriji ljudi koje je Skender Kulenović nazivao *mečkama grmečkim* (DELIJE NA BIHAĆU). Ta čuvena baba ispod Grmeča bila je dosjetljiva, podrugljiva, ratoborna, odlučna, otresita i bez dlake na jeziku. Netipični lik je i borbena djevojčica Veja (GLAVA U KLANCU, NOGE NA VRANCU), koja brani dječake, tuče čobane, juri pse, jaše neosedlanog konja, pije rakiju.

U PROLOMU se pojavljuje prijatan lik učiteljice Leke, živahne, znatiželjne djevojke koja se nije ustručavala da pita seoske žene za sitnice, običaje, nejasne i nerazumljive postupke. Jednoj drugoj učiteljici Ćopić posvećuje posebnu pripovijetku – Brani (UČITELJICA). Odnos te učiteljice prema đacima bio je veoma prijatan, jednostavan i za djecu čaroban pa nije slučajno da se jedan dječak zaljubio u nju. Kraj je krajnje liričan i prožet snažnim emocijama Miloša, najboljeg đaka u razredu, kasnije komandanta partizanskog bataljona, u odnosu na učiteljicu koja ga je očarala i ostala kroz čitav život nešto izuzetno svijetlo, lijepo i nedokučivo. Učiteljica je lik koji se javlja i u Ćopićevim kazivanjima kao što je RAZGOVOR SA UČITELJICOM.

Jedan od najliričnijih ženskih likova je majka. Takva je Nikoletina Marija (PROLOM, RAZVEZANI NIKOLETINA, SJEĆANJE NA NIKOLETINU, SUROVO SRCE). Slabunjava, ostarjela prije vremena, ona se bez prestanka sa nečim borila. U pripovijeci MAJKA DRVARČANKA stara Mara ispratila je sina Marka u vojsku i stalno razmišljala gdje je i kako je. Glavna junakinje pripovijetke MAJKA IZ GLUVOG DOLA je Maša, sitna pogurena, prerano ostarjela i brižna žena. Majka Milja iz istoimene novele nije imala djece pa je zajedno s mužem Perom uzimala iz šire porodice žensku djecu i hranila je do udaje. Kada su došli partizani, primila ih je u kući i pomagala im, a nakon njihovog povlačenja četnicima je prkosno potvrdila da je hranila partizane i njihove vođe, iako je znala da time ide u smrt. U pripovijeci ISTORIJA MAJKE DRINE junakinja je ovisoka suvonjava starica, prava, ali

nimalo kruta držanja, s vječnim sjenom tuge na sitnom upalom licu i čudna imena (Drina). Imala je troje sinova, ali rat je došao i dva su poginula. Čopić ne daje samo dirljive opise drugih majki nego i svoje sopstvene. Ona se pojavljuje kao motiv u prozi i poeziji, u kojima se vraća u najranije djetinjstvo. U jednoj od pjesama – MAMIN I DJEDOV DJEČAK sjeća se kako ga je majka korila zbog krađe krušaka i kako su ga u bihaćkom internatu bez majke mučili dječjački strahovi. U pjesmi MAJKA nižu se slike majke i njene ljubavi prema dječaku. Pjesma PRIČA O PALOM DEČAKU posvećena je sinčiću koji je otišao u partizane i poginuo. Sjećanja iz djetinstva i na majku naviru u pjesmi PROLEĆE. U stihovima nazvanim PISMO Čopić oponaša Jesenjina (*Je si l' živa, staričice moja?*): *A ti, mama, kako si sa zdravljem?* U prozi Čopić slika majku primjenjujući postupak primarne i sekundarne naracije. U primarnoj naraciji pisac eksplicitno govori o svojoj majci, a u sekundarnoj slika je implicitno, kao da se radi o drugoj osobi ili je ona alter ego njegove majke. Prvi tip nalazimo u priči SUNČANI SVIJET MOJE MAJKE. Čopić spominje majku Soju u tekstu DELIJE NA BIHAĆU. Sekundarna naracija dolazi u formi pričanja o majci pod drugim prezimenom (Čubrilova). Lik Soje Čubrilove se pojavljuje u tri pripovijetke: SMRTNO RUVO SOJE ČUBRILOVE, PISMO SOJE ČUBRILOVE i PEKŠINO PISMO. Priča SMRTNO RUVO SOJE ČUBRILOVE prilično je autobiografskog karaktera: opisano je kako se svršeni učitelj Bora vraća na selo i mašta da upiše studij, ali njegova majka, udovica Soja Čubrilova, nema novca da mu ispuni želju. I ona donosi tešku odluku: daje sinu svoje ukopno ruvo da ode na studij. U drugom tekstu PISMO SOJE ČUBRILOVE ističe se da je majka bila glasovita po tome što je svima po selu pisala pisma. U pripovijeci PEKIŠINO PISMO konstatuje se da je Soja Čubrilova, umna i razborita žena, bila jedina pismena u selu, a umjela je da napiše tako lijepo pismo da bi se i *kamenu srce rasplakalo*. Branko Čopić se sjećao majke i u razgovorima. U kazivanju MAJČINA UDAJA Čopić opisuje kako je tugovao saznajući da mu se majka ponovo udala. Postoji kazivanje POKLON MAJCI o tome kako mu je majka izvezla novu košulju crvenim koncem. Međutim, brao je trešnje pa pošto nije imao u šta da ih stavi, trpao ih je u njedra te je nova košulja postala crvena, a majka dograbila mašice. U drugom kazivanju PAMETNO MAMIMO DIJETE je opisao vrijeme u Bihaću (jezikom koji je bio pod uticajem upravnikovih novina i vremenskih prognoza), reagujući tako na majčino pismo o velikoj suši.

U Čopićevim kazivanjima najčešća su sjećanja na prve ljubavi. U njima dominira lik Zore (SA ZOROM U PARKU, ZALJUBLJEN KAO MAČAK, KIŠA POLJUBACA, LJUBAVNA LUKA, SASTANAK KOD DŽAMIJE, BRANKO TRUBADUR, U DUKINIM PANTALONAMA, ROJ MAJSKIH KRIJESNICA, KLOPKA NA TAVANU, SASTANAK S DANICOM, ŽENSKA SPLETKE).

Neki likovi su toliko dominantni da se u Čopićevom opusu mogu izdvojiti čitavi ciklusi sa njima (o njima). Tu bi posebno mjesto imali tekstovi o majkama i tekstovi o učiteljicama.

Što se tiče Ćopićevog metoda prikazivanja žene, on je na nekim mjestima realistički, na drugim romantičarski, a na trećem i jedno i drugo, tako da bi najviše odgovarao izraz realističko-romantičarski ili realističko-lirski. Bitan elemenat piščeve naracije je i sentimentalnost, posebno u opisima nasilja nad ženama i njihovog ubijanja (prije svega sestara i djevojčica; recimo pogibiji sestre Smiljke, u tekstu *Jagode*, posvećen je GROB U ŽITU; ili smrt sedmogodišnje djevojčice Marije opisan je u pjesmi NA PETROVAČKOJ CESTI). Spoj realizma, romantizma i lirizma temeljna je Ćopićeva strategija u oblikovanju žene. U toj simbiozi se ponekad javlja i četvrti član – humor. Ovdje bi se mogla dodati i idealizacija, koju Ćopić primjenjuje posebno u odnosu na majku (naročito partizansku), ženu-majku i majčinstvo. U opisu (po)ratne žene u prvi plan izbija rodoljublje, patriotizam. U slikanju žene Ćopić je, kako je vrijeme prolazilo, sve više pravio metodološki otklon u tom smislu što je svojim ženskim likovima narušavao dotadašnje rodne stereotipe, zablude i patrijarhalne poglede.

Ćopić je jednim dijelom živio i djelovao u epohu moderne i postmoderne, ali je ostao izvan njenih tokova. Ta se komponenta istina provlači (stidljivo) na drugom planu: Ćopić ponekad spaja zbilju i maštu, realno i imaginarno, san i javu (što je posebno došlo do izražaja u pripovijeci KOSOVKA I GAVRAN), čime se približava posmodernistima (koji su bili u zamahu baš pred kraj njegovog života), a udaljava od realista (Ćopić se deklarirao kao realista, a njegovu poeziju i prozu napadali su kritičari modernisti, o kojima je satirično pisao u tekstu ZBOR DERVIŠA MODERNIŠA – Vukić 1995: 15).

Pisac narušava stereotipe o ženi. Iz pasivne uloge, karakteristične za patrijarhalno društvo, ona preuzima aktivnu ulogu, što će se najviše ispoljiti u ratno vrijeme. Ćopićeve žene postaju jake, energične, uporne, mudre, pronicljive, odmjerene, istinitoljubive, postaju ličnosti, čvrsta karaktera, odlučna i neustrašiva poteza (MRVICA BRANI KOMADANTA), čak prerastaju u narodne heroje (Ćopić piše stihove o Mariji Bursać, bolničarki i partizanki koja je postala prva žena narodni heroj: *MARIJA NA PRKOSIMA*; tu je i pjesma *HEROJEVA MAJKA*). One su pune samoodricanja, ideala i spremne da se za njih žrtvuju. Posebno je važno da Ćopićeva žena iz ratnog perioda pokušava da bude visoke moralnosti i očuva žensku čast (najbolji primjer je Kosovka iz pripovijetke *KOSOVKA I GAVRAN*), iako u galeriji Ćopićevih junakinja postoje i one koje su moralno posrnule. Pored žena napaćenih, podvrnutih stradanjima, bez sreće u životu, tragične sudbine (gubitak muža, djece i drugih bliskih), u njegovim djelima se sve više javljaju žene koje iz pozicije pasivnog, nijemog posmatrača prelaze u poziciju onih koji odlučuju, koji se pitaju, cijene pa i slave. Pri tome se smanjuje supremacije muškaraca. U Ćopićevim djelima o ratu i poslijeratnom periodu prikazana je snažna socijalizacije „slabijeg pola“. Iz patrijarhalne pozicije Ćopićeva žena sve više postaje energični faktor modernog društva sa svojim autoritetom i uticajem, čime se narušavaju dotadašnji stereotipi i kanoni: da je ženi mjesto samo uz ognjište i djecu. Patrijarhalnu ulogu žene, ograničenu kućom, djecom i poro-

dicom, omeđenu jednim smislom postojanja – materinstvom, svedenu na čežnju, žudnju, maštanje i patnju sve više napušta Ćopićeva ratna i poratna žena. Poziciju prirodne determinacije (reproduktivnom funkcijom) ona zadržava, ali je bitno proširuje socijalnom determinacijom: ona postaje aktivni član društva, a u nekim segmentima života ravnopravna sa muškarcem. Ćopićeva majka prestaje biti samo domaćica i majka – ona postaje društveno angažovana ličnost. Iz ekskluzivnog bića (samo biološkog) ona prerasta u kumulativno (prirodno i društveno). Najizrazitiji simbol te nove žene je učiteljica. Stoga u Ćopićevom stvaralaštvu ona zauzima izuzetno mjesto. U ratno doba emancipaciju oličava partizanka, omladinka (pjesma OMLADINKA MARA), skojevka, bolničarka, u poratno članica udruženja, vršilac niza dužnosti i nosilac različitih zanimanja. Pri tome, Ćopićeva žena ostaje senzibilna, privlačna, seksepilna. Čak se i biološko ponekad kod Ćopića potire (recimo, u pripovijeci MAJKA MILJA to je majka samo u prenesenom smislu: svakog partizana prihvata kao rođenog sina). I odnosi u braku se mijenjaju, ali nesuglasica između žene i muža, problem preljube i prevare sa obje strane ostaju i dalje.

78. U književnoj kritici ženski likovi Branka Ćopića su veoma zapostavljeni, gotovo potpuno marginalizovani, svedeni na usputna komentarisanja, po pravilu, muških likova. Kada bi se skupili svi citati posvećeni Ćopićevoj ženi (imamo u vidu iteraturu datu na kraju ovog rada), teško da bi se nabralo sedam-osam stranica kompjuterskog teksta. Nigdje nema dubljeg tumačenja ženskih likova – oni su potpuno u sjenici muških (najizrazitiji primjer je Nikoletina i njegova majka). Čak i žene kritičari poput Isidore Sekulić, Ane Vukić i Snežane Šarančić Čuture zanemaruju likove žena. Stoga, ako ni po čemu drugom a ono po temi i sadržaju zbornik u kome se objavljuje ova analiza ostaće u proučavanju stvaralaštva Branka Ćopića kao prvi pokušaj šireg tumačenja njegovih junakinja.

79. Jezički model se gradi na osnovnim elementima komunikacije kao što su strategija, taktika, ciljevi, fokusiranje, komunikacijski neuspjeh (nerazumijevanje, greška, promašaj, poraz); ženski jezik; ženski jezički markeri: afiksi, riječi, oblici, tvorenice, izrazi, frazeme, poslovice, izreke, kletve, zakletve, zagonetke, konstrukcije, uzrečice, poštapalice; ženska onomastika; psovke, tabui, eufemizmi; jezik ženskog tijela (pogled, pokret, znak, izgled, boja, držanje, hod, grimasa, poza, gestikulacija); signali i simbolika odjeće (suknje, pantalona, šala, bluze, košulje...), nakita i ukrasa.

U Ćopićevoj onomastici izrazito su u prednosti muška lična imena. Slabo su zastupljeni ženski etnici (imena stanovnika pojedinih gradova) i nomina regionalia (oznaka regionalne pripadnosti). Umjesto prezimena nerijetko se daju nadimci (kognomeni) i to samo za muškarce. U kategoriji rodni naziva pisac više koristi riječi za označavanje muškaraca (u ženskoj skupini izdvaja se *žena, djevojka, baba, djevojčica, cura, curica, starica, baka, djevojčice*). Imenice za oznaku starijih osoba takođe se manje tiču slabijeg pola. Dosta ima riječi koje

se vezuju za djetinjstvo, među kojima su i imenice za oznaku ženskog pola (*djevojka, djevojčica, cura, curica, djevojče*). Ćopić rijetko ukazuje na nacionalnu pripadnost, pogotovo žena. Među frekventnim nazivima civilne djelatnosti nema ženskih, a u sistemu vojnih dolaze isključivo apelativi muškog roda, i to činova. Oznaka žena nema ni u kategoriji zanata i opisu osoba sa narušenim zdravljem. U grupi riječi vezanih za mikrosocijalne odnose dominiraju imenice muškog roda. Među ženskim zanimanjima prevladava *učiteljica*. Malo ima leksema za označavanje žena po boji kose (*plavojka, plavuša, crnka*). Značajnu grupu čine riječi koje izražavaju rodbinske odnose, ali je izrazito malo imenica za oznaku ženskog pola: *majka – mater – mati – mama, kćerka – kćer – kći – ćerka – ćerčica, baba – baka – bakica, sestra, strina, tetka, kuma, snaha, svekrva, sirotica*. Nazivi dijelova tijela se posebno ne vezuju za ženu (jedino se množinski oblici *kose, kosama* odnose isključivo na nju). U kulinarskoj leksici na prvom mjestu nalazi se *rakija*, koju Ćopić predstavlja i kao ženu sa imenom i prezimenom: *Rajka Šljivić* (ona je ponekad *madam i drugarica*). U kategoriji posuđa nema izrazitog dovođenja u vezu sa ženom. U leksičkom polju 'odjeća' dominiraju riječi koje se odnose na muškarca. Jedino se imenice *marama* i *suknja* isključivo tiču žene. I u kategoriji obuće žene su slabo zastupljene. Što se tiče predmeta i artefakata pretežno ili isključivo u kontaktu sa ženom, njihove oznake nisu previše frekventne (*igla, prakljača, klupko, preslica, vreteno, vjenčanica, pređa, muzlica, pelene*). U kategoriji oružja i njihovih dijelova žena nema značajnije mjesto. To se odnosi i na štampani materijal, pribor za pisanje, novac, namještaj, kućne uređaje, posteljinu, materijal/pribor za pušenje i uređaje za osvjetljavanje. U ženskom kontekstu ne dolazi izrazito nijedna spacionema (oznaka prostora). U sistemu zoonima postoji niz oznaka za ženke. Kvalitet obuhvata opšte ljudske karakteristike (koje se tiču i žena, i muškaraca) pa svaki pojedinačni kontekst na svoj način izražava polnu/rodnu pripadnost. Pridjevi koji ukazuju na kvantitet takođe se samo u konkretnoj rečenici diferenciraju na muške i ženske. Pridjevske spektreme (oznake boja) ne vezuju se posebno za jedan pol. Riječi koje pokrivaju emocije tiču se i žena, i muškaraca. Među najčešćim prisvojnim pridjevima na **-ov, -ev** i **-in** nalazi se i *majčin*. U sistemu zamjenica ženski lik *ona* je na devetom mjestu. U grupi sa frekvencijom od hiljade do sto zastupljen je jedan ženski oblik – *njezin*. U skupini riječi sa učestalošću manjom od 200 jedino se oblik *obje* isključivo odnosi na ženski pol. Najčešći glagoli koji se vezuju samo za žene su *udati se, roditi/rađati* /dijetel/, *poroditi se, plesti, prišivati*. U Ćopićevim tekstovima poštapalice dolaze uglavnom iz usta muškaraca i imaju u svom sastavu vokativ **brate**. U skupini koja se odnosi na žene pojavljuje se *majka*: **jadna majko** (*majko jadona*), **majko moja**, **majku ti...**, **majku vam vašu...** i *majčica*. Leksema **beno** (*moja beno, beno moja, beno mala*) samo se u jednom slučaju tiče ženske osobe. Poštapalica *bona* dolazi dva puta. Na nekim mjestima koristi se *jadna, mila i rođena, sestro*. Postoje poštapalice i sa drugim opornim riječima – *budale ženske, žene drage*. Česta je poštapalica *ženska glavolženske glave*. Ćopićeva žena rijetko izgovara

psovke. Među deminutivima i hipokoristicima izdvajaju se tvorenice sa ženskim sufiksom **-ic-a**. U skupini imenica sa sufiksom **-č-e** nalazi se i jedna koja se odnosi na ženu – *djevojče*. U kategoriji imenica sa sufiksom **-ak** postoji i jedna za oznaku ženskog pola – *djevojčurak*. U grupi pridjeva Ćopić veoma često koristi sufiks **-ušn-a** (*tanjušna, sićušna, debeljušna...*). Među augmentativima najbolje je predstavljen sufiks **-in-a**, koji izražava, pretežno ili isključivo, negativna obilježja (pejorativi). Ovdje se nalaze i dvije imenice za oznaku žena, koje se mogu odnositi i na muškarce u negativnom smislu – *babetina* i *ženetina*. Među posuđenicama dominiraju orijentalizmi, ali se rijetko koji isključivo veže za ženu. Govor žena izražava se prvenstveno glagolima. Oni dolaze kao pravi glagoli govorenja (verba dicendi) i kao glagoli koji nemaju primarno značenje govorenja (kontekstualni verba dicendi). U prvu grupu spada *govoriti, odgovoriti, naglasiti, odvratiti, promucati, prošaputati, (šapatom) ćućoriti, hvaliti, zabrzati* i dr. Tu su i glagoli koji ukazuju na osobenu vrstu glasa i njegov intenzitet: *viknuti, vrištati/vrisnuti, ciknuti, ciliknuti*. Ponekad se koriste glagolski zoonimi tipa *zašišitati, rastorokati se*. Govorenje se vezuje i za pojedine artefakte – *opali ti (kao tenk), zatarakati (kao automat)*. Drugu grupu obrazuju glagoli koji samo u kontekstu vrše funkciju (sekundarnu, implicitnu) glagola govorenja i koji stoje uz signal upravnog govora – dvotačku ili crtu (direktno ili blizu), npr. *razvedravati se, zaškiljiti, vrcati suze, snaći se*. Funkciju (dodatnu) preuzimaju i frazeme tipa *sleći ramenima*. Umjesto glagola ponekad se koristi glagolska imenica tipa *cika, vrisak, usklik, bugarenje*.

80. Stilski model obuhvata ženski stil, koji održava ženski stil življenja i ponašanja, elokventnost, brbljivost, ćutljivost žena, ženu kao metaforu, hiperbolu, litotu, paradoks i sl.

Za slikovito predstavljanje žene Ćopić koristi trope, među kojima dominiraju poređenja (čije smo osnovne karakteristike već istakli), epiteti i metafora.

Postoje tri vrste epiteta: pridjevski, priloški i sintagmatski. Pridjevski epiteti dolaze uz imenicu u različitim kombinacijama: žena gleda muškarca – njen pogled je *zagonetan*, a oči *mučeničke*, b) žena i muškarac se gledaju – njihov pogled je *plah, plašljiv, brz*. Pomoću epiteta pisac slika dijelove ženskog tijela, recimo kosu (*prosutu, zlatastu*), pokrete (*težak* i *umoran korak, lomni pokret*), kontrast negativnog i pozitivnog (*tužna sreća*), dvosmjernu emociju (*opijeni* i *zatravljeni ljubavnici*), negativan stav prema pričanju (*ćurkasta ženska prtljanja*). U takovom opisu žena je *bujna, srčana, jezičava, ohlađena, sitna, splakana*, djevojka *ogrubjela, bezglasna, divlja, nesavitljiva, škrofulozna*, snašica *kukavna*, a ženski lik *neizbrisiv*. Prilozi kao epiteti dolaze uz glagole (*jogunasto zavrnu brk, ženska ramena izazivački su bjelasala, bespoštedno je razotkriti, zavjerenički ćućore, gledala pouzdanljivo, žrtveno vjerna, premjeri oštro i mrko, pogleda toplo*). Rjeđe su epitetne sintagme (*gledala s umornom sjetom, umorna u toploj omaglici, koža s kafifastim prelivima, komšinice isci-*

jeđene čestim rađanjem, žena podsjećenih nogu, razgovarati iz ljute glave, gledati bez daha).

Metafora služi Ćopiću da ženu prikaže što slikovitije, ekspresivnije i upečatljivije. Ženu otkriva pogled kada drugu ženu *vagne*, muškarca *ošine*, vidi *kroz maglu* ili po njemu *sklizne*. Žena i muškarac se pogledima nose, iscrpljuju i umaraju. Ćopić dovodi ženu u vezu sa životinjskim svijetom u neutralnom, pozitivnom i negativnom smislu (*gnijezditi se, biti leptir, obadati se, šišati*), biljnim svijetom (ona *cvjeta, precvjetava*, suze joj *se rese*), toplotom, vatrom (pogled joj *peče, kreše, varniči*), prirodom (sa nje *spada šiparička „rđa“*, ona *treperi, otkida se, upija, kameni*, nalazi u *sjenci trepavica, tone* u daljini, *klikće* od radosti), pokretom, radnjom (ona *tegli, čupa se, pribija, vrti*). Metafora je ponekad zasnovana na destrukciji (voljeni *nestaje*), emociji (ona *se zanosi*), intenzitetu i kvantitetu (*budi se snaga, pljušte svađe*). Žena i muškarac se metaforički razotkrivaju – *nose u sebi drago biće i tugu*. Ponekad dolazi do nizanja metafora u najužem kontekstu.

U slikanju žene Ćopić mnogo manje primjenjuje druga slikovita sredstva: personifikaciju (pogled *govori*, tijelo *opija*, tkanina *diše*), sinegdohu (*oči se neće i ne mogu rastati, muž je pravio lom u kući*), metonimiju (*ženski glasić* umjesto *žena* ili sl.), eufemizam (*natjerane nekom potrebom*), hiperbolu (*ruka kao parni čekić, brdo od čovjeka*) i dr.

Među figurama dominira poređenje. Dosta ima ponavljanja, nagomilavanja i inverzije. Rijetke su tautologije (*muku mučiti*) i pleonazmi (*mala ženica*).

Izvori

1. Sabrana dela [Ćopić 1985]: Ćopić, Branko. *Sabrana dela*. Tom 1–15. Ur. Vuk Krnjević. Beograd – Sarajevo: Prosveta – Svjetlost – Veselin Masleša.
2. Gralis-www: Gralis-Korpus. In: http://www-gewi.uni-graz.at/gralis/korpusa-l-rum/gralis_korpus.html. Stanje 15. 4. 2015.
3. Primarni korpus: **(a)** r o m a n i – DELIJE NA BIHAĆU, ORLOVI RANO LETE I PROLOM, **(b)** p r i p o v i j e t k e ARTILJERAC MARKO MEDIĆ, BITKA S AŽDAJOM, BITKA S ĐAVOLOM, BOG I BATINA, BUNAR BEZ VODE, BURENCE RAKIJE, CAR NA BEKEZU, ČETIRI CARA, ČOVJEČE, NE LJUTI SE, ČUDO NAD ČUDIMA, CVJETANJE, DOBRI MOMAK VASILJE, DŽAN AMERIKANAC, GAVRAN I KOSOVKA, GLAS IZ DJETINJSTVA, ILIJA NA RASKRŠĆU, INVALID, IZUZETAN DOŽIVLJAJ, JOVEC U BANDI, JUNAČKI SVIJET MALIGANA DELIJE, KONJOVODAC I DIJETE, KONTROLA U BIHAĆU, KRADLJIVCI, KRAVA S DRVENOM NOGOM, LJUBAV I LJUBOMORA, LJUBAVNI JADI, MAGARAC S ČELJADEĆIM NOGAMA, MAJOR BAUK, MAJSTOR MIĆAN, MARKA NEMA, MARTIN ČUVA TAJNU, MEGDANDŽIJA SRETEN, MITRALJEZAC GOLUBIJEG SRCA, NA GRADNJI MOSTA, NA PUTU U BOJ, NAŠI GONE JAZAVCE, NE TRAŽI JAZBECA, NEOBIČNI SAVEZNICI, NEPOSTOJEĆA BAKICA, NEZGODAN SAPUTNIK, NIDŽINA RAKIJA, OBRAČUN S BOGOM, ODBRANA MARTINOVA, OKAMENJENI CIGANI, PJESNIK, PLANINCI, POGIBIJA TANASIJA BULJA, POVRATAK, POVRATAK RATNIKA, POZNANIK IZ KLANCA, PREDAVANJE O BRATSTVU,

PREOBRAŽENJE MILE „TOBDŽIJE“, PREPISKA OKO KRAVE, PRIČA O RIMLJANIMA, PRIČA O DOBROJ KUJI, PRIJATELJI, PROLJEĆE, SMRT I NADA, PROPAST I PROROŠTVO, RAZMIŠLJANJA O ĐAVOLU, RAZVEZANI NIKOLETINA, SEDMAK „ČOROKALO“, SIN „BRKATE ČETE“, SJEĆANJE NA NIKOLETINU (USPOMENE IZ DJETINJSTVA), SNAGA POKOJNOG ČAČE, SREĆA MARTINOVE KĆERI, STARAC S TORBAKOM, STRIČEVO KUMOVANJE, SUĐENJE, SUKOB U PLANINI, SUROVO SRCE, SVETI MAGARAC, TREŠNJA, TREŠNJA S KRAJA RATA, U SVIJETU MOG DJEDA, VARCAR MRKONJIĆ, VJEČITO DRVO, ŽENIDBA MOGA STRICA, ZIMA, ZLOSUTNA IGRA.

4. Sekundarni korpus: **(a)** pripovijetke iz ciklusa **BOJOVNICI I BJE-G U N C I** – TRKU ČINI POPOVIĆ LAZARE [POD GRMEČOM], DVIJE SNAGE [POD GRMEČOM], MAĐIONIČAR [POD GRMEČOM], VELIKI ROŽDANIK MALIŠE SERDARA [POD GRMEČOM], UNUK GAJANA KUKIĆA [POD GRMEČOM], DVIJE USAMLJEPE RUKE [POD GRMEČOM], U PLAPINI [POD GRMEČOM], MUKA KRVAVA [POD GRMEČOM], USKRŠNJE JUTRO TODORA MANDIĆA [POD GRMEČOM], OTAC SIROMAŠNE DJEČICE [POD GRMEČOM], KOD OBJEŠENIKA [POD GRMEČOM], POMOĆ IZ OPŠTINE [POD GRMEČOM], POSLJEDNJE PUTOVANJE ŠEMSE MEĐEDARA [POD GRMEČOM], STARO DUBOKO KORJENJE [POD GRMEČOM], NA SLOBODI [POD GRMEČOM], PRIČA O SEDMORICI IZ APSANE [POD GRMEČOM], SPEĆAN ZEMLJAK TODORA BABIĆA [POD GRMEČOM], SMRTNO RUVO SOJE ČUBRILOVE [POD GRMEČOM], PISMO SOJE ČUBRILOVE [POD GRMEČOM], PEKIŠINO PISMO [POD GRMEČOM], VUKODLAK LUKA [POD GRMEČOM], VO HRANITELJ [POD GRMEČOM], RAZGOVOR S BOGOM [POD GRMEČOM], NA GRANICAMA [NASRADIN-HODŽA U BOSNI], NASRADIN-HODŽINA LAŽ [NASRADIN-HODŽA U BOSNI], PRED ZATVORSKIM VRATIMA [NASRADIN-HODŽA U BOSNI], U MLINU [NASRADIN-HODŽA U BOSNI], U KRAĐI [NASRADIN-HODŽA U BOSNI], U BUNI [NASRADIN-HODŽA U BOSNI], SREĆNA ZEMLJA [NASRADIN-HODŽA U BOSNI], U ŠUMI [NASRADIN-HODŽA U BOSNI], U ORLOVSKOJ KLISURI [NASRADIN-HODŽA U BOSNI], NA ČUDOTVORNOM VRELU [NASRADIN-HODŽA U BOSNI], NEVJERNI ALAHOV SLUGA [NASRADIN-HODŽA U BOSNI], RAZGOVOR S ČOVJEKOM [NASRADIN-HODŽA U BOSNI], MARTIN ČUVA TAJNU [DELIJA MARTIN], NA PUTU U BOJ [DELIJA MARTIN], BITKA S ĐAVOLOM [DELIJA MARTIN], MARKA NEMA [DELIJA MARTIN], ZAKOPANO BLAGO [DELIJA MARTIN], SNAGA POKOJNOG ČAČE [DELIJA MARTIN], ODBRANA MARTINOVA [DELIJA MARTIN], SREĆA MARGINOVE KĆERI [DELIJA MARTIN], POKOJNIK NA PODUŠJU [DELIJA MARTIN], IZGUBLJENI PANJ [DELIJA MARTIN], PRIJATELJI [PLANINCI], ONAJ SEDMI – NEPOZNATI [PLANINCI], POKLONICI ZMAJA [PLANINCI], ZEMLJA KOJE NEMA [PLANINCI], DVADESETORICA ISPOD ZVONA [PLANINCI], POZIVNICA [PLANINCI], SLIJEPI MLADOŽENJA [PLANINCI], DOBRI LJUDI [PLANINCI], RASTANAK [PLANINCI], UKRADENI SIN [PLANINCI], KIŠA [PLANINCI], PRIJATELJ NIKOLE PUTNIKA [PLANINCI], NI SLAVAN NI STRAŠAN... [PLANINCI], KOD BOLESNE ROBAKE [PLANINCI], SPOMENIK [PLANINCI], BURENCE RAKIJE [PLANINCI], KRADLJIVCI [PLANINCI], JUNAŠTVO STAROGA KOVAČA [PLANINCI], S ONE DRUGE STRANE [PLANINCI], POSLIJE SVADBE [PLANINCI], ĐURANOVA SNAGA [PLANINCI], ĐURIN DOBRI BOG [PLANINCI], PLANINCI [PLANINCI], HODALICE [ŽIVOTI U MAGLI], PROLJEĆE [ŽIVOTI U MAGLI], RIMLJANIN BEZ TOGE [ŽIVOTI U MAGLI], POKOJNI ĐUKA PUTNIK [ŽIVOTI U MAGLI], RAZMIŠLJANJA O ĐAVOLU [ŽIVOTI U MAGLI], ĐAVO I VRAČARA [ŽIVOTI U MAGLI], JEDAN TALAS [ŽIVOTI U MAGLI], POBUNJENI MAŠINOVOĐA [ŽIVOTI U MAGLI], ZIMA [ŽIVOTI U MAGLI], POSLJEDNJA MARGITINA NOĆ [ŽIVOTI U MAGLI], POLJAROV DRUG [ŽIVOTI U MAGLI], PUSTO BOSTANIŠTE [ŽIVOTI U MAGLI],

SANJARI NA DRUMOVIMA [ŽIVOTI U MAGLI], ILIJA NA RASKRŠĆU [ŽIVOTI U MAGLI], CAR NA BEKEZU [ŽIVOTI U MAGLI], BESKUĆNICI [ŽIVOTI U MAGLI], ŽIVOTI U MAGLI [ŽIVOTI U MAGLI], **(b)** pripovijetke iz zbirke S K I T I J U R E Z E C A – ŠAPAT [SKITI JURE ZECA], SLAVNO KUMOVANJE [SKITI JURE ZECA], KRAVA KUME SARE [SKITI JURE ZECA], GRMLJAVINA [SKITI JURE ZECA], ZVONAR [SKITI JURE ZECA], PEČAT [SKITI JURE ZECA], ZAŠTITNIK [SKITI JURE ZECA], SKITI JURE ZECA [SKITI JURE ZECA], SLIKA ZA OKVIR [SKITI JURE ZECA], OSVAJAČ DEMIRGRADA [SKITI JURE ZECA], MAJKIN DULE [SKITI JURE ZECA], MAČKA [SKITI JURE ZECA], TENKOVSKA KVOČKA [SKITI JURE ZECA], GAVRANOVI [SKITI JURE ZECA], KOZA [SKITI JURE ZECA], ILIBAŠA BOJAK BIJE [SKITI JURE ZECA], BESJEDA DRUGU RIĐANU [SKITI JURE ZECA], POVRATAK MARIJANI [SKITI JURE ZECA], PRVI METAK [SKITI JURE ZECA], KOMANDOVANJE DIVIZIJOM [SKITI JURE ZECA], TROGLAV ARAPINE [SKITI JURE ZECA], TPEĆE OKO [SKITI JURE ZECA], SUSRET U OFANZIVI [SKITI JURE ZECA], SLAVNO PRDIPOLJE [SKITI JURE ZECA], MOMAK I PO [SEOSKO GROBLJE], ĐUKAN S LULICOM [SEOSKO GROBLJE], RUDAR IZ MINESOTE [SEOSKO GROBLJE], KRAJIŠKE DELIJE [SEOSKO GROBLJE], SPOMENIK JUNAKU [SEOSKO GROBLJE], LOPOV MIKAILO [SEOSKO GROBLJE], POLICAJAC TODOR [SEOSKO GROBLJE], U KOLU KOKAN [SEOSKO GROBLJE], POLJAR JOVAN [SEOSKO GROBLJE], VESELA ŽENICA [SEOSKO GROBLJE], ŠKOLSKI PODVORNIK [SEOSKO GROBLJE], BEZIMENI MLADENAC [SEOSKO GROBLJE], ČITAOCU [MESEČINA], PJESMA ĐAKA PRVAKA [MESEČINA], MJESEČINA [MESEČINA], VJEČITA RIBA [MESEČINA], STARI DRUGAR [MESEČINA], SLAVNI LOVAC [MESEČINA], SKRIVENO BLAGO [MESEČINA], PAUK [MESEČINA], ŽDRALI PUTUJU [MESEČINA], ORAH STARI [MESEČINA], MOJ KUMAŠIN [MESEČINA], DOBRA BAKA [MESEČINA], VJERNA KOBILA [MESEČINA], MAC-MAC [MESEČINA], PRIČA O ŠAROVU [MESEČINA], ČOBANICA [MESEČINA], LIMENI PJEVAC [MESEČINA], ČUK VUKAŠIN [MESEČINA], IZGUBLJEN OPANAK [MESEČINA], MAMIN I DJEDOV DJEČAK [MESEČINA], STARI MLIN [MESEČINA], NEZAVRŠENA PRIČA [MESEČINA], PLAVI LONČIĆ [MESEČINA], PJESMA ZA MOJU RUKU [MESEČINA], U MOG PRIKE GROB KRAJ PUTA [MESEČINA], OPET MJESEČINA [MESEČINA], LIJAN VODI KARAVAN [MESEČINA], GOLUBIJA VREMENA [MESEČINA].

5. Tercijalni korpus: **(a)** pripovijetke iz ciklusa R O S A N A B A J O N E T I M A – SUROVO SRCE [ROSA NA BAJONETIMA], „BITKA NA KOZARI“ [ROSA NA BAJONETIMA], ZA SVOJOM VOJSKOM [ROSA NA BAJONETIMA], MRVICA BRANI KOMANDANTA [ROSA NA BAJONETIMA], VELIKI PRIJATELJ HROMOG DJEČAKA [ROSA NA BAJONETIMA], BITKA S AŽDAJOM [ROSA NA BAJONETIMA], KONJOVODAC I DIJETE [ROSA NA BAJONETIMA], KOMANDANT [ROSA NA BAJONETIMA], MAJKA IZ GLUVOG DOLA [ROSA NA BAJONETIMA], SIN BRKATE ČETE [ROSA NA BAJONETIMA], MAJKA DRVARČANKA [ROSA NA BAJONETIMA], DIVERZANT I KURIR [ROSA NA BAJONETIMA], NAUČNIK [ROSA NA BAJONETIMA], PREOBRAŽENJE MILE TOBDŽIJE [ROSA NA BAJONETIMA], BJEGUNAC [ROSA NA BAJONETIMA], SLOBODA NARODU [ROSA NA BAJONETIMA], OSLOBOĐENA MLADOST [ROSA NA BAJONETIMA], SMJENA [ROSA NA BAJONETIMA], CVJETANJE [ROSA NA BAJONETIMA], ČOVJEK I MAČKA [ROSA NA BAJONETIMA], MOST ILIJE KOZARA [ROSA NA BAJONETIMA], **(b)** pripovijetke iz ciklusa S U R O V A Š K O L A – UVOD [SUROVA ŠKOLA], MAJOR BAUK [SUROVA ŠKOLA], SUROVA ŠKOLA [SUROVA ŠKOLA], MAJKA MILJA [SUROVA ŠKOLA], KNJIGE [SUROVA ŠKOLA], U SJENI SUDBINE [SUROVA ŠKOLA], VELIKI ŽIVOT [SUROVA ŠKOLA], SRBIJA [SUROVA ŠKOLA], IZMEĐU DVA BOJIŠTA [SUROVA ŠKOLA], POSLJEDNJA ODBRANA [SUROVA ŠKOLA], **(c)** pripovijetke iz ciklusa

L J U B A V I S M R T – GAVRAN I KOSOVKA [LJUBAV I SMRT], POZNANIK IZ KLANCA [LJUBAV I SMRT], TUŽNA PJESMA [LJUBAV I SMRT], UČITELJICA [LJUBAV I SMRT], ISTORIJA MAJKE DRINE [LJUBAV I SMRT], UČITELJ GIMNASTIKE [LJUBAV I SMRT].

Literatura

- Adamović 1981: Adamović, Dragoslav (beležio). Iz razgovora sa Brankom Ćopićem. In: Idrizović, Muris (ur.). *Kritičari o Branku Ćopiću*. Sarajevo: Svjetlost. S. 226–231.
- Andrićeva pisma 1989: Andrićeva pisma Milici Babić. Priredio Miroslav Karaulac. In: *Sveske Zadružbine Ive Andrića*. Beograd. God. 7, sv. 6. S. 7–91.
- Bandić 1981: Bandić, I. Miloš. Pripovetka danas (II): Horizonti realizma. In: Idrizović, Muris (ur.). *Kritičari o Branku Ćopiću*. Sarajevo: Svjetlost. S. 153–159.
- Bečković/Stojković 1985: Bečković, Matija; Stojković, Životar (priredili). *Branku Ćopiću 26. marta 1985*. Štampa: Beograd: BIGZ. 75 s. [Izdanje autora]
- Bjelanović 1983/1984: Bjelanović, Živko. Konotativna značenja antroponima Ćopićevih proza. In: *Radovi*. Split. S. 177–198.
- Bogdanović 1985: Bogdanović, Milan. Branko Ćopić. In: Ćopić, Branko. *Sabrana dela*, tom15. Beograd – Sarajevo: Prosveta – Svjetlost – Veselin Masleša. S. 242–263.
- Čengić 1987/1: Čengić, Enes. *Ćopićev humor i zbilja 1*. Zagreb: Globus. 270 s.
- Čengić 1987/2: Čengić, Enes. *Ćopićev humor i zbilja 2*. Zagreb: Globus. 275 s.
- Danojlić 1981: Danojlić, Milovan. Najbolji Ćopić. In: Idrizović, Muris (ur.). *Kritičari o Branku Ćopiću*. Sarajevo: Svjetlost. S. 138–152.
- Gligorić 1981^a: Gligorić, Velibor. Branko Ćopić: *Ogledi i studije*. Beograd. 331 s.
- Gligorić 1981^b: Gligorić, Velibor. Pripovedač Branko Ćopić. In: Idrizović, Muris (ur.). *Kritičari o Branku Ćopiću*. Sarajevo: Svjetlost. S. 17–27.
- Gligorić 1985: Gligorić, Velibor. Pripovedač Branko Ćopić. In: Ćopić, Branko. *Sabrana dela*, tom15. Beograd – Sarajevo: Prosveta – Svjetlost – Veselin Masleša. S. 266–276.
- Idrizović 1981: Idrizović, Muris (ur.). *Kritičari o Branku Ćopiću*. Sarajevo: Svjetlost. 253 s.
- Jeremić 1981^a: Jeremić, Dragan. Za ponovno čitanje Branka Ćopića. In: Idrizović, Muris (ur.). *Kritičari o Branku Ćopiću*. Sarajevo: Svjetlost. S. 160–164.
- Jeremić 1981^b: Jeremić, Dragan. Delo koje veseli i nadahnjuje. In: Idrizović, Muris (ur.). *Kritičari o Branku Ćopiću*. Sarajevo: Svjetlost. S. 165–172.
- Jeremić 1987: Jeremić, Dragan. Delo koje veseli i nadahnjuje. In: Marjanović, Voja. *Branko Ćopić u svetlu književne kritike*. Beograd: Stručna knjiga. S. 19–30.

- Jevtić 2000: Jevtić, Miloš. *Pripovedanja Branka Ćopića*. Banja Luka: Glas srpski. 159 s.
- Jurković 1985: Jurković, Marijan. Gorki med zanosa. In: Ćopić, Branko. *Sabrana dela*. Tom 15. Ur. Vuk Krnjević. Beograd – Sarajevo: Prosveta – Svjetlost – Veselin Masleša. S. 347–352.
- Kulenović 1981: Kulenović, Skender. Na Marginama Ćopićevog GLUVOG BARUTA. In: Idrizović, Muris (ur.). *Kritičari o Branku Ćopiću*. Sarajevo: Svjetlost. S. 75–90.
- Kulenović 1985: Kulenović, Skender. Na Marginama Ćopićevog GLUVOG BARUTA. In: Ćopić, Branko. *Sabrana dela*, tom 15. Beograd – Sarajevo: Prosveta – Svjetlost – Veselin Masleša. S. 277–293.
- Leovac 1981: Leovac, Slavko. Branko Ćopić. In: Idrizović, Muris (ur.). *Kritičari o Branku Ćopiću*. Sarajevo: Svjetlost. S. 40–52.
- Levi-Strauss 1989²: Levi-Strauss, Claude. *Strukturalna antropologija*. Zagreb: Stvarnost. 420 s.
- Maksimović i dr. 2003: Maksimović Desanka i dr. *Spomenica 1985: Spomenica Branku Ćopiću 26. marta 1985. godine* (izdanje prijatelja). Beograd – Banjaluka: Zadužbina „Petar Kočić“ – Art-Print [BIGZ]. 75 s.
- Marjanović 1981^a: Marjanović, Voja. *Ćopićev svet detinjstva: O dečjoj književnosti Branka Ćopića*. Banjaluka: Glas. 115 s.
- Marjanović 1981^b: Marjanović, Voja. Satirična proza Branka Ćopića. In: Idrizović, Muris (ur.). *Kritičari o Branku Ćopiću*. Sarajevo: Svjetlost. S. 199–213.
- Marjanović 1982: Marjanović, Voja. *Pripovjedačka proza Branka Ćopića*. Sarajevo: Svjetlost. 182 s.
- Marjanović 1986: Marjanović, Voja. *Reč i misao Branka Ćopića*. Beograd: Nova knjiga. 217 s.
- Marjanović 1987: Marjanović, Voja (priredio). *Branko Ćopić u svetlu književne kritike*. Beograd: Stručna knjiga. 244 s.
- Marjanović 1988: Marjanović, Voja. *Branko Ćopić: život i delo*. Beograd: Stručna knjiga. 189 s.
- Marjanović 1990: Marjanović, Voja (priredio). *Branko Ćopić – razgovori i susreti*. Beograd: Stručna knjiga. 192 s.
- Marjanović 1994: Marjanović, Voja (priredio). *Branko Ćopić danas*. Beograd: Književni klub „Branko Ćopić“ – Knjigoteka. 96 s.
- Marjanović 2003: Marjanović, Voja. *Život i delo Branka Ćopića*. – Banja Luka: Glas Srpske. 395 s.
- Marković 1966: Marković, Slobodan Ž. *Branko Ćopić*. Beograd: Rad. 42 s.

- Marković 1981: Marković, Slobodan Ž. Želje i stvarnosti u Ćopićevim djelima za djecu. In: Idrizović, Muris (ur.). *Kritičari o Branku Ćopiću*. Sarajevo: Svjetlost. S. 53–74.
- Marković 1981: Marković, Slobodan Ž. Dečija književnost Branka Ćopića. In: Marjanović, Voja (priredio). *Branko Ćopić u svetlu književne kritike*. Beograd: Stručna knjiga. S. 124–144.
- Marković 1985: Marković, Slobodan Ž. Želje i stvarnosti u Ćopićevim delima za decu. In: Ćopić, Branko. *Sabrana dela*, tom 15. Beograd – Sarajevo: Prosveta – Svjetlost – Veselin Masleša. S. 369–391.
- Mihajlović 1981: Mihajlović-Mihiz, Borislav. Branko Ćopić u BAŠTI SLJEZOVE BOJE. In: Idrizović, Muris (ur.). *Kritičari o Branku Ćopiću*. Sarajevo: Svjetlost. S. 129–137.
- Milanović 1987: Milanović, Branko. Roman Branka Ćopića. In: Marjanović, Voja (priredio). *Branko Ćopić u svetlu književne kritike*. Beograd: Stručna knjiga. S. 168–182.
- Nikolić 2012: Nikolić, Vidan. Poetika nonsensa u poeziji za decu Branka Ćopića. In: Tošović, Branko; (ur.). *Poetika, stilistika i lingvistika pripovijedanja Branka Ćopića / Poetik, Stilistik und Linguistik der Erzählens von Branko Ćopić*. Graz – Banjaluka: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske. S. 97–110.
- Novaković 1985: Novaković, Boško. Na preduprostoru tragike i humora: priča Branka Ćopića. In: Ćopić, Branko. *Sabrana dela*, tom 15. Beograd – Sarajevo: Prosveta – Svjetlost – Veselin Masleša. S. 294–317.
- Papić/Sklevicky 1983: Papić Žarana, Sklevicky Lydia (priredile i predgovor napisale). *Antrologija žene*. Preveo sa engleskog Branko Vučićević. Beograd: Prosveta. 395 s.
- Popović 2009: Popović, Radovan. *Put do mosta*. Beograd: Službeni glasnik. 159 s.
- Šarančić Čutura 2013: Šarančić Čutura, Snežana. *Branko Ćopić – dijalog s tradicijom: usmena književnost u delima za decu i omladinu Branka Ćopića*. Novi Sad: Međunarodni centar književnosti za decu Zmajevе dečje igre. 206 s.
- Tešanović 2003: Tešanović, Drago. *Tvorbene kategorije i potkategorije u jeziku Branka Ćopića*. Banjaluka: Filozofski fakultet. 231 s.
- Tošović 2012^a: Tošović, Branko (ur./Hg.). *Poetika, stilistika i lingvistika pripovijedanja Branka Ćopića / Poetik, Stilistik und Linguistik der Erzählens von Branko Ćopić*. Graz – Banjaluka: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske. 389 s. [Ćopić-Projekt – Ćopićev projekat, knj. 1]

- Tošović 2012^b: Tošović, Branko. Leksička struktura Ćopićevog pripovijedanja. In: *Tošović, Branko (Hg./ur.). Poetika, stilistika i lingvistika pripovijedanja Branka Ćopića / Poetik, Stilistik und Linguistik der Erzählens von Branko Ćopić*. Graz – Banjaluka: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske. S. 295–340. [Ćopić-Projekt – Ćopićev projekat, t. 1]
- Tošović 2013^a: Tošović, Branko (Hg./ur.). *Lyrische Welterfahrung in den Werken von Branko Ćopić / Lirski doživljaj svijeta u Ćopićevim djelima*. Graz – Banjaluka: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske, 2013. 423 s. [Ćopić-Projekt – Ćopićev projekat, knj. 2]
- Tošović 2013^b: Tošović, Branko. Ćopićevi naslovi. In: Tošović, Branko (Hg./ur.). *Lyrische Welterfahrung in den Werken von Branko Ćopić / Lirski doživljaj svijeta u Ćopićevim djelima*. Graz – Banjaluka: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske. S. 13–62.
- Tošović 2014^a: Tošović, Branko (Hg./ur.). *Тошћевско моделовање реалности кроз хумор и сатиру / Modellierung der Realität mittels Humor und Satire bei Branko Ćopić*. Graz – Banjaluka: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske, 2014. 520 s. [Ćopić-Projekt – Ćopićev projekat, knj. 3]
- Tošović 2014^b: Tošović, Branko. Ćopićev model humora i satire. In: Tošović, Branko; (Hg./ur.). *Тошћевско моделовање реалности кроз хумор и сатиру / Modellierung der Realität mittels Humor und Satire bei Branko Ćopić*. – Graz – Banjaluka: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske. S. 13–82.
- Trifković 1981: Trifković, Risto. Doživljaji Nikolettine Bursaća u djelu Branka Ćopića. In: Idrizović, Muris (ur.). *Kritičari o Branku Ćopiću*. Sarajevo: Svjetlost. S. 28–39.
- Tutnjević 1985: Tutnjević, Staniša. Tekst o Branku Ćopiću. In: Ćopić, Branko. *Sabrana dela*. Tom I–XV. Ur. Vuk Krnjević. Beograd – Sarajevo: Prosveta – Svjetlost – Veselin Masleša. S. 397–415.
- Tutnjević 2007: Tutnjević, Staniša. Lirska plima Ćopićevog dela. In: *Banjalučki susreti „Kultura i obrazovanje“*. Gl. urednik Drago Branković [Banjaluka 10. i 11. novembar 2007]. Banjaluka: Filozofski fakultet. S. 47–58.
- Vučković 1981: Vučković, Radovan. Zbilja, humor i lirizam u Ćopićevim romanima. In: Marjanović, Voja (priredio). *Branko Ćopić u svetlu književne kritike*. Beograd: Stručna knjiga. S. 214–234.
- Vukić 1995: Vukić, Ana. *Slika sveta u pripovetkama Branka Ćopića*. Beograd: Institut za književnost i umetnost. 252 s.

Vuković 1981: Vuković, Vladeta. Čopićeva ratna lirika. In: Marjanović, Voja (priredio). *Branko Čopić u svetlu književne kritike*. Beograd: Stručna knjiga S. 102–109.

Branko Tošović (Graz)

The model of a woman in Branko Čopić's literary works

The analysis is divided into three parts. The first interprets the research corpus, the second defines the term „model“, and the third represents the conception of woman by Branko Čopić. His global model comprises female real (ontological and denotative), conceptual (gnoseological and significative) and formal (nominative) components. The model is divided into categorical, literal, linguistic and stylistic submodels. None of these submodels is isolated as all of them, being interconnected and interdependent, represent a complex system.

Branko Tošović (Graz)

Čopićs Frauenmodell

Vorliegender Beitrag gliedert sich in drei Teile: Im ersten wird das untersuchte Korpus präsentiert, im zweiten wird der Begriff Modell erklärt, und im dritten Teil – der zugleich den Hauptteil darstellt –, wird Čopićs Blick auf die Frau behandelt. Das globale diesbezügliche Modell des Literaten umfasst reale (ontologische, denotative), konzeptuelle (begriffliche, gnoseologische, signifikative) und formale (expressive, nominative) Komponenten. Dazu ergeht eine Differenzierung nach kategoriellen, literarischen, sprachlichen und stilistischen Submodellen. Kein einziges dieser Modelle erscheint isoliert; vielmehr durchdringen und überkreuzen sie sich, lehnen sich aneinander an und bilden ein komplexes Beziehungssystem.

Бранко Тошович (Грац)

Модель женщины Бранко Чопича

Анализ разделен на три части: в первом указывается на исследовательский корпус, во втором дается толкование модели вообще, в третьем представлено видение женщины Бранко Чопичем. Его глобальная модель охватывает женские реальные (онтологические, денотативные), концептуальные (понятийные, гносеологические, сингификативные) и формальные (номинативные) компоненты. Данная модель расчленяется на категориальную, литературную, языковую и стилистическую. Ни одна из них не является изолированной, так как они взаимно переплетаются, перекрещиваются, дополняются, образуя сложную систему отношений.

Branko Tošović
Institut für Slawistik
Karl-Franzens-Universität Graz
Merangasse 70
8010 Graz
branko.tosovic@uni-graz.at

